

APPENDIX - A
ACTIVITIES OF CHEP

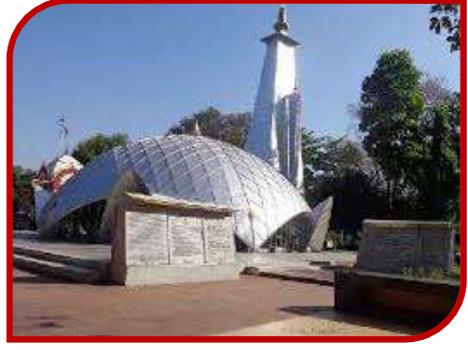
પ્રવૃત્તિ ક્રમાંક : ૧

અભિગમ : સ્થળની મુલાકાત અને સ્થળ વિશે ચર્ચા

શીર્ષક : ઇએમઇ ટેમ્પલ (મંદિર)ની મુલાકાત

સંબંધિત વિષય : સામાજિક વિજ્ઞાન

પ્રસ્તુત પ્રવૃત્તિ દરમિયાન વિદ્યાર્થીઓએ ઐતિહાસિક અને સાંસ્કૃતિક વિરાસતને ઉજાગર કરતા ઇએમઇ ટેમ્પલ (મંદિર), કલાનગરી વડોદરાની મુલાકાત લેશે. આ મુલાકાત દરમિયાન વિદ્યાર્થીઓએ જુદા-જુદા ધર્મના પ્રતિકો વિશે માહિતગાર થશે.

પ્રવૃત્તિ ક્રમાંક : ૨

અભિગમ : નિદર્શન અને ચર્ચા

શીર્ષક : પ્રાકૃતિક વારસાના સ્થળ સિંધરોટની મુલાકાત

સંબંધિત વિષયો : સામાજિક વિજ્ઞાન, વિજ્ઞાન અને ટેકનોલોજી (જીવ વિજ્ઞાન)

પ્રસ્તુત પ્રવૃત્તિ દરમિયાન વિદ્યાર્થીઓએ પ્રાકૃતિક વારસાના સ્થળ સિંધરોટની મુલાકાત લીધી. આ મુલાકાત દરમિયાન વિદ્યાર્થીઓને પ્રાકૃતિક વારસાના કેટલાક મહત્વના ઘટકો વિશે માહિતગાર કરવામાં આવશે.

પ્રવૃત્તિ ક્રમાંક : ૩

અભિગમ	:	કાર્યશાળા
શીર્ષક	:	જોડકણાંની રચના
સંબંધિત વિષય	:	ગુજરાતી

સૂચના : નીચે આપેલા ઉદાહરણોનો અભ્યાસ કરીને આપણી આસપાસ જોવા મળતા. પ્રાણીઓ, પંખીઓ, વનસ્પતિઓ, જીવ-જંતુઓ, ફળ-ફૂલ, કુદરતી ઘટકો તથા અન્ય કોઈપણ ચીજવસ્તુઓની વિશેષતાઓ અથવા સંબંધિત કાલ્પનિક વાતો રજૂ થાય તેવાં શક્ય તેટલા વધુ જોડકણાંઓની રચના કરો. ઉદાહરણ તરીકે.

- ૧) તારલે મઢી રાત રે,
દાદા માડે વાત રે
આભે ઊડતી પરી રે,
મજા પડે ભૈ, ખરી રે ... !
- ૨) હોંચી હોંચી ગધ્ધુભૈ,
હણ હણ કરતાં ઘોડા,
ઊંટ ભૈ તો બૂટ પહેરી
કરતા દોડંદોડા !
- ૩) ત્રણ લીટીના ઘેડા
જ્યારે એકબીજાને જોડે
ત્રણખૂણાનો ધજા-ત્રિકોણ,
મંદિર માથે ઊડે !

પ્રવૃત્તિ ક્રમાંક : ૪

અભિગમ	:	કાર્યશાળા
શીર્ષક	:	ઉખાણાંની રચના
સંબંધિત વિષય	:	ગુજરાતી

સૂચના : નીચે આપેલા ઉદાહરણોનો અભ્યાસ કરીને આપણી આસપાસ જોવા મળતા ફળ-ફૂલ, વનસ્પતિ, પશુ-પક્ષી, જીવ-જંતુ તથા અન્ય કોઈપણ ચીજવસ્તુઓના ચોક્કસ લક્ષણોને ધ્યાનમાં રાખીને શક્ય તેટલા વધુ ઉખાણાંઓની રચના કરો. ઉદાહરણ તરીકે,

- ૧) રૂપવાન વેગવાન,
અણિયાળી આંખોવાળુ,
ફળને ફલાંગે જાય,
હાથ આવે નહિં કો'ને,
સીમને જંગલ ફરે,
હરે વાઘ સિંહ થકી,
આમ ઠમકે તેમ ઠેમકે,
હોય ટોળે ટોળામાં
વાંકલડી શિંગ એને,
પાતલડા પગ એના,
રૂપવાન-વેગવાન,
અણિયાળી આંખોવાળુ,
(હરણ)

૨) રૂડી કલગી મારે શીશ,
સુંદર પીંછાં મારે ડિલ,
લાંબી ભૂરી સોહે ડોક,
કળા કરું ને રીઝે લોક,
ટેંહુક ટેંહુક મારા બોલ,
વાદળને કહું : પડદા ખોલ.

(ભોર)

૩) જંગલમાં મારો વાસ,
ખાતો હું ઘાસ ખાસ.
શરીર મોટું, લાંબુ નાક,
સૂપડકન્ની, ઝીણી આંખ,
થાંભલા જેવા મારા પગ,
બે દંતૂશળ જાણે જગ.

(હાથી)

પ્રવૃત્તિ ક્રમાંક : ૫

અભિગમ	:	કાર્યશાળા
શીર્ષક	:	જોડકણાંની રચના
સંબંધિત વિષય	:	ગુજરાતી

પ્રસ્તુત પ્રવૃત્તિમાં વિદ્યાર્થીઓને ગુજરાતી ભાષાના જોડકણાં વિશે માહિતી આપવામાં આવશે.
ઉદાહરણ તરીકે,

૧) ચકીબહેન, ચકીબહેન, મારી સાથે રમવા
આવશો કે નહિં ? આવશો કે નહિં ?
ચકચક ચણજે, ચીં ચીં કરજે,
ચણવાને દાણા આપીશ તને, આપીશ તને,
બા નહિં વઢશે, બાપુ નહિં બોલશે,
નાનો ભાઈલો તને ઝાલશે નહિં, ઝાલશે નહિં.

૨) પહેલે રમકડે હો ડાહ્યા ત્રણ વાંદરા !
એકે કર્યું બંધ મોટું બે હાથથી.
ખોટું બોલાયના હો !
ડાહ્યા ત્રણ વાંદરા !
એકે કરી બંધ આંખો બે હાથથી,
ખોટું જોવાય ના હો !
ડાહ્યા ત્રણ વાંદરા !
એકે કર્યા છે બંધ કાનો બે હાથથી,
ખોટું સંભળાય ના હો !
ડાહ્યા ત્રણ વાંદરા !
ગાંધી બાપુનું પ્રેરક રમકડું ,
જો જો વીસરાય ના હો !
ડાહ્યા ત્રણ વાંદરા !

પ્રવૃત્તિ ક્રમાંક : ૬

અભિગમ	:	કાર્યશાળા
શીર્ષક	:	વાર્તા લેખન
સંબંધિત વિષય	:	ગુજરાતી

પ્રસ્તુત પ્રવૃત્તિમાં વિદ્યાર્થીઓને વાર્તા લેખનના માધ્યમથી પંચતંત્રની વાર્તા “યોગ્ય અને અયોગ્ય” વિશે માહિતગાર કરવામાં આવશે. સરળ પદ્ધતિમાં રસપ્રદ વાર્તા કથન કરીને મૂલ્યવર્ધિત શિક્ષણની (પંચતંત્રની વાર્તા પર આધારિત) સમજ આપવામાં આવશે.

યોગ્ય અને અયોગ્ય

ગૌતમ ઋષિના તપોવનમાં એક મહામુનિ રહેતા હતા. તેમનું નામ મહાતપા હતું. તેમનું હૃદય બહુ જ કોમળ હતું. તે બધાં જીવો પર દયા રાખતા ! હિંસા ઉપર તેમને નફરત હતી ! તેથી તેઓ દયાળુ અને દયાવાન કહેવાતા હતા.

એક દિવસ મુનિ પોતાના આશ્રમના આંગણમાં બેઠા હતા. તેવામાં એક કાગડો ઉડતો-ઉડતો ત્યાં આવ્યો. તેના મોઢામાં એક ઉંદર હતો. તે ઉંદર કાગડાના મોઢામાંથી છૂટી ગયો અને નીચે પડ્યો. ઉંદર બહુ ડરી ગયો હતો. તેના શરીર પર કાગડાની ચાંચનાં નિશાન પડી ગયાં હતાં. તેના ધામાંથી લોહી વહેતું હતું.

ઋષિએ ઉંદરની સારવાર કરી. તેના શરીર પર લેપ લગાવ્યો. તેને દૂધ પીવડાવ્યું.

ઉંદર સાજો થઈ ગયો. તે મુનિનો ભક્ત બની ત્યાં જ રહેવા લાગ્યો.

મુનિને પણ ઉંદર પ્રત્યે પ્રેમ હતો. જરૂર કરતાં મુનિ તેને વધુ પ્રેમ કરતા હતા.

એક દિવસ મુનિ તપોવનમાં ફરતા હતા. ઉંદર પણ તેમની સાથે આગળ-પાછળ ફરતો હતો. તેવામાં એક જંગલી બિલાડો ઉંદરને જોઈ ગયો. તે ઉંદર તરફ તરાપ મારવા ગયો. ઉંદર દોડીને મુનિના પગ પર ચઢી ગયો.

મુનિએ ઉંદરનું રક્ષણ કર્યું. તેને પોતાના હાથમાં લઈ લીધો. બિલાડો ભાગી ગયો.

મુનિએ ઉંદરને આશીર્વાદ આપ્યા. વરદાન આપતાં કહ્યું : ‘તું પણ બિલાડો બની જા’.

મુનિના વરદાનથી ઉંદર બિલાડો બની ગયો.

હવે બિલાડો મુનિની સાથે રહેવા લાગ્યો. તેઓ જ્યાં જતા ત્યાં બિલાડાને લઈ જતા. તેને પણ ઉંદરની જેમ જ પ્રેમ કરતા.

એક દિવસ સાંજના સમયે મુનિ નદી કિનારે ફરતા હતા. તેવામાં એક કૂતરો આ મુનિના બિલાડાને જોઈ ગયો. તે બિલાડા તરફ જોરથી દોડ્યો. બિલાડો ડરી ગયો. તે વખતે પણ મુનિએ બિલાડાનું રક્ષણ કર્યું. કૂતરાના ગયા પછી મુનિએ બિલાડાને કૂતરો બનવાનું વરદાન આપ્યું.

મુનિના વરદાનથી બિલાડો કૂતરો બની ગયો. હવે તે કૂતરો મુનિની સાથે રહેવા લાગ્યો. તે એક મિનિટ માટે પણ મુનિથી દૂર જતો નહીં. જે જોતું તે કહેતું કે આ મુનિનો પાળેલો કૂતરો છે. તેમનો સ્વામિભક્ત અને સાચો સેવક છે.

એક દિવસ મુનિ કૂતરાની સાથે જંગલમાં ફરતા હતા. તેઓ હવન માટે સુકાં લાકડાં લેવા ગયા હતાં. જેને સમઘિ કહેવામાં આવે છે.

તેવામાં એક વાઘ આ કૂતરાને જોઈ ગયો. તેણે જોરથી ગર્જના કરી અને કૂતરા પર તરાપ મારી.

મુનિએ પોતાના તપના બળથી તરત જ એ કૂતરાને વાઘ બનાવી દીધો.

બધા તે વાઘને વાઘ જ સમજતા અને વાઘ જ કહેતા હતા, પરંતુ મુનિની નજરે તે ઉંદર જ હતો.

મહાત્માઓ દયાળુ હોય છે. આ મુનિ પરોપકારી હતા. તેઓ વાઘને પણ પોતાના પુત્રની જેમ પ્રેમ કરતા હતા અને તેને ક્યારેય પોતાનાથી છૂટો પાડતા ન હતા.

જે જોતું તે નવાઈ પામતું અને મનમાં જ વિચારતું કે આ કેવા ઋષિ છે ? આ તો અહિંસાના પુજારી છે. શાંતિપ્રિય છે. છતાં તેમણે વાઘ કેવી રીતે પાળ્યો અને તેને પોતાની સાથે શા માટે રાખે છે ?

આવી વાતો સાંભળી મુનિ મનમાં જ હસીને રહી જતા. તેમને મનમાં જ વાઘ પર ગર્વ થયો.

કેટલાક શિષ્યો પણ કહેવા લાગ્યા હતા કે મુનિએ હરણ પાળવું જોઈએ. આ વાઘ શા માટે પાળ્યો ? આ તો મહાન આશ્ચર્યની વાત છે.

આખા તપોવનમાં આ વાત ફેલાઈ ગઈ હતી કે ઋષિ મહાત્માએ વાઘ પાળ્યો છે. તે હંમેશા તેમની સાથે રહે છે અને તેમને બહુ જ પ્રિય છે.

જે કોઈ સાંભળતું તેને નવાઈ લાગતી અને લોકો એ વાઘને જોવા માટે મુનિના આશ્રમમાં આવતાં. આશ્રમના લોકો અને મુનિના શિષ્યો સારી રીતે જાણતા હતા કે મુનિએ દયા કરી ઉંદરને વાઘ બનાવી દીધો છે. તેથી તેઓ અંદરો અંદર વાતો કરતા અને એક બીજાને કહેતા કે જુઓ. આ વાઘ પહેલા ઉંદર હતો. મુનિએ પોતાના તપના બળથી તેને વાઘ બનાવી દીધો છે.

લોકો સાચું જ કહે છે કે તપસ્યામાં બહુ મોટું બળ હોય છે ! તપને કારણે જ મુનિ ત્રિકાળજ્ઞાની હોય છે. તેમને ભૂતકાળ, ભવિષ્યકાળ અને વર્તમાનની બધી જ ખબર હોય છે.

મુનિ આવી વાતો સાંભળી હસીને ટાળી દેતા. પરંતુ ઉંદરને દુઃખ થતું અને ગુસ્સો પણ આવતો. તે ઉંદરમાંથી વાઘ બની ગયો છે. એ લોકો તેની સાચી પરિસ્થિતિ જાણે છે. જો મુનિ અહીં ન રહે તો મારો ભેદ કોઈ જાણી શકે નહીં.

વાઘ આવી વાતો હંમેશા મનમાં વિચારે જતો હતો. થોડા દિવસ પછી તેના વિચારો બિલકુલ બદલાઈ ગયા અને તે બીજી વાત વિચારવા લાગ્યો.

વાઘે વિચાર્યું કે જો હું મુનિને જ મારી નાખું તો બધી વાતનો અંત આવી જાય.

આમ વિચારી એક દિવસ વાઘે મુનિ પર હુમલો કર્યો.

તે પહેલાં જ મુનિ વાઘના મનના વિચારો જાણી ચૂક્યા હતા. તેમણે એક પળનો પણ વિલંબ ન કર્યો. તેના મોંઢામાંથી શ્રાપ નિકળી પડ્યો.

‘તું ફરીથી ઉંદર બની જા, વાઘ !’

અને જોત જોતામાં જ વાઘ ઉંદર બની ગયો. જમીન પર તરફડવા લાગ્યો.

ત્યારે મુનિના મોંઢામાંથી નીકળ્યું કે લોકો સાચું જ કહે છે કે કૂતરાને ક્યારેય ઘી પચતું નથી.

કીચડને મહેક લગાડવાથી તે કેસર કે ચંદન થઈ શકતું નથી.

પ્રવૃત્તિ ક્રમાંક : ૭

અભિગમ	:	કાર્યશાળા
શીર્ષક	:	બુક રિવ્યુ (સત્યના પ્રયોગો)
સંબંધિત વિષય	:	ગુજરાતી

પ્રસ્તુત પ્રવૃત્તિમાં વિદ્યાર્થીઓને ગાંધીજીના પુસ્તક “સત્યના પ્રયોગો” વિશે માહિતગાર કરવામાં આવશે. આ પુસ્તકમાંથી ધોરણ-૯ ના ગુજરાતી વિષયના પાઠ્યપુસ્તક પર આધારિત “ચોરી અને પ્રાયશ્ચિત” શીર્ષક હેઠળ વિદ્યાર્થીઓને મૂલ્યવર્ધિત શિક્ષણ આપવામાં આવશે.

ચોરી અને પ્રાયશ્ચિત

મારા એક સગાની સાથે મને બીડી પીવાનો શોખ થયો. અમારી પાસે પૈસા ન મળે. બીડી પીવામાં કંઈ ફાયદો છે અગર તો તેની ગંધમાં મજા છે એવું તો અમ બેમાંથી એકને નહોતું લાગ્યું. પણ કેવળ ધુમાડો કાઢવામાં જ કંઈક રસ છે એવં લાગેલું. મારા કાકાને બીડી પીવાની ટેવ હતી, ને તેમને તથા બીજાને ધુમાડા કાઢતાં જોઈ અમને પણ ફૂંકવાની ઈચ્છા થઈ. પૈસા તો ગાંઠે ન મળે, એટલે કાકા બીડીનાં ટૂંકા ફેંકી દે તે ચોરવાનું અમે શરૂ કર્યું.

પણ ટૂંકા કંઈ હરવખતે મળી ન શકે અને તેમાંથી બહુ ધુમાડાએ ન નીકળે એટલે ચાકરની ગાંઠે બેચાર દોકડા હોય તેમાંથી વચ્ચે-વચ્ચે એકાદ ચોરવાની ટેવ પાડીને અમે બીડી ખરીદતા થયા. પણ એને સંઘરવી ક્યાં એ સવાલ થઈ પડ્યો. વડીલોના દેખતાં તો બીડી પિવાય જ નહીં એ ખબર હતી. જેમતેમ કરી બેચાર દોકડા ચોરીને થોડાં અઠવાડિયાં ચલાવ્યું. દરમિયાન સાંભળ્યું કે એક જાતના છોડ (તેનું નામ તો ભૂલી ગયો છું), તેની ડાંખળી બીડીની જેમ સળગે છે, ને તે પી શકાય. અમે તે મેળવીને ફૂંકતા થયા !

પણ અમને સંતોષ ન થયો. અમારી પરાધીનતા અમને સાલવા લાગી. વડીલોની આજ્ઞા વિના કંઈ જ ન થાય એ દુઃખ થઈ પડ્યું. અમે કંટાળ્યા ને અમે તો આપઘાત કરવાનો નિશ્ચય કર્યો !

પણ આપઘાત કઈ રીતે કરવો ? ઝેર કોણ આપે ? અમે સાંભળ્યું કે ઘતૂરાના ડોડવાનાં બી ખાઈએ તો મૃત્યુ નીપજે. અમે વગડામાં જઈ તે મેળવી આવ્યા. સંધ્યાનો સમય શોધ્યો. કેદારજી મંદિરે

દીપમાળમાં ઘી ચડાવ્યું, દર્શન કર્યા ને એકાંત શોધ્યું. પણ ઝેર ખાવાની હિંમત ન ચાલે, તુરંત મૃત્યુ નહિ થાય તો ? મરીને શો લાભ ? પરાધીનતા કાં ન ભોગવી છૂટવું ? છતાં બેચાર બી ખાધાં. બીજાં ખાવાની હિંમત જ ન ચાલી. બંને મોતથી ડર્યા અને રામજીને મંદિર જઈ દર્શન કરી થઈ જવું ને આપઘાતની વાત ભૂલી જવી એવો ઠરાવ કર્યો.

હું સમજ્યો કે આપઘાતનો વિચાર કરવો સહેલો છે, આપઘાત કરવો સહેલો નથી. આથી જ્યારે કોઈ આપઘાત કરવાની ધમકી આપે છે ત્યારે તેની મારા ઉપર બહુ ઓછી અસર થાય છે અથવા મુદ્દલ થતી જ નથી એમ કહું તો ચાલે.

આ આપઘાતના વિચારનું પરિણામ એ આવ્યું કે અમે બંને એઠી બીડી ચોરીને પીવાની તેમજ નોકરના દોકડા ચોરવાની ને તેમાંથી બીડી લઈ ફૂંકવાની ટેવ ભૂલી જ ગયા. મોટાપણે બીડી પીવાની ઇચ્છા જ મને કદી નથી થઈ અને એ ટેવ જંગલી, ગંદી ને હાનિકારક છે એમ મેં સદાય માન્યું છે. બીડીનો આટલો જબરદસ્ત શોખ દુનિયામાં કેમ છે એ સમજવાની શક્તિ હું કદી મેળવી શક્યો નથી. જે આગગાડીના ડબામાં ઘણી બીડી ફૂંકાતી હોય ત્યાં બેસવું મને ભારે થઈ પડે છે ને તેના ધુમાડાથી હું ગૂંગળાઈ જાઉં છું.

બીડીઓના ઢૂંઢા ચોરવાં ને તેને અંગે ચાકરના દોકડા ચોરવા એ દોષના કરતાં બીજો એક ચોરીનો દોષ જે મારાથી થયો તેને હું વધારે ગંભીર ગણું છું. બીડીનો દોષ થયો ત્યારે ઉંમર બારતેર વર્ષની હશે, કદાચ તેથીયે ઓછી બીજી ચોરી વેળાએ ઉંમર પંદર વર્ષની હશે. આ ચોરી મારા માંસાહારી ભાઈના સોનાના કડાના કકડાની હતી. તેમણે નાનું સરખું એટલે પચીસેક રૂપિયાનું કરજ કર્યું હતું. એ કેમ પતાવવું એનો અમે બંને ભાઈ વિચાર કરતા હતા. મારા ભાઈને હાથે સોનાનું નક્કર કડું હતું. તેમાંથી એક તોલો સોનું કાપવું મુશ્કેલ નહોતું.

કડું કપાયું. કરજ ફીટ્યું. પણ મારે સારું આ વાત અસહ્ય થઈ પડી. હવે પછી ચોરી ન જ કરવાનો મેં નિશ્ચય કર્યો. પિતાજીની પાસે કબૂલ પણ કરી દેવું જોઈએ એમ લાગ્યું. જીભ તો ઊપડે. પિતાજી પોતે મને મારશે એવો ભય તો ન જ હતો. તેમણે કોઈ દિવસ અમને એકે ભાઈને તાડન કર્યું હોય એવું મને સ્મરણ નથી. પણ પોતે દુઃખી થશે, કદાચ માથું કૂટશે તો ? એ જોખમ ખેડીને પણ દોષ કબૂલ કરવો જ જોઈએ, તે વિના શુદ્ધિ ન થાય, એમ લાગ્યું. છેવટે ચિઠ્ઠી લખીને દોષ કબૂલ કરવો ને માફી માંગવી એવો મેં ઠરાવ કર્યો. મેં ચિઠ્ઠી લખીને દોષ કબૂલ કરવો ને માફી માંગવી

એવો મેં ઠરાવ કર્યો. મેં ચિઠ્ઠી લખીને હાથોહાથ આપી. ચિઠ્ઠીમાં બધો દોષ કબૂલ કર્યો ને સજા માગી, પોતે પોતાની ઉપર દુઃખ ન વહોરી લે એવી આજીજીપૂર્વક વિનંતી કરીને ભવિષ્યમાં ફરી એવો દોષ ન કરવાની પ્રતિજ્ઞા કરી.

મેં ધૂજતે હાથે આ ચિઠ્ઠી પિતાજીના હાથમાં મૂકી. હું તેમની પાટની સામે બેઠો. આ વેળા તેમને ભગંદરનું દરદ તો હતું જ, તેથી તેઓ ખાટલાવશ હતા. ખાટલાને બદલે લાકડાની પાટ વાપરતા. તેમણે ચિઠ્ઠી વાંચી, આંખમાંથી મોતીનાં બિંદુ ટપક્યાં. ચિઠ્ઠી ભીંજાઈ. તેમણે ક્ષણવાર આંખ મીંચી ચિઠ્ઠી ફાડી નાખી, ને પોતે વાંચવા સારુ બેઠા થયા હતા તે પાછા સૂતા.

હું પણ રડ્યો. પિતાજીનું દુઃખ સમજી શક્યો , હું ચિતારો હોઉં તો એ ચિત્ર આજે સંપૂર્ણતાએ આલેખી શકું એટલું તે આજે પણ મારી આંખ સામે તરી રહ્યું છે.

એ મોતીબિંદુના પ્રેમબાણે મને વીંધ્યો. હું શુદ્ધ થયો. એ પ્રેમ તો જેણે અનુભવ્યો હોય તે જ જાણે :

રામબાણ વાગ્યાં રે હોય તે જાણે.

મારે સારું આ અહિંસાનો પદાર્થપાઠ હતો. તે વેળા તો મેં એમાં પિતાપ્રેમ ઉપરાંત બીતું ન જોયું, પણ આજે હું અને શુદ્ધ અહિંસાને નામે ઓળખી શકું છું. આવી અહિંસા જ્યારે વ્યાપક સ્વરૂપ પકડે ત્યારે તે પોતાના સ્પર્શથી કોને અલિપ્ત રાખે ? એવી વ્યાપક અહિંસાની શક્તિનું માપ કાઢવું અશક્ય છે.

આવી શાંત ક્ષમા પિતાજીના સ્વભાવથી પ્રતિકૂળ હતી. તે ક્રોધ કરશે, કટુ વચન સંભળાવશે, કદાચ માથું કુટશે, એવું મેં ધાર્યું હતું પણ તેમણે આટલી અપાર શાંતિ જાળવી તેનું કારણ દોષની નિખાલસ કબૂલાત હતી એમ હું માનું છું. જે માણસ અધિકારી આગળ, સ્વેચ્છાએ, પોતાના દોષનો, નિખાલસપણે ને ફરી કદી તે ન કરવાનો, પ્રતિજ્ઞાપૂર્વક સ્વીકાર કરી લે છે તે શુદ્ધતમ પ્રાયશ્ચિત કરે છે. હું જાણું છું કે, મારા એકરારથી પિતાજી મારે વિશે નિર્ભય થયા ને તેમનો મહાપ્રેમ વૃદ્ધિ પામ્યો.

(‘સત્યના પ્રયોગો’ માંથી)

પ્રવૃત્તિ ક્રમાંક : ૮

અભિગમ : કાર્યશાળા

શીર્ષક : કવિતા

સંબંધિત વિષય : ગુજરાતી

પ્રસ્તુત પ્રવૃત્તિમાં વિદ્યાર્થીઓને ભાષા સજ્જતા કાર્યક્રમ અંતર્ગત કવિતા લેખન વિશે માહિતગાર કરવામાં આવશે. વિદ્યાર્થીઓ ગરવી ગુજરાત વિશે માહિતી મેળવશે.

ગુર્જરીના ગૃહકુંજે

ગુર્જરીના ગૃહકુંજે અમારું જીવન ગુંજે ગુંજે, ગુર્જરીના ...

આંખ અમારી ખૂલી અહીં પહેલી

પગલી ભરી અહીં પહેલી

અહીં અમારાં યૌવન કેરી વાદળીઓ વરસેલી ... ગુર્જરીના

અહીં શિયાળે તાપ્યાં સગડી

કોકિલ સૂણી વસંતે

અષાઢનાં ધનગર્જન ઝીલ્યં રણઝણતાં ઉરતંતે ... ગુર્જરીના

અમે ભમ્યાં અહીંના ખેતરમાં

ડુંગરમાં કોતરમાં

નદીઓમાં નાદ્યાં આળોટ્યાં કુદરત પાનેતરમાં ... ગુર્જરીના

અહીં અમારાં તન ધન અર્પ્યાં,

પૌરુષ પ્રાણ સમર્પ્યાં

વિશ્વ વાડીને સુફલિત કરવા નસનસથી રસ અર્પ્યાં ... ગુર્જરીના

અમે અહીં રોચાં કલ્લોલ્યાં

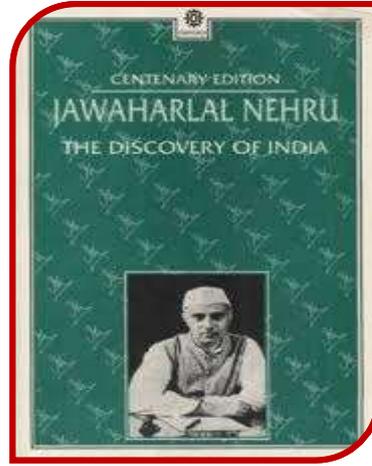
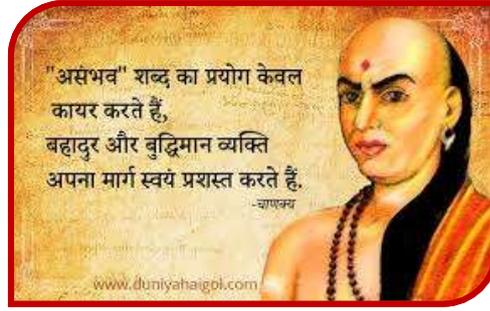
અહીં ઊઠ્યાં પછડાયાં

જીવનજંગલે જગત ભમ્યા પાણ વસર્યાં નહિ ગૃહમાયા ... ગુર્જરીના

(‘વસુધા’માંથી)

પ્રવૃત્તિ ક્રમાંક : ૯

- અભિગમ : નિદર્શન અને ચર્ચા પદ્ધતિ
- શીર્ષક : ઐતિહાસિક ચલચિત્ર ચાણક્ય તથા ભારત એક ખોજ -
ડોક્યુમેન્ટ્રી ફિલ્મનું નિદર્શન
- વિષય : સામાજિક વિજ્ઞાન

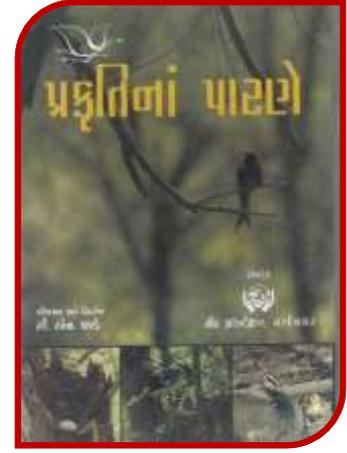
પ્રસ્તુત પ્રવૃત્તિમાં વિદ્યાર્થીઓને ચાણક્ય એક મહાન રાજનીતિજ્ઞના જીવન વિશે માહિતી અને માર્ગદર્શન આપવામાં આવશે. ચાણક્યના જીવન ચરિત્ર વિશે અને અખંડ ભારતના નિર્માણમાં તેમની મહત્વની ભૂમિકા વિશે સમજ આપવામાં આવશે. વિદ્યાર્થીઓને સ્વ. પં. જવાહરલાલ નેહરુ દ્વારા રચિત ભારત એક ખોજ ડોક્યુમેન્ટ્રી ફિલ્મનું નિદર્શન કરવામાં આવશે. ભારતના ભવ્ય વારસા વિશે વિદ્યાર્થીઓને આ ફિલ્મ થકી સમજ આપવામાં આવશે.

પ્રવૃત્તિ ક્રમાંક : ૧૦

- અભિગમ : નિદર્શન અને ચર્ચા
- શીર્ષક : ભારતનાં પ્રાકૃતિક સ્ત્રોતોનું નિદર્શન
(ફિલ્મ-પ્રકૃતિના પારણો)
- સંબંધિત વિષયો : સામાજિક વિજ્ઞાન, વિજ્ઞાન અને ટેકનોલોજી (જીવવિજ્ઞાન)

પ્રસ્તુત પ્રવૃત્તિમાં વિદ્યાર્થીઓને પ્રાકૃતિક સ્ત્રોતોનું મહત્વ સમજાવતી પ્રકૃતિના પારણો ચલચિત્ર બતાવવામાં આવશે. વિદ્યાર્થીઓએ આ ચલચિત્ર દ્વારા પ્રાકૃતિક વારસા અંગેની સમજ કેળવશે.

(સંદર્ભ : ગીર ફાઉન્ડેશન, ગાંધીનગર)

પ્રવૃત્તિ ક્રમાંક : ૧૧

- અભિગમ : નિદર્શન અને ચર્ચા
- શીર્ષક : પર્યાવરણ શિક્ષણ પર આધારિત ચલચિત્ર
- સંબંધિત વિષયો : સામાજિક વિજ્ઞાન, વિજ્ઞાન અને ટેકનોલોજી (જીવવિજ્ઞાન)

પ્રસ્તુત પ્રવૃત્તિમાં પર્યાવરણ શિક્ષણનું મહત્વ દર્શાવતા ચલચિત્રનું નિદર્શન કરવામાં આવ્યું. પર્યાવરણ માનવ જીવન પર કઈ રીતે અસર કરે છે અને તે પ્રાકૃતિક વારસાનું એક અભિન્ન અંગ છે. તે અંગે સમજ આપવામાં આવશે.

પ્રવૃત્તિ ક્રમાંક : ૧૨

- અભિગમ : યોગની પ્રવૃત્તિઓમાં ભાગ
- શીર્ષક : ખેલ મહાકુંભની વિવિધ સ્પર્ધાઓમાં ભાગ
- સંબંધિત વિષય : યોગ અને શારીરિક શિક્ષણ.

પ્રસ્તુત પ્રવૃત્તિમાં વિદ્યાર્થીઓએ ખેલ મહાકુંભની વિવિધ સ્પર્ધાઓ જેમ કે કબડ્ડી, દોડ, ઊંચીકૂદ, લાંબી કૂદ વગેરે સ્પર્ધાઓમાં ઉત્સાહપૂર્વક ભાગ લેશે. ખેલકૂદ એ અભ્યાસ સાથે સંકળાયેલ એક પ્રવૃત્તિનો ભાગ છે જેમાં વિદ્યાર્થીઓએ ભાગ લેશે.

પ્રવૃત્તિ ક્રમાંક : ૧૩

- અભિગમ : યોગ પ્રવૃત્તિ અંતર્ગત પ્રવચન
- શીર્ષક : યોગાચાર્યનું પ્રવચન
- સંબંધિત વિષય : યોગ અને શારીરિક શિક્ષણ

પ્રસ્તુત પ્રવૃત્તિમાં યોગાચાર્ય દ્વારા વિદ્યાર્થીઓને યોગનું મહત્વ તથા જુદા-જુદા આસનો અને પ્રાણાયામ વિશે પ્રવચન આપવામાં આવશે. ૨૧ મી જૂન આંતરરાષ્ટ્રીય યોગદિન ઉજવણીના ભાગરૂપે આ પ્રવચનમાં યોગથી થતા ફાયદા વિશે વિદ્યાર્થીઓને માહિતગાર કરવામાં આવશે.

યોગનું મહત્વ દર્શાવતી કવિતાઓના માધ્યમથી વિદ્યાર્થીઓ યોગ વિશે સમજ કેળવશે.

पल पल का सदुपयोग ही योग है :

जुवननी आ पण अणमोल, तारा अंतर पटने भोल,

अेकवार तो प्रेमथी बोल

हुं अेक आत्मा, तुं अेक आत्मा, आत्मा ... आत्मा भाँँ भाँँ,

आपाणा सौना परमात्मा

राग द्वेषना बंधन छोड, पुण्य तणुं भाथुं तुं जोड,

अेकवार तुं ढिलथी बोल ...

न्यारी आत्मा, प्यारी आत्मा, पवित्र आत्मा, शुद्ध आत्मा,

शांत आत्मा, सुभी आत्मा

भूल थयेली सुधारी ले, अे ज सायो मानव छे, हारी बाजु जती ले,

अेमां तारं उहापाण छे.

अेकवार तुं ढिलथी बोल, बुद्धम् शरणम् गच्छामी,

संघम् शरणम् गच्छामी ...

रघुपति राघव राजा राम, पतित पावन सीताराम, ईश्वर अल्ला तेरो नाम

सबको सन्मति दे भगवान, भलुं करो भाँँ भलुं करो सौ जननुं भलुं करो

कर्मन्द्रियों पर कंट्रोल ही योग है :

न देख देख देख बुरा ... किसी का बुरा देखना नहीं उसका नाम "योग"

न सोच सोच बुरा ... किसी की बुरा सोचना नहीं उसका नाम "योग"

न बोल बोल बोल बुरा ... किसी का बुरा बोलना नहीं उसका नाम "योग"

न सुन सुन सुन बुरा ... किसी का बुरा सुनना नहीं उसका नाम "योग"

न कर कर कर बुरा ... किसी का बुरा करना नहीं उसका नाम “योग”

बाणकोने विविध ध्यानना आसनो जेवा के सुभासन, वज्रसन, स्वस्तिकासन, पद्मासनमां बेसाडी उपरोक्त गीत गवडाववामां आवशे. अनुकुमे बन्ने हाथ, आंभ, भगज, भों, कान, हाथ पर राभवा.

तन-मन की पवित्रता ही योग है :

पवित्र मन रखो, पवित्र मन रखो (२) पवित्रता मनुष्यता की शान है

जो मन, वचन, कर्म से पवित्र है, वो चरित्रवान ही यहाँ महान है ।

पवित्र मन रखो ... पवित्र मन रखो ... (२)

बडा ही मूल्यवान है, तुम्हारा ये जन्म (२)

जगत की कर्मभूमि में करो भले करम करो भले करम

अच्छे रखो विचार, उत्तम करो व्यवहार आदर्श व्यक्ति की, यह पहचान है ।

जो मन वचन, कर्म से पवित्र है । वो चरित्रवान ही यहाँ महान है ।

पवित्र मन रखो पवित्र तन रखो

तुम अपनी आँख में अमृत रखो विमल विमल, सदा विमल विमल (२)

तुम्हारी वाणी में माधुर्य हो सरल सरल, सदा सरल सरल

तुम होके निर्विकार, सबका करो सत्कार (२) ये जन्म तुम्हारा, इम्तेहान है

जो मन, वचन, कर्म से पवित्र है वो चरित्रवान ही यहाँ महान है ।

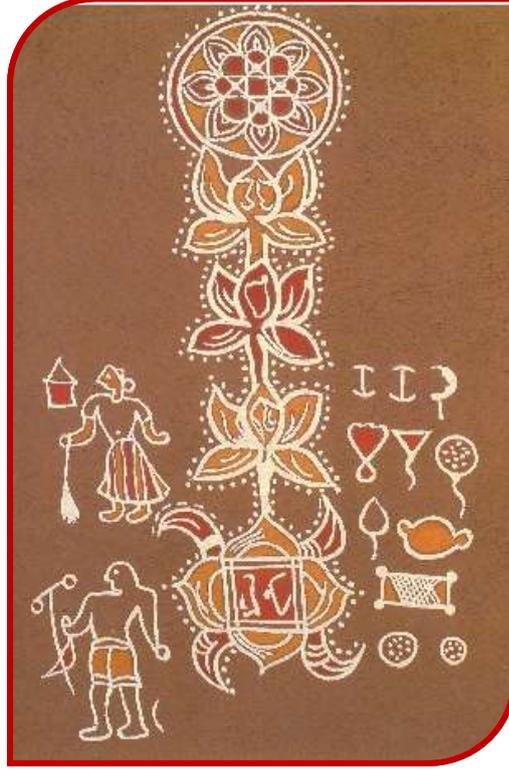
प्रवृत्ति कर्मांक : १४

अभिगम : निदर्शन

शीर्षक : रंगोणी सर्जन

संबंधित विषय : चित्रकला

प्रस्तुत प्रवृत्तिमां विद्यार्थीओने भारतना जुदा-जुदा राज्योनी रंगोणीना सर्जन विशे निदर्शन पद्धति द्वारा माहिती आपवामां आवशे. आ प्रवृत्ति दरमियान चित्रकणा विषयना भागइपे विद्यार्थीओने सर्जनात्मक रीते जुदा-जुदा राज्योनी विविध रंगोणीनुं चित्रण कइ रीते करवुं ते विषय तजज्ञश्री द्वारा माहिती आपवामां आवशे.

(संदर्भ : सांस्कृतिक स्रोत अने प्रशिक्षण केन्द्र, न्यु दिल्ली)

अभिव्यक्त रेखाएं

बिहार में एकादशी तथा देवठान उत्सवों को मनाने के लिए चित्रात्मक अरीपना रंगोलियों से सजावट की जाती है। दीवारों को सजाने के लिए सुरुचिपूर्ण कमल तथा आयतों और त्रिकोणों के आस-पास बने प्रतीकात्मक नमूनों को भी प्रयोग में लाया जाता है।

પ્રવૃત્તિ ક્રમાંક : ૧૫

અભિગમ	:	પ્રદર્શન
શીર્ષક	:	૫ મી જૂન વિશ્વ પર્યાવરણ દિવસની ઉજવણી
સંબંધિત વિષય	:	સામાજિક વિજ્ઞાન

પ્રસ્તુત પ્રવૃત્તિમાં વિદ્યાર્થીઓને ૫ મી જૂન વિશ્વ પર્યાવરણ દિવસની ઉજવણી અંગે પ્રવચન તથા પર્યાવરણનું મહત્વ દર્શાવતા વિવિધ ચિત્રોનું પ્રદર્શન આયોજીત કરવામાં આવશે.

પ્રવૃત્તિ ક્રમાંક : ૧૬

અભિગમ	:	પ્રદર્શન
શીર્ષક	:	સ્વતંત્રતાદિન ૧૫ મી ઓગષ્ટ વિશે સમજ.
સંબંધિત વિષય	:	સામાજિક વિજ્ઞાન

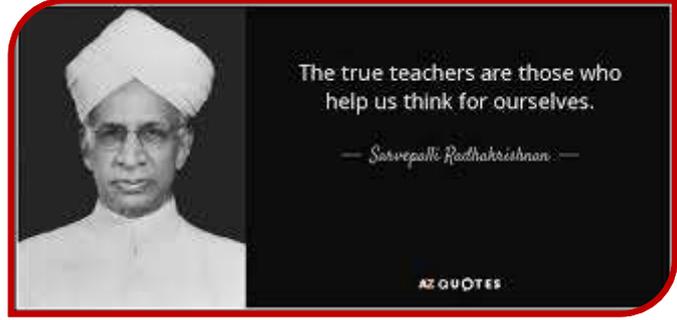
પ્રસ્તુત પ્રવૃત્તિમાં વિદ્યાર્થીઓને ભારતના સ્વતંત્રતાદિન ૧૫ ઓગષ્ટ વિશે સમજ આપવામાં આવશે. ૧૫ મી ઓગષ્ટ એ આપણા દેશ માટે એક મહત્વનું રાષ્ટ્રીય પર્વ છે. તે અંગે ભારતના સ્વાતંત્ર્ય વીરોના જીવન ચરિત્ર તથા સ્વતંત્રતાના જુદા-જુદા ઐતિહાસિક ચિત્રો દ્વારા પ્રદર્શન આયોજીત કરવામાં આવશે. વિદ્યાર્થીઓમાં રાષ્ટ્રીય એકતાની સંકલ્પના સમજાવવામાં આવશે.

પ્રવૃત્તિ ક્રમાંક : ૧૭

અભિગમ	:	કાર્યશાળા
શીર્ષક	:	૫ મી સપ્ટેમ્બર શિક્ષક દિનની ઉજવણી
સંબંધિત વિષય	:	સામાજિક વિજ્ઞાન

પ્રસ્તુત પ્રવૃત્તિમાં ૫ મી સપ્ટેમ્બર ડૉ. સર્વપલ્લી રાધાકૃષ્ણનની જન્મજયંતિ ઉજવણીના ભાગરૂપે શિક્ષક દિનની ઉજવણી

કરીને ગુરુ અને શિષ્યના સંબંધો વિશે માહિતી અને માર્ગદર્શન આપવામાં આવશે.

પ્રવૃત્તિ ક્રમાંક : ૧૮

અભિગમ	:	કાર્યશાળા
શીર્ષક	:	૧૪ મી સપ્ટેમ્બર, હિન્દી ભાષા દિનની ઉજવણી
સંબંધિત વિષય	:	હિન્દી

પ્રસ્તુત પ્રવૃત્તિમાં વિદ્યાર્થીઓને ૧૪ મી સપ્ટેમ્બર હિન્દી ભાષા દિનની ઉજવણીના સંદર્ભમાં “ધરતી કી શાન” ગીતનું પઠન કરવામાં આવશે. આ ગીત દ્વારા સામૂહિક પઠન કરીને રાષ્ટ્રીય એકતામાં હિન્દી ભાષાનું સ્થાન એ વિષય પર કાર્યશાળાનું આયોજન કરવામાં આવશે.

धरती की शान

धरती की शान तू भारत की संतान,

तेरी मुट्टियों में बंद तूफान है रे,

मनुष्य तू बड़ा महान है ॥

तू जो चाहे पर्वत पहाड़ों को फोड़ दे ,

तू जो चाहे नदियों के मुख को भी मोड़ दे ,

तू जो चाहे माटी से अमृत निचोड़ दे,

तू जो चाहे धरती को अम्बर से जोड़ दे ,

अमर तेरे प्राण, मिला तुझको वरदान

तेरी आत्मा में स्वयं भगवान है रे ॥ १ ॥

नयनों में ज्वाल, तेरी गति में भूचाल,

तेरी छाती में छिपा महाकाल है,

पृथ्वी के लाल तेरा हिमगिरि-सा भाल,

तेरी भृकुटी में तांडव का ताल है,

निज को तू जान, जरा शक्ति पहचान

तेरी वाणी में युग का आह्वान है रे ॥२॥

धरती-सा धीर, तू है अग्नि-सा वीर,

तू जो चाहे तो काल को भी थाम ले,

पापों का प्रलय रूके, पशुता का शीश झुके,

तू जो अगर हिम्मत से काम ले,

गुरु-सा मतिमान, पवन-सा तू गतिमान,

तेरी नभ से भी ऊँची उड़ान है रे ॥३॥

પ્રવૃત્તિ ક્રમાંક : ૧૯

- અભિગમ : પ્રવચન
- શીર્ષક : વિવિધ ધર્મના જુદા-જુદા તહેવારો વિશે સમજ.
- સંબંધિત વિષય : સામાજિક વિજ્ઞાન

આ પ્રવૃત્તિ દરમિયાન વિદ્યાર્થીઓને વિવિધ તહેવારો જેવા કે જન્માષ્ટમી, જૈન સંવત્સરી, બકરી ઈદ, દશેરા, મહોરમ અને ગુરુનાનક જયંતિ વિશે માર્ગદર્શન આપવામાં આવશે. વિવિધતામાં એકતા એ આપણી સંસ્કૃતિની આગવી ઓળખ છે એ અંગે નિદર્શન અને પ્રવચન દ્વારા માર્ગદર્શિત કરવામાં આવશે.

પ્રવૃત્તિ ક્રમાંક : ૨૦

- અભિગમ : નિદર્શન તથા પ્રવચન
- શીર્ષક : ૨ ઓક્ટોબર, ગાંધી જયંતિ-સ્વચ્છતા અભિયાન
- સંબંધિત વિષય : સામાજિક વિજ્ઞાન

આ પ્રવૃત્તિમાં ૨ ઓક્ટોબર ગાંધી જયંતિના રોજ વિદ્યાર્થીઓને સહભાગી કરીને સ્વચ્છતા અભિયાનની સંકલ્પના સમજાવવામાં આવશે. સ્વચ્છતા એ જીવનનો એક ભાગ છે તે સમજ વિદ્યાર્થીઓને આપવામાં આવશે.

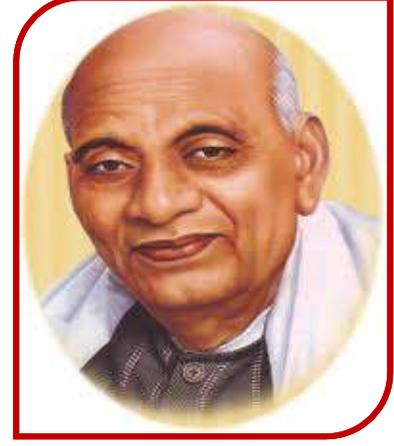

પ્રવૃત્તિ ક્રમાંક : ૨૧

અભિગમ	:	પ્રવચન
શીર્ષક	:	૩૧ ઓક્ટોબર, સરદાર પટેલ જયંતિ, રાષ્ટ્રીય એકતા દિવસ
સંબંધિત વિષય	:	સામાજિક વિજ્ઞાન

૮

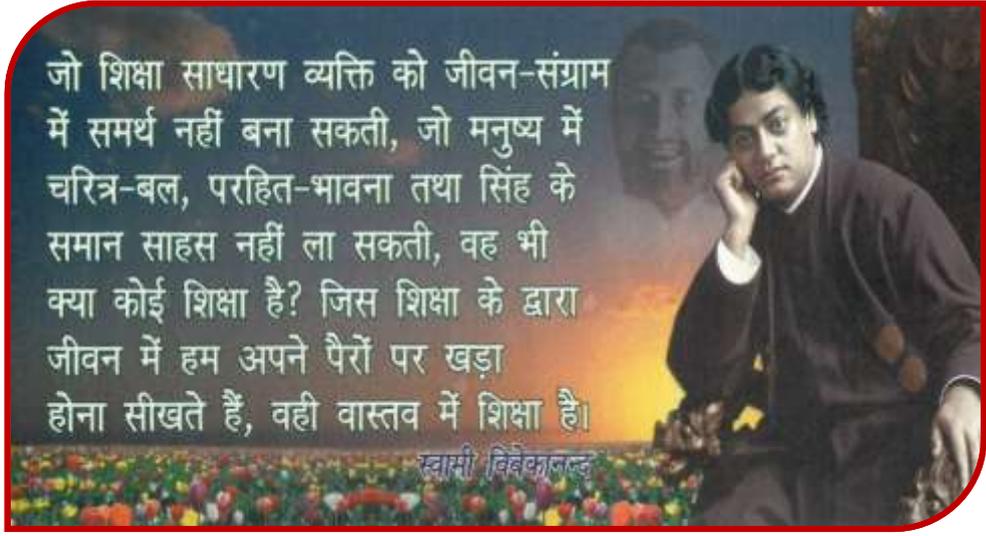
પ્રસ્તુત પ્રવૃત્તિમાં સરદાર પટેલના જીવનને ઉજાગર કરતા વિવિધ ચિત્રો તથા અખંડ ભારતના નિર્માણમાં તેમની મહત્વની ભૂમિકા વિશે સમજ આપવામાં આવશે.

પ્રવૃત્તિ ક્રમાંક : ૨૨

અભિગમ	:	કાર્યશાળા તથા નિદર્શન
શીર્ષક	:	૧૨ જાન્યુઆરી રાષ્ટ્રીય યુવા દિન સ્વામી વિવેકાનંદની જન્મ જયંતિની ઉજવણી
સંબંધિત વિષય	:	સામાજિક વિજ્ઞાન

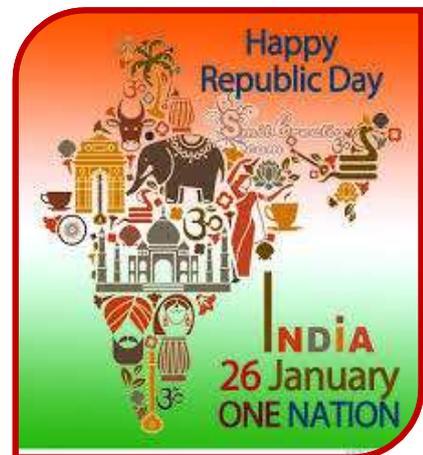

प्रस्तुत प्रवृत्तिमां राष्ट्रीय युवा दिन विशेषे तजज्ञश्री द्वारा स्वामीजिना जवन विशेषे प्रवचन आपवामां आवशे. स्वामी विवेकानंदना जवन चरित्र विशेषे विद्यार्थीओने माहितगार करीने तेमना आदर्शो विशेषे समज आपवामां आवशे.

प्रवृत्ति क्रमांक : २३

- अभिगम : निदर्शन
- शीर्षक : २६ भी जन्म्युआरी, प्रजासत्ताक दिननी उजवाणी
- संबंधित विषय : सामाजिक विज्ञान

प्रस्तुत प्रवृत्तिमां विद्यार्थीओने २६ भी जन्म्युआरी प्रजासत्ताक दिन तथा भारतनुं बंधारण अमलमां आवेल अे विशेषे मार्गदर्शन आपवामां आवशे.

પ્રવૃત્તિ ક્રમાંક : ૨૪

અભિગમ	:	કાર્યશાળા
શીર્ષક	:	૨૧ ફેબ્રુઆરી, માતૃભાષા ગૌરવ દિન
સંબંધિત વિષય	:	ગુજરાતી

૨૧ ફેબ્રુઆરી
માતૃભાષા
ગૌરવ દિન

પ્રસ્તુત પ્રવૃત્તિમાં વિદ્યાર્થીઓને માતૃભાષાનું મહત્વ અને તેનું સંવર્ધન એ વિષય પર કાર્યશાળા યોજીને સમજ આપવામાં આવશે.

હું એવો ગુજરાતી

હું એવો ગુજરાતી,

જેની ;

હું ગુજરાતી એ જ વાતથી ગજ ગજ ફૂલે છાતી ...

અંગે અંગે વહે નર્મદા , શ્વાસોમાં મહીસાગર,

અરવલ્લીનો પિંડ, પ્રાણમાં ધબકે છે રત્નાકર ;

હું સાવજની ત્રાડ, હું જ ગરવી ભાષા લયકાતી ... હું એવો ગુજરાતી ...

નવરાત્રિનો ગર્ભદીપ હું , હું શત્રુંજય-શૃંગ,

સૂર્યમંદિરે ગુજરતો હું ધવલ તેજનો ભૃંગ ;

હું ગિરનારી ગોખ, દ્વારિકા હું જ સુધારસ પાતી ... હું એવો ગુજરાતી ...

દુહા-છંદની હું રમઝટ, હું ભગવું ભગવું ધ્યાન,

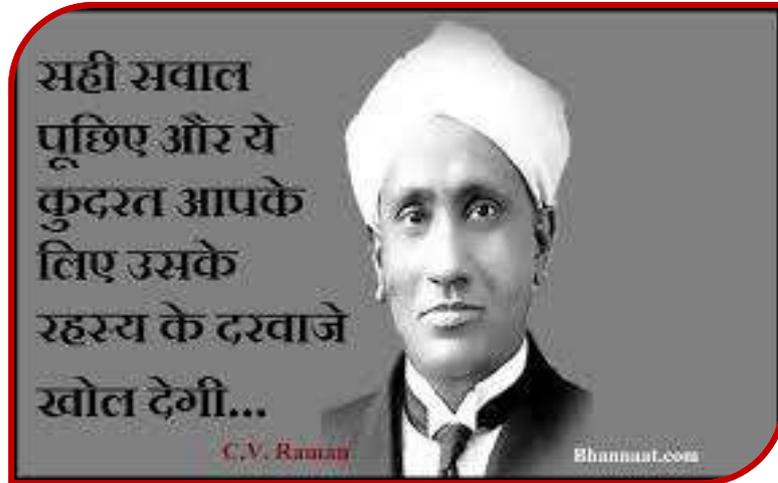
મીરાંની કરતાલ હું જ, હું નિત્ય એક આખ્યાન ;

વિજાણંદનું હું જંતર, હું નરસૈની પરભાતી ... હું એવો ગુજરાતી ...

હું ગાંધીનું મૌન, હું જ સરદાર તણી છું હાક,
હું જ સત્યનું આયુધ જેની દિગદિગંતમાં ધાક ;
હું સંતોનું સૌમ્ય સ્મિત, તલવાર, શૂરની તાતી ... હું એવો ગુજરાતી ...
હું મારી માટીનો જાયો, હું ગુર્જર અવતાર,
મારે શિર ભારતમાતાની આશિષનો વિસ્તાર ;
હું કેવળ હું હોઉં છતાં, હું સદા હોઉં મહાજાતિ ... હું એવો ગુજરાતી ...

પ્રવૃત્તિ ક્રમાંક : ૨૫

અભિગમ	:	પ્રવચન અને નિદર્શન
શીર્ષક	:	૨૮ ફેબ્રુઆરી, રાષ્ટ્રીય વિજ્ઞાન દિનની ઉજવણી
સંબંધિત વિષય	:	વિજ્ઞાન અને ટેકનોલોજી

પ્રસ્તુત પ્રવૃત્તિમાં ડૉ. સી.વી. રામનની જન્મ જયંતિ ૨૮ ફેબ્રુઆરી રાષ્ટ્રીય વિજ્ઞાન દિન તરીકે શાળામાં ઉજવણી કરીને વિદ્યાર્થીઓને વિજ્ઞાન વિષયમાં અભિરુચી કેળવવા સમજ આપવામાં આવશે.

પ્રવૃત્તિ ક્રમાંક : ૨૬

- અભિગમ : ચર્ચા પદ્ધતિ તથા નિદર્શન
શીર્ષક : ૨૧ માર્ચ, વિશ્વ વન દિનની ઉજવણી
સંબંધિત વિષયો : વિજ્ઞાન અને ટેકનોલોજી, પર્યાવરણ

પ્રસ્તુત પ્રવૃત્તિમાં ૨૧ મી માર્ચ વિશ્વ વન દિનની ઉજવણીના સંદર્ભમાં વિદ્યાર્થીઓને જંગલોનું મહત્વ ચર્ચા પદ્ધતિ તથા નિદર્શન દ્વારા સમજ આપવામાં આવશે.

પ્રવૃત્તિ ક્રમાંક : ૨૭

- અભિગમ : ચર્ચા પદ્ધતિ
શીર્ષક : ૨૨ માર્ચ, વિશ્વ જળ દિન
સંબંધિત વિષયો : સામાજિક વિજ્ઞાન, વિજ્ઞાન અને ટેકનોલોજી

પ્રસ્તુત પ્રવૃત્તિમાં વિદ્યાર્થીઓને વિશ્વ જળદિનની ઉજવણીના સંદર્ભમાં જળ એ જ જીવન છે તથા જળનું મહત્વ તે અંગે માર્ગદર્શન આપવામાં આવશે.

પ્રવૃત્તિ ક્રમાંક : ૨૮

અભિગમ	:	નિદર્શન તથા ચર્ચા
શીર્ષક	:	૧૮ એપ્રિલ, વિશ્વ વિરાસત દિનની ઉજવણી
સંબંધિત વિષયો	:	સામાજિક વિજ્ઞાન, અંગ્રેજી

પ્રસ્તુત પ્રવૃત્તિમાં વિદ્યાર્થીઓને

વિશ્વ વિરાસત દિનના

સંદર્ભમાં ભારતના પ્રાચીન

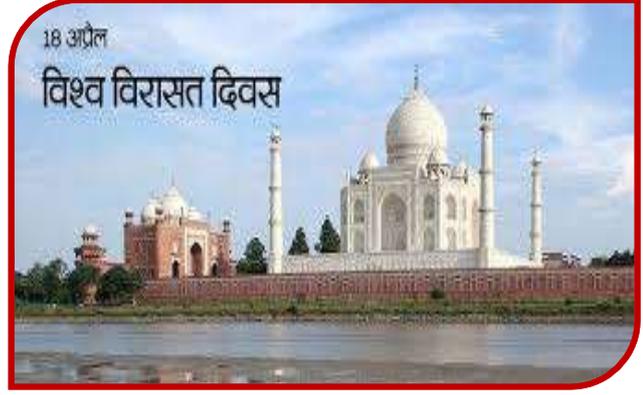
અને સાંસ્કૃતિક વારસા અંગે

નિદર્શન તથા ચર્ચા દ્વારા

સમજ આપવામાં આવશે.

સેન્ટર ફોર કલ્ચર એન્ડ

રિસોર્સ ટ્રેનિંગ (સીસીઆરટી), ન્યુ દિલ્હી દ્વારા પ્રકાશિત થયેલ કલ્ચર કિટનું નિદર્શન કરવામાં આવશે. વિદ્યાર્થીઓ ગુજરાતની શિલ્પ અને સ્થાપત્ય કલા વિશે રસપ્રદ માહિતી મેળવશે.

ગુજરાતની શિલ્પ અને સ્થાપત્ય કલા

સીદી સૈયદની જાળી

અમદાવાદમાં લાલ દરવાજા

વિસ્તારમાં આવેલી સીદી સૈયદની

મસ્જિદ તેની દીવાલોમાં આવેલી

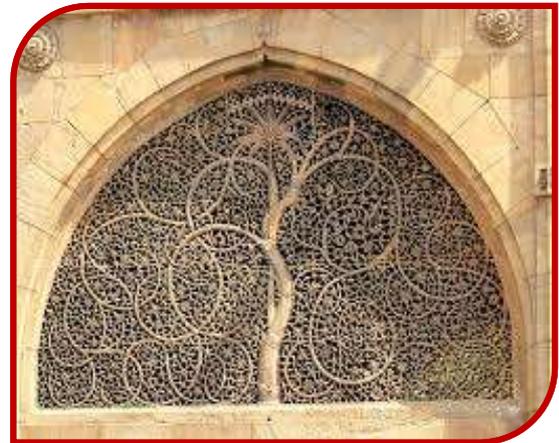
કોતરણીવાળી બે જાળીઓને લીધે

જગતભરમાં ખ્યાતિ ધરાવે છે.

મસ્જિદોમાં કલાત્મક કોતરણીયુક્ત

જાળીઓ એ અમદાવાદના મુસ્લિમ

સ્થાપત્યની એક વિશિષ્ટ સિદ્ધિ છે.

(સંદર્ભ : ચિત્રકલા, ગુજરાત રાજ્ય શાળા પાઠ્યપુસ્તક મંડળ, ગાંધીનગર)

અમદાવાદ શહેર વસાવનારા સુલતાન અમહદશાહના ગુલામ સીદી સૈયદે આ મસ્જિદ ઇ.સ. ૧૫૭૨ માં બંધાવી હતી. ૧૧ ફૂટ પહોળી અને ૭ ફૂટ ઊંચી, જાડા પથ્થરમાં આરપાર કોતરીને બનાવેલી આ જાળીઓનો આકાર અર્ધ ગોળાકાર જેવો છે.

જાળીમાં વૃક્ષ-વેલની અલંકૃત ભાત સાહજિક લય-વિલય સાથે વહેતી હોય એવી કોતરવામાં આવી છે. આવા જાડા પથ્થરમાં વેલબુઝાનું અદ્ભૂત કોતરકામ જાણે મીણમાં કર્યું હોય એવું નાજુક છે. કહેવાય છે કે આ મસ્જિદમાં આવી ત્રણ જાળીઓ હતી. જેમાંથી એક જાળી લોર્ડ્સકર્ઝને સાથે લઈ જવા માટે કઢાવી હતી પરંતુ મુંબઈ પહોંચતા જ ભાગી ગઈ હતી.

આ જાળીઓની લાકડી કે ચાંદીની પ્રતિકૃતિઓ તૈયાર કરાવીને દેશ પરદેશના મહેમાનોને ભેંટ સ્વરૂપે આપી કલાને ગૌરવ અપાવવામાં આવે છે.

જડ પથ્થરને પણ જીવંત બનાવી દેતી કોતરણી એ જમાનાના સ્થપતિઓ, સલાટો અને મિસ્ત્રીઓની કલા સૂઝનો પરિચય આ જાળી કરાવે છે.

રાણકી વાવ

વાવ એટલે પગથિયાં ઊતરતાં ઊતરતાં છેક પાણી સુધી જઈ શકાય તેવા પગથિયાંવાળા કુવા વટેમાર્ગુઓ પાણી પી શકે તેમ જ થોડો આરામ કરી શકે તેવી ઠંડક વાળી જગ્યા વાવમાં હોય છે.

ઉત્તર ગુજરાત, સૌરાષ્ટ્ર અને કચ્છમાં કલાત્મક વાવો જોવા મળે છે. જ્યારે મુસાફરીના સાધનો ટાંચા હતાં ત્યારે પગપાળા મુસાફરી અને યાત્રાઓ થતી હતી. તે વખતે વટેમાર્ગુઓને પાણી પીવાની અને આરામ કરવાની વગડામાં જરૂર પડતી હતી. તેથી એ જમાનામાં લોકહિતને ધ્યાનમાં રાખીને રાજા-મહારાજાઓ અને શ્રેષ્ઠી દાનવીરો પરબો અને વાવો બંધાવતા. આવી ઇમારતોને સુંદર કલાત્મક રૂપ આપીને તેને અમરત્વ આપવા પ્રયત્નો કરતા.

વાવને પથ્થરના પાટડાઓથી બાંધવામાં આવતી અને લગભગ છ કે સાત માળ રહેતા. તમામ શિલાઓ, ગોખલાઓ વગેરે કલાકૃતિઓથી ભરી દેવામાં આવતાં.

ગુજરાતમાં ખાસ કરીને સોલંકી યુગમાં આવી વાવોનું બાંધકામ વધારે થયેલું જોવા મળે છે.

(સંદર્ભ : ચિત્રકલા, ગુજરાત રાજ્ય શાળા પાઠ્યપુસ્તક મંડળ, ગાંધીનગર)

પાટણની રાણકીવાવ, અડાલજની વાવ, અમદાવાદની દાદા હરિની વાવ, વઢવાણની માધાવાવ વગેરે વાવો તેમની સુંદર શિલ્પ કોતરણી માટે પ્રખ્યાત છે. વાવની રાણી એટલે પાટણની રાણકી વાવ.

ગુજરાત રાજ્યમાં પાટણ જિલ્લામાં પાટણ શહેરમાં રાણકી વાવ આવેલી છે. પાટણ સોલંકીવંશની રાજધાની હતી. આ શહેર સરસ્વતી નદીના કિનારે આવેલું છે. ત્યાં આજે પણ જૂનાં શિલ્પ સ્થાપત્યોના અવશેષો જોવા મળે છે. રાણીની વાવ તે આજે રાણકી વાવ તરીકે પ્રસિદ્ધ છે. તેની દીવાલોમાં નાના-મોટા ગોખલાઓ મૂકવામાં આવ્યા છે. તેમાં અદ્ભૂત શિલ્પકૃતિઓ કંડારવામાં આવી છે.

અત્યારે “રાણકી વાવ” પુરાતત્વ ખાતાની દેખરેખ હેઠળ રાખવામાં આવી છે. અનેક કલા રસિકો તેનો અભ્યાસ કરવા માટે મુલાકાતે આવે છે અને તેની બેનમૂન કોતરણી જોઈને મંત્રમુગ્ધ બની જાય છે.

રાણકી વાવની શિલ્પકૃતિઓમાં “શિલ્પસુંદરી” અને “મહિષાસુર મર્દિની” ના શિલ્પ અત્યંત મોહક છે.

સોલંકી યુગ વાવના બાંધકામનો યુગ ગણાય છે. સોલંકી રાજા ભીમદેવની રાણી ઉદયમતીને પાટણમાં આ રાણીની વાવ અગિયારમી સદીમાં બંધાવી હતી.

યાંપાનેરની દરગાહ

(સંદર્ભ : ચિત્રકલા, ગુજરાત રાજ્ય શાળા પાઠ્યપુસ્તક મંડળ, ગાંધીનગર)

યાંપાનેર ભારત દેશનાં ગુજરાત રાજ્યના મધ્યપૂર્વ ભાગમાં આવેલા પંચમહાલ જિલ્લામાં આવેલા કુલ ૭ તાલુકાઓ પૈકીના એક એવા હાલોલ તાલુકામાં આવેલું એક ગામ છે. યાંપાનેર પાવાગઢની તળેટીમાં વસેલું છે. જ્યાંથી આશરે ૪ થી ૫ કિલોમીટરના અંતરે માચી ગામ આવેલ છે. જે ઐતિહાસિક ગામ છે. યાંપાનેર ગુજરાતનાં સુલતાન મહમદ બેગડાની રાજધાની હતી. જે હાલમાં સંરક્ષિત સ્થળ તરીકે જાહેર કરવામાં આવ્યું છે અને તેના ઐતિહાસિક મહત્વને આધારે તેની જાળવણીનું કામ યુનેસ્કો દ્વારા થઈ રહ્યું છે. અહિં પ્રસિદ્ધ કિલ્લો આવેલો છે અને પવિત્ર યાત્રાધામ પાવાગઢ અહિંથી ખૂબ જ નજીક છે. અહિં ઐતિહાસિક કિલ્લો છે જેમાં મોતી મસ્જિદ, જામા મસ્જિદ આવેલી છે. જે સુલતાન મહમદ બેગડાના સમયમાં બની હતી. એક માન્યતા મુજબ સુર સમ્રાટ તાનસેનને સંગીતમાં હરાવીને પોતાના પિતાનાં મૃત્યુનો બદલો લેનાર બૈજુનું જન્મ સ્થળ પણ આ યાંપાનેર ગામ જ હતું. યાંપાનેર જિલ્લાનું મુખ હોવા ઉપરાંત તેની આસપાસ આવેલી વન્ય સૃષ્ટિ અને વનરાજી માટે પણ જાણીતું છે. અહિં પર્વતારોહકો પર્વતારોહણ દ્વારા પાવાગઢ તેમજ આસપાસનાં નાની ટેકરીઓ સર કરવાના કાર્યક્રમનું પણ આયોજન કરતા હોય છે. અહિં આસપાસ જોવા લાયક એવા પાવાગઢ, જાંબુઘોડા અભ્યારણ્ય જેવા અનેક નાના-મોટા સ્થળ છે.

હીરા ભાગોળનો કિલ્લો, ડભોઈ

(સંદર્ભ : ચિત્રકલા, ગુજરાત રાજ્ય શાળા
પાઠ્યપુસ્તક મંડળ, ગાંધીનગર)

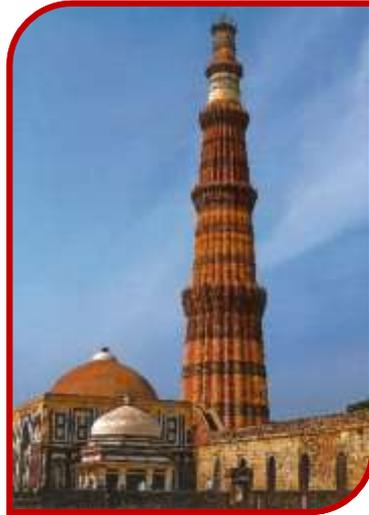
ડભોઈમાં ચાર દરવાજા આવેલા છે જે ચાર દિશાઓમાં આવેલા છે અને કિલ્લાની દિવાલમાં મધ્ય અને ખૂણા પર આવેલા છે. વિશળદેવ અને મુસ્લિમ શાસન સમયે તેમાં ફેરફાર કરવામાં આવ્યો હતો. પૂર્વ દિશામાં આવેલ હીરા ભાગોળ. જે તેના શિલ્પી હીરઘર પરથી ઓળખાય છે. સુંદર કોતરણી ધરાવે છે. પશ્ચિમમાં વડોદરા ભાગોળ, ઉત્તરમાં મહુડી અથવા ચાંપાનેરી ભાગોળ અને દક્ષિણમાં નાંદોડી ભાગોળ આવેલા છે.

ડભોઈ-મિંચાગામ વચ્ચે શરૂ થયેલી પ્રથમ રેલ્વે બળદગાડાં વડે ચાલતી હતી. ડભોઈ ખાતે વિશ્વનું સૌથી મોટું નેરોગેજ રેલ્વેનું જંકશન આવેલું છે.

दिल्ली की वास्तुकला

कुतुब मीनार : भारत की वास्तु निर्माण कला की सर्वश्रेष्ठ उपलब्धियों में कुतुब मीनार भी एक है । इस बात में कोई संदेह नहीं है कि यह भारत के महत्वपूर्ण स्मारकों में से एक है । ७२.५ मीटर ऊँची यह गगनचुंबी इमारत परिष्कृत रूप से गोल, लाल, पत्थरो एवं संगमरमर से निर्मित है । धरातल पर इसका परिमाण १३.७५ मीटर है जो ऊँचाई पर जाकर २.७५ मीटर रह जाता है । इस भव्य मीनार का निर्माण कार्य १२ वीं शताब्दी में प्रारम्भ हुआ था जब कुतुब-उद्-दीन ने कुतुब मस्जिद योजना का विचार किया था । मगर कुतुब-उद्-दीन की मृत्यु पश्चात् उसके दामाद और उत्तराधिकारी इल्तुत्मिश ने इसके अधूरे निर्माण कार्य को पूरा करवाया था । भारत की आज तक की पत्थरों से बनी इस सबसे ऊँची मीनार का उपयोग संभवतः प्रारम्भ में मुअ्जीन प्रारंभ में कुतुब मीनार की चार मंजिलें थीं किन्तु आज इसकी पाँच मंजिलें हैं जिनमें पहली तीन लाल पत्थर की तथा शेष दो प्रकार इसकी प्रथम तीन मंजिलें भिन्न-भिन्न आकार-प्रकार की हैं । आखिरी मंजिल जो सन् १३६८ में फिरोजशाह के काल में क्षतिग्रस्त हो गई थी, उसे उसने दो मंजिलों चौथी एवं पांचवी में विभक्त कर संगमरमर और लाल पत्थर से बनवाया था ।

(संदर्भ : सांस्कृतिक स्रोत अने प्रशिक्षण केन्द्र, न्यु दिल्ली)

सूर्य मंदिर, कोणार्क, ओड़िशा : वर्तमान ओड़िशा प्रांत की सीमाओं में आज भी सुंदर मंदिरों की एक श्रृंखला विद्यमान है। इन से कलिंग वंश के इतिहास का आद्योपांत ज्ञान होता है।

(संदर्भ : सांस्कृतिक स्रोत अने प्रशिक्षण केन्द्र, न्यु दिल्ली)

इस काल की वास्तुसंरचना की एक महत्वपूर्ण उपलब्धि कोणार्क का सूर्य मंदिर है। इस मंदिर का निर्माण नरसिंह प्रथम द्वारा १२३८-५८ ई. के बीच करवाया गया। जैसा कि नाम से स्पष्ट है, यह मंदिर भगवान सूर्य को समर्पित है। यह सूर्य मंदिर एक बड़े चौकोर प्रांगण में स्थित है और इसका निर्माण सूर्यदेव के सात घोड़ों द्वारा खींचे जाने वाले बड़े रथ के समान है। इस मंदिर का रेखा देवल पूर्णतया लुप्त हो चुका है। मंदिर से पहले थोड़ा हट कर एक सभामण्डप है जो शायद कभी नट-मंदिर अथवा भोग-मण्डप रहा होगा। इस मंदिर की छत पिरामिड जैसी है तथा दीवार उत्कृष्ट ढंग से उत्कीर्ण की गयी है।

समस्त मंदिर की संरचना पत्थर द्वारा की गयी है तथा इसे प्रारंभिक यूरोपीय नाविकों द्वारा "काला पैगोडा" कह कर सम्बोधित किया जाता था।

The present story will teach the students about the importance of our great heritage. The student will learn about different heritage places in our country and how to preserve them.

MR. JOSHI AND FAMILY'S HERITAGE HOLIDAY

Mr. Joshi and family were going on a holiday to Delhi and decided to spend their time exploring the museums, palaces, paintings and other heritage sites. "April-18" is celebrated as "World Heritage Day" across the world. This day is aimed at creating awareness about heritage sites and highlighting the need to protect and conserve them said Mr. Joshi, once they boarded the flight. "What does 'heritage of a country' mean, Daddy?" asked little Meera.

"A country's heritage are all the qualities and traditions that have been continued over many years and have passed on from one generation to another, especially the ones that are of historical importance" answered Mr. Joshi. "Oh yes! India has a lot of heritage sites and monuments. Taj Mahal, Char Minar, Sun Temple, historic town of Thanjavur and many more!" there for over thousands of years," said Mr. Joshi.

"But today, how many of us pause to appreciate our culture inheritance? In this fast-paced world, we are so absorbed in the everyday routine, that we do not have the time and means to understand, appreciate and uphold our culture", said Mrs. Joshi.

"Yes Ma, you are right. We are informed of our heritage only in bits and pieces and are unable to fully understand its significance!" agreed Akash.

"But what is the importance of our Heritage Daddy?" asked Meera.

“Heritage monuments define the greatness of our culture, while also helping us appreciate our history. They serve as important sources of history and promote tourism. Monuments remind us of our heritage. They are like treasures and are a matter of pride for a nation”, said Mr. Joshi.

“But we tend to forget the real signs of our heritage in our surroundings. I must have passed many a time in front of the Char Minar in Hyderabad, but I did not look at it carefully. In case of the Red Fort and Taj Mahal, people have removed the colourful stones from these monuments, piled up heaps of garbage near them and etched their names or signs on their walls”, said Mrs. Joshi.

“Oh, that’s sad Ma. We should feel proud of our heritage and work towards preserving it. People from all over the world visit India to see its cultural heritage”, said the wise, little Meera.

“It is important to preserve and protect buildings from pollution, vandalism, spitting on monuments, natural weathering, etc.,” said Mr. Joshi.

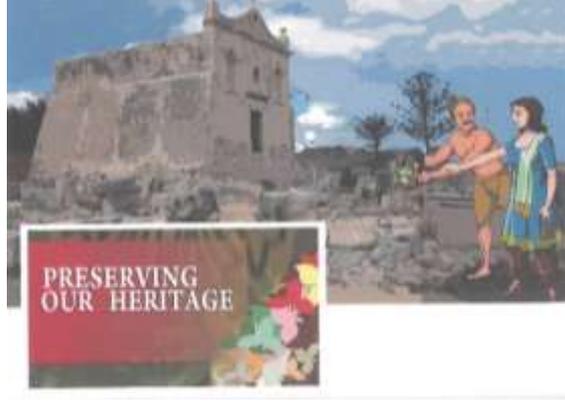
“So how can we appreciate and preserve our heritage ?” asked Meera.

“It is time for people like us to come forward and help spread awareness about the numerous advantages of preserving our nation’s historic legacy. As parents or teachers, we can help by introducing young people to our heritage through interesting books, films and trips to heritage sites. We can take part in heritage walks, and even organize them in our own communities,” said Mr. Joshi.

“You are right Daddy. With the arrival of Information and Communication Technology, access to information has never been a problem. Anyone can learn about any topic under the Sun. We can use it to learn more about our own, as well as foreign cultures. We too can participate in spreading knowledge about our heritage, and share our personal insights and perspectives,” said Akash.

“You are absolutely right my dear. India’s cultural heritage belongs to all of us each one of us has a responsibility in preserving it. Unless we take pride in our rich inheritance, unless we feel involved and committed to preserving what belongs to us, our cultural legacy will not survive for future generations”, said Mrs. Joshi.

The Joshi family later explored Delhi and learnt a lot of lessons during the visit. They came to know about the history of the monuments, famous documents, photos, paintings, all of which serve as important sources of history. The visits were an eye opener and made them realize why sources of historical importance need to be displayed and preserved.

પ્રવૃત્તિ ક્રમાંક : ૨૯

અભિગમ : પ્રદર્શન, નિદર્શન અને ચર્ચા

શીર્ષક : સીસીઆરટી કીટ મટીરીયલ, ન્યુ દિલ્હી

સંબંધિત વિષય : સર્વગ્રાહી વિષયો (તમામ)

સીસીઆરટી, ન્યુ દિલ્હી દ્વારા પ્રકાશિત થયેલ વિવિધ પબ્લિકેશન્સ

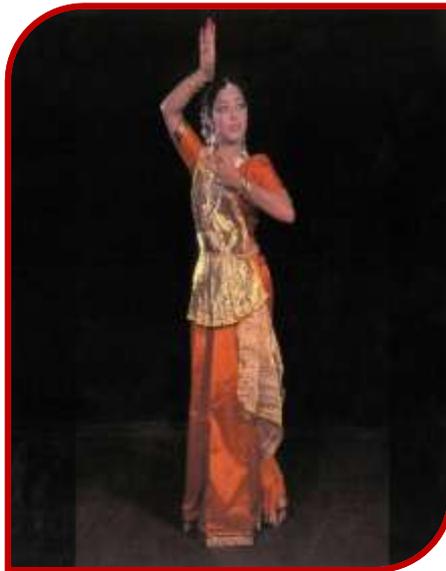
- ૧) Architecture of Delhi
- ૨) Cultural History-1
- ૩) Cultural History-2
- ૪) Cultural History-3
- ૫) Musical Instrument of India-1
- ૬) Musical Instrument of India- 2
- ૭) Kuchipudi Dance
- ૮) Kathak Dance
- ૯) Kathakali Dance

- १०) Odissi Dance
- ११) Bharatnatyam Dance
- १२) Manipuri Dance
- १३) Expression in Lines
- १४) World Cultural Heritage Sites India-1
- १५) World Cultural Heritage Sites India-2
- १६) World Cultural Heritage Sites India-3
- १७) World Cultural Heritage Sites India – 4
- १८) Sattriya Dance

ઉપરોક્ત પબ્લિકેશન્સ દ્વારા વિદ્યાર્થીઓને ભારતના ભવ્ય સાંસ્કૃતિ વારસા અંગે વિવિધ વિષયો સાથે અનુગ્રહિત કરીને સમજ આપવામાં આવશે. ઉદાહરણ તરીકે,

કથક નૃત્ય

કૃષ્ણ : યહ ચિત્ર કૃષ્ણ કા ચિત્રણ કરતા હૈ, જિસમૈં નર્તકી કા ઇક હાથ બાંસુરી કી મુદ્રા કો દર્શા રહા હૈ જબકિ દૂસરા હાથ મોરમુકુટ યા મુકુટ કા પ્રતીકાત્મક હૈ ।

(સંદર્ભ : સાંસ્કૃતિક સ્ત્રોત અને પ્રશિક્ષણ કેન્દ્ર, ન્યુ દિલ્હી)

सितार : सितार उत्तर भारत का एक बहुत ही प्रचलित समकालीन तार वाद्य है । यह एक लम्बी डांड के साथ पर्दायुक्त वीणा है । डांड कढ़ू (लॉकी) से बने तुम्बे से जुड़ा हुआ है । चौड़े ब्रिज (घुड़च) के ऊपर से और पर्दायुक्त डांड के साथ-साथ पांच धातु की तारें होकर गुजरती है । इन्हें नीचे के सप्तक (मंद्र सप्तक) के म सा प सा और प में मिलाया जाता है । ब्रिज या घुड़च के नीचे गूंज पैदा करने वाले तारों का एक समूह होता है, जिन्हें तरब कहा जाता है । सितार के पर्दे (सारिका) ऊपर-नीचे सरकाए जा सकते हैं और वे बजाए जाने वाले राग के स्वरों के अनुकूल ठीक स्थान पर स्थापित किए जाते हैं । सितार को मिज़राब की सहायता से बजाया जाता है । यह एक छोटी त्रिकोण आकार की तार होती है, जिसे दाहिने हाथ की उंगली में पहन कर तार को छेड़ा जाता है ।

(संदर्भ : सांस्कृतिक स्रोत अने प्रशिक्षण केन्द्र, न्यु दिल्ली)

પ્રવૃત્તિ ક્રમાંક : ૩૦

અભિગમ	:	પ્રદર્શન, નિદર્શન અને ચર્ચા
શીર્ષક	:	રાષ્ટ્રીય ભાષાઓના ગીત
સંબંધિત વિષય	:	સામાજિક વિજ્ઞાન

પ્રસ્તુત પ્રવૃત્તિમાં સીસીઆરટી, ન્યુ દિલ્હી દ્વારા પ્રકાશિત થયેલ વિવિધ રાષ્ટ્રીય ભાષાઓના ગીતનું પઠન કરવામાં આવશે. સંબંધિત રાષ્ટ્રીય ભાષાના ગીતોના માધ્યમથી સાંસ્કૃતિક તથા રાષ્ટ્રીય મૂલ્યોની સમજ કેળવવામાં આવશે.

હિન્દી - હિન્દ દેશ કે નિવાસી

પંજાબી - અસી દેશ દી ચઢદી લાલી

ઝોંગરી - દેખ મેરે દેશ દા

કશ્મીરી - પીછુ સોન ચમન પીછુ સોન વતન

રાજસ્થાની - ઓ કુન બીજે બાજરો એ બદરી

ભોજપુરી - બરસેલા પુનીયા

ઉર્દૂ- ભારત કે હુમ હિતેશી

ગુજરાતી - રંગ રંગીલા ફૂલ અમે સૌ

મરાઠી - આનંદ કંદ અંઈશા

કન્નડ - ભારતના નમ્માન્દુ અંદુ

મલયાલમ- કટ્ટનાદન પન્જેલલા

તમિલ - વા વા વા

તેલુગુ - ભાષાલન્નિ વેરઈના ભાવમોકટે

બંગાળી - બોલો બોલો બોલો શોભે

મણિપુરી - પકીઆબ લોકોલાગી

આસામ - એઈ માટી રે મૌરૌ મૌતે

મેઘાલય - હિમાલયા ઓ હિમાલયા

નાગા - હો હો લે હો

ઉડિયા - એઈ દેશો એઈ માટી

સિક્કિમ- દેશ કો માટોલે ભન્ય.

हिन्दी गीत

हिन्द देश के निवासी सभी जन एक है
रंग रूप वेश भाषा चाहे अनेक है ।
बेला, गुलाब, जूही, चंपा चमेली
प्यारे-प्यारे फूल गूँथे, माला में एक है ।
कोयल की कूक न्यारी, पपीहे की टेर प्यारी ।
गा रही तराना बुलबुल, राग मगर एक है ।
गंगा यमुना ब्रह्मपुत्र, कृष्णा कावेरी
जा के मिल गई सागर में, हुई सब एक है ।
धर्म है अनेक जिनका, सार वही है
पंथ है निराले, सबको मंजिल तो एक है ।

राजस्थानी गीत

ओ कुण बीजे बाजरो एक बादरी
ओ कुण बीजे मोठ मेवा मिसरी
सुरंगी रूत आई म्हारा देस में
भलेरी रूत आई म्हारा देस में
रामजी बीजे बाजरो ए बादरी
कान्हु बीजे मोठ मेवा मिसरी
कांकड़ में मोर्या नाचेला
कोयलड़ी म्हाने गीत सुनावेला
हरिया-हरिया खेत सुहाना
बाजर चढियो निदान मोरा रामा ।

उर्दू गीत

भारत के हम हितैषी भारत वतन हमारा
कुर्बान इसकी पत पर ये जानो तन हमारा
हैं वलवले हमारे ऊँचे हिमालय से
बागे उम्मीद सींचे गंगो जमन हमारा
दिल से समुंदरो के उठती है जैसे लहरें
यूँ जोश से भरा है उल्फत से मन हमारा
हिम्मत कभी न हारी हमने मुसीबतों से
तारीख से नुमाया है बाँकपन हमारा
हिन्दू हो या मुसलमाँ सब अंग कौम के हैं
प्यारा है शेख जैसा है बिरहमन हमारा ।

प्रवृत्ति क्रांति : 31

अभिगम	:	प्रदर्शन, निदर्शन अने यर्था
शीर्षक	:	आजादी के गीत
संबंधित विषय	:	सामाजिक विज्ञान

प्रस्तुत प्रवृत्ति अंतर्गत विद्यार्थीओने सीसीआरटी, न्यु दिल्ली द्वारा प्रस्थापित “आजादी के गीत” नुं मार्गदर्शन आपवाभां आवशे. आजादी के गीतभां देशभक्तिना जुदा-जुदा गीतो वंदेमातरम् , सिंहासन बिल उठे, सरइरोशी की तमन्ना तथा कदम कदम बढ़ाओ जे विगेरे देशभक्तिना गीतो द्वारा राष्ट्रीय अकता उजागर करवानो प्रयत्न करवाभां आवशे. उदाहरण तरीके,

(૧) વન્દે માતરમ્ ।

સુજલાં સુફલાં મલયજશીતલામ્

શસ્યશ્યામલાં માતરમ્ ।

શુભજ્યોત્સના-પુલકિત યામિનીમ્ ,

ફુલ્લકુસુમિત-દુમદલશોભિનીમ્ ,

સુહાસિનીં સુમધુરભાષિણીમ્

સુખદાં વરદાં માતરમ્ ।

(૨) જન-ગણ-મન

જન-ગણ-મન અધિનાયક, જય હે

ભારત-ભાગ્ય-વિધાતા ।

પંજાબ-સિંધુ-ગુજરાત-મરાઠા

દ્રાવિડ-ઉત્કલ-બંગા

વિંધ્ય-હિમાચલ-યમુના-ગંગા

ઉચ્છલ-જલધિ તરંગા ॥

પ્રવૃત્તિ ક્રમાંક : ૩૨

અભિગમ	:	પઠન
શીર્ષક	:	સર્વધર્મ પ્રાર્થના
સંબંધિત વિષય	:	સામાજિક વિજ્ઞાન

પ્રસ્તુત પ્રવૃત્તિમાં વિદ્યાર્થીઓને “સર્વધર્મ પ્રાર્થના” ના માધ્યમથી વિવિધ ધર્મોમાં રહેલી સુમેળતા અને સંવાદિતા વિશે માહિતગાર કરવામાં આવશે. બધા જ ધર્મો એક સમાન છે તે આ પ્રાર્થના દ્વારા સમજ આપવામાં આવશે.

सर्व धर्म प्रार्थना

तू ही राम है, तू रहीम है, तू करीम कृष्ण खुदा हुआ ।
तू ही वाहे गुरु , तू ईसू मसीह, हर नाम में तू समा रहा ॥
तेरी जात पाक कुरान में , तेरा दर्श वेद पुराण में ।
गुरु ग्रन्थ जी के बखान में , तू अपना दिखा रहा ॥
अरदास है कहीं कीर्तन, कहीं रामधुन कहीं आवाहन ।
विधि वेद का है यह सब रचन, तेरा भक्त तुझको बुला रहा ॥
विधि वेष जात के भेद से, हमें मुक्त कर दो परम पिता ॥
तुझे देख पाएं सभी में हम, तुझे ध्या सकें सभी जगह ॥
तेरे गुण नहीं हम गा सकें , तुझे कैसे मन मे ला सकें ।
है दुआ यही तुझे पा सकें , तेरे दर पे सिर ये झुका हुआ ॥

ताल-रूपक गीत-रचना-पारंपरिक

राग-यमन स्वरकार-श्री उमाशंकर चन्दोल

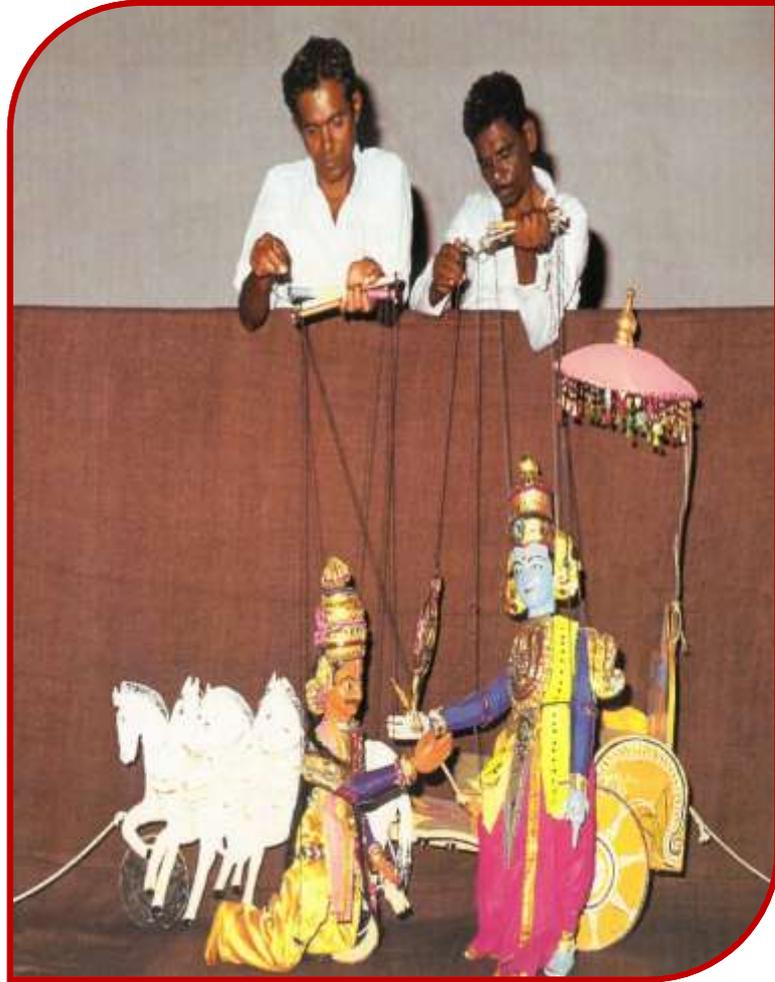
प्रवृत्ति इमांक : 33

अभिगम : निदर्शन अने यर्था
शीर्षक : डिजिटल स्लाइड आल्बम (परफ़ोर्मेिंग आर्टस)
संबंधित विषय : सामाजिक विज्ञान

प्रस्तुत प्रवृत्तिमां विद्यार्थीओने सीसीआरटी, न्यु टिड्डी द्वारा स्थापित डिजिटल स्लाइड आल्बम (परफ़ोर्मेिंग आर्टस) मां विविध विषयोने लगती स्लाइडसनुं निदर्शन करवामां आवशे. स्लाइडस मां विविध विषयो जेम के भारतना संगीत वाद्यो, लोक नृत्य, कठपुतलीना भेल, भारतनो प्राकृतिक वारसो विशे माहितगार करवामां आवशे.

पुतली कला

कृष्ण तथा अर्जुन, गोम्बेयेट्टा, कर्नाटक : इस चित्र में महाभारत की ही एक दूसरी कथा को दर्शाया गया है। भगवान विष्णु के अवतार, महाभारत के युद्ध में अर्जुन के सारथी बने कृष्ण भगवान युद्ध भूमि में मोहग्रस्त अर्जुन को उपदेश दे रहे हैं। उनके यही उपदेश भगवद् गीता में बद्ध है। आप देख सकते हैं कि पुतली संचालक किस प्रकार की जटिल दक्षता से पुतलियों का संचालन कर रहा है। भगवान कृष्ण तथा अर्जुन की आकृतियों के अलावा रथ भी दर्शाया गया है। जिसे मंच के कोने से धागे को खींच कर चलाया जाता है।

(संदर्भ : सांस्कृतिक स्रोत अने प्रशिक्षण केन्द्र, न्यु दिल्ली)

अर्जुन, गोम्बेयेडा, कर्नाटक : इस चित्र में प्रदर्शित पुतली महाभारत के पंच पांडवों में से एक भाई-अर्जुन की है। अर्जुन को उसके धनुष-बाण के साथ दिखाया गया है। चूँकि पुतली में बहुत से जोड़ होते हैं और पुतलीकार परिचालन के लिए कम पांच धागों का प्रयोग अवश्य करता है, अतः पुतली कला शैली में विविध प्रकार की जटिल मुद्राएं भी प्रदर्शित की जा सकती हैं।

(संदर्भ : सांस्कृतिक स्रोत अने प्रशिक्षण केन्द्र, न्यु दिल्ली)

भारत की पारंपरिक नाट्य शैलियाँ : भवाई : भवाई गुजरात तथा राजस्थान की पारंपरिक नाट्य विधा है। गुजरात में यह नाट्य परंपरा विशेष रूप से कच्छ-काठियावाड क्षेत्र से जुड़ी कही जाती है। भवाई शब्द की उत्पत्ति के बारे में विद्वानों में मतभेद है। जहाँ विशेषज्ञ भाव के वहन करने से जोड़ते हैं वहीं कुछ जानकार लोग इसका अर्थ शीतला (चेचक) से ग्रस्त लगाते हैं। यद्यपि भवाई नवरात्र पर्व तथा अंबा देवी के मंदिरों में प्रस्तुत होता था, किन्तु बाद में भवाया समुदाय ने इसका व्यावसायिकरण किया तथा विभिन्न स्थलों पर इसकी प्रस्तुति करने लगे। माना गया है कि

जयशंकर भेजक “सुंदरी” ने इसे कलात्मक रूप दिया जबकि दीना गांधी और रसिक लाल पारिख ने भवाई में कुछ अभिनव परिवर्तन किए हैं। नए “वेश” लिखे गए हैं। आधुनिक समय में “मैना गुर्जरी” तथा “जस्मा ओडण” के माध्यम से इसमें नयापन देखने को मिला तथा इसमें समकालीन प्रवृत्तियाँ भी उजागर होने लगी।

(संदर्भ : सांस्कृतिक स्रोत अने प्रशिक्षण केन्द्र, न्यु दिल्ली)

ऐसा माना जाता है कि भवाई के जन्मदाता असिता या असाइता थे, जो गुजरात के मेहसाणा जिले के निवासी थे। राजस्थान में नागाजि को इसका प्रमुख व्यक्ति मानते हैं। दोनों कलाकार अपने-अपने समय व क्षेत्र में संगीत और नृत्य के प्रेमी थे तथा अपने सांगीतिक प्रेम के कारण इन्हें समाज में अनेक यातनाएँ सहनी पड़ी। प्रारम्भ में इसका मंचन जन साधारण को भक्ति-भावना जगाने के उद्देश्य से किया जाता था। बाद में इसमें ऐतिहासिक, पौराणिक, सामाजिक, रूमानी प्रकरण जुड़ने लगे। एक दूसरे से स्वतंत्र अनेक प्रसंगों को एक पूर्व नियोजित क्रम में जोड़ कर भवाई का “वेश” तैयार किया जाता है। एक प्रसंग पंद्रह मिनट से साठ मिनट तक की अवधि का हो सकता है।

विश्व प्राकृतिक सम्पदा-भारत

बाघ : देवी अंबा, चामुण्डा अथवा वैष्णो देवी से जुड़ा बाघ - साहस व शक्ति का प्रतीक है । बाघ को उसके साहस, गति व फुर्ती के लिए जाना जाता है । वन की कुछ जनजातियाँ बाघ को एक देवता के रूप में देखती हैं और "बाघ देवता" या "व्याघ्र देवता" के रूप में इसकी उपासना करती हैं ।

(संदर्भ : सांस्कृतिक स्रोत अने प्रशिक्षण केन्द्र, न्यु दिल्ली)

बाघ पर्णपाती जंगलों में रहता है और एक परभक्षी प्राणी होने के कारण अपनी पारिस्थितिक प्रणाली में बड़ी संख्या में शाकभक्षियों का अच्छा संतुलन कायम रखता है । प्राकृतिक वास में इसका गूढ रंग सर्वाधिक उपयुक्त है । छद्म आवरण ऐसा होता है कि इसको ढूँढ पाना कठिन हो जाता है । बाघ आदतन एकान्तवासी होता है तथा केवल लघु प्रजनन काल के दौरान ही बाघ के जोड़े साथ रहते हैं ।

लगभग १०० वर्ष पूर्व भारत में ५०,००० बाघ थे पर अंग्रेजों द्वारा शिकार को एक खेल के रूप में आरंभ किए जाने के बाद १९७२ तक बाघों की संख्या घटकर केवल १८०० रह गई । शिकार पर रोक तथा "प्रोजेक्ट टाइगर" के रूप में तात्कालिक उपायों ने इस विशिष्ट प्रजाति के संरक्षण को सुनिश्चित किया । "बाघ के मांस व हड्डियों में जादुई औषधीय गुण है " हिन्दी-चीनी प्रदेश में प्रचलित इस मिथक ने बाघों के लिए एक नया खतरा पैदा कर दिया है ।

भारतीय उपमहाद्वीप के बाहर के विश्व के लिए बाघ भारत का एक प्रतीक है ।

પ્રવૃત્તિ ક્રમાંક : ૩૪

અભિગમ	:	કાર્યશાળી
શીર્ષક	:	એકાંકી
સંબંધિત વિષયો	:	ગુજરાતી અને સામાજિક વિજ્ઞાન

પ્રસ્તુત પ્રવૃત્તિ અંતર્ગત વિદ્યાર્થીઓને વીરભૂમિ એકાંકી દ્વારા આઝાદી માં અપાયેલા આદિવાસીઓના બલિદાનોને વાચા આપી વિદ્યાર્થીઓમાં રાષ્ટ્રીય એકતા ઉજાગર કરવાનો પ્રયત્ન કરવામાં આવશે.

વીરભૂમિ

અંગ્રેજોએ ભારત દેશને ગુલામ બનાવ્યો. સ્વતંત્ર થવા માટે તમામ ભારતવાસીઓએ સઘન પ્રયત્ન કર્યો. ગાંધીજીના રાહે ચાલીને આઝાદી મેળવી. ગુજરાતમાં આદિવાસી ગરાસિયા (ભીલ) લોકોએ આઝાદી માટે અનેક બલિદાન આપ્યાં પરંતુ તે ઘટનાને પ્રસિદ્ધિ મળી શકી નહિ. જલિયાંવાલા બાગના હત્યાકાંડથી પણ ભયાનક હત્યાકાંડ અંગ્રેજોએ પાલ-દઢવાવ સ્થળે આચર્યો હતો જેમાં ૧૨૦૦ જેટલાં વનવાસીઓએ પોતાના પ્રાણનું બલિદાન આપ્યું હતું.

ગુજરાત સરકારે દઢવાવ (સાબરકાંઠા જિલ્લા) માં શહીદોને શ્રદ્ધાંજલિ સ્વરૂપે સ્મારક પણ બનાવ્યું છે. શાળામાં ભજવી શકાય તેવું આ નાટક આઝાદીમાં અપાયેલા આદિવાસીઓના બલિદાનોને વાચા આપે છે.

પાત્ર સૃષ્ટિ

(૧) પ્રવક્તા (૨) મોતીલાલ તેજવત (૩) જીવાકુશકા ખરાડી (૪) સુરજી નિનામા (૫) જનરલ ચક્રન (૬) અંગ્રેજી તથા દેશી સોલ્જર-૪ (૭) આદિવાસી નેતાઓ તથા સ્ત્રીઓ-પુરુષો-બાળકો.

પ્રવક્તા : અરવલ્લીની ગિરિમાળામાં આવેલા સાબરકાંઠા જિલ્લાના ઇશાનિયા ખૂણે આવેલ આદિવાસી વિસ્તાર પાલ દઢવાવની આ સત્ય ઘટના છે. તા. ૭.૩.૧૯૨૨ ના ગોઝારા દિવસે અંગ્રેજોએ જલિયાંવાલા બાગના કુખ્યાત હત્યાકાંડને શરમાવે તેવો ઘોર હત્યાકાંડ અહીં આચર્યો હતો.

૧૨૦૦ જેટલા ભોળા અને નિર્દોષ આદિવાસી વનપુત્રોની નિર્મમ હત્યા કરી હતી. વળી આ ઘટનાને છુપાવી પણ હતી. ગુજરાત સરકારે આ સ્થળને શહીદ સ્મારક વીરભૂમિ બનાવી શહીદોને શ્રદ્ધાંજલિ આપી છે. વર્ષોથી આ પહાડી પ્રદેશમાં ખમીરવંતા, ડુંગરી-ભીલ-આદિવાસી વનપુત્રો સરળ અને સ્વતંત્ર મિજાજ વનજીવન જીવતા હતા. આ ભોળા આદિવાસીઓ પર ગોરા અંગ્રેજ શાસનનો કાળો પડછાયો પડ્યો હતો. તેમની સ્ત્રીઓનાં શિયળ લૂંટાતાં ... ઢોર પડાવી લેવાતાં ... કમરતોડ વેઠો કરાવાતી ... નવા નવા ચિત્ર-વિચિત્ર વેરા લેવાતા. છેવટે આ વિસ્તારના પ્રજાજનોએ વિદેશી શાસનના ત્રાસથી કંટાળી, સંગઠિત બની, આઝાદી માટે એકતાનો શંખ ફૂંક્યો. એના નેતા હતા રાજસ્થાનના મેવાડ-કુલીયારી ગામના વણિકપુત્ર નરશાર્દૂલ મોતીલાલ તેજવત. (ઉભેલા મોતીલાલ ઉપર પ્રકાશ)

પ્રવક્તા : આજે અંગ્રેજો વિરુદ્ધ તેમણે અહીં મોટી સભા બોલાવી છે. આઝાદી માટે ચિનગારી ચંપાઈ છે. બારસોથી પંદરસો જેટલા આબાલ વૃદ્ધ આદિવાસી પ્રજાજનો ડુંગરે ડુંગરેથી નાયતાં ગાતાં ઉમટી પડ્યાં છે.

(બાજુમાં ઊભેલા જીવા કુશકા ઉપર પ્રકાશ)

પ્રવક્તા : આ છે જીવા કુશકા ખરાડી, મોતીલાલનો જોડીદાર. ચપળ અને કુનેહબાજ આદિવાસી નેતા. (ફૂલ લાઈટ) સભા ભરાયેલી છે.

પ્રજાજનો : મોતાબાવજીની જે ... મોતાબાવજીની જે ... જીવા કુશકા ખરાડીની જે ...

મોતીલાલ : મારાં આદિવાસી ભાઈઓ તથા બહેનો ... પાલ સ્ટેટના શાસનકર્તાને અંગ્રેજ ગોરાઆએ નિર્દયી બનાવ્યા છે, પણ તમે આત્મસન્માનથી જીવજો, કોઈની આગળ રતીભાર પણ ઝૂકશો નહીં ... આઝાદી એ જ ઉપાય છે.

જીવા કુશકા : હેતા (બધા) ભાઈઓ અને બુનો. મોતાબાવજીએ રાઈટ બાત કીધી હૈ.
આપણે બધાએ, એક સ (એક જ) થવાનું સેં ... હવે ગમે ઈમ થાય લા,
જીવ કાઢી આલો ... મરો કે મારો લા ... (દૂરની ટેકરી પરથી ભયસૂચક
ઢોલનો સંકેત આપતો અવાજ સંભળાય છે. બે-ત્રણ આદિવાસી નેતા
ઊભા થઈ જાય છે.)

આદિવાસી નેતા-૧ : (સાંભળીને) જોખમનો ઢોલ વાગે હૈ

જીવા કુશકા : મોતા બાવજી તમારા સાથે જોખમ સે ... મને ઈનો આણસાર આવી યો
તો ... જુઓ પવનવેગી હોંઢણી પેલી પૂઠે તૈયાર હૈ ... તમારા માટેસ
તૈયાર હૈ, હોંઢણી પર બેહી (બેસી) ને નાહો (નાસો).

બધા : તમ તમારે નાહોં (નાસો).

મોતીલાલ : હટ્ ... (દઢતાથી) કોઈ જોખમ નથી. તમારું જોખમ એ જ મારું જોખમ
છે.

આદિવાસી નેતા-૨ : તમારા માથે અંગ્રેજને ખાર (વેર) હૈ, બાવજી.

મોતીલાલ : નહીં ... નહીં તમને રેઢા મૂકી હું કદી નહીં જાઉં.

જીવા કુશકા : તમને કંઈ ના થવું જુજજે (જોઈએ), તમો અમારી ચંત્યાં (ચિંતા) હૈં
(કેમ) કરો હા (મોતીલાલ દઢતાથી ના પાડયા કરે છે, બધા બળજબરીથી
અંદર લઈ જાય છે ... અને સોંઢણી પર બેસાડી રવાના કરી દે છે.)

(સ્ટેજની બીજી બાજુએથી પરેડ કરતાં અંગ્રેજ જનરલ ચઢન, બે અંગ્રેજ
સોલ્જર તથા બે આદિવાસી સોલ્જર, સુબેરદાર સુરજી નિનામા વગેરે
દમ્મામથી પ્રવેશે છે.)

સુરજી નિનામા : (આંખો કાઢી) આઈ (અહીં) ઢોકળિયા કુવા માથે બધા ભેગા થયા હોં
એમ કે ?

મોતીલાલ કિમનો ગીજજો (ગયો) મુ પુંછું હું , કિમનો ગીજજો
મોતીલાલ.

- જનરલ ચટ્ટન : એય ટુમ લોગ ઈતને સારે બદમાસ, ક્યા કરટે હો ? કિઠર ગયા મોટીલાલ ? બોલો, નહીં તો માર ડાલુંગા
- (જીવા કુશકા તથા બીજા મોતીલાલને રવાના કરીને આવતા જુએ છે, શંકાશીલ થઈ)
- એય ... ટુમને ભગા ડીયા ઉસકો કીસ ટરફ ભગાયા મોટીલાલ કો ?
- (મોતીલાલ ગયો તે બાજુ જોઈ ચોકે છે.) કમ ઓન સોલ્જર ... ક્વીક, દોડો. ઈધર હી હોગા, પકડો ઉસકો .. ચલો ... (ચટ્ટન તથા બીજા સોલ્જરો તેની સાથે દોડે છે. ફક્ત સુરજી નિનામા સ્ટેજ ઉપર આ ટોળાને સંભાળે છે.)
- અંગ્રેજ સોલ્જર : (દોડતાં દોડતાં) ખડા રહે ... ઢેમ ... હેવાન ... (બધા વિગમાં જતા રહે છે) (બંદૂકની ચાર ગોળીઓ છૂટવાનો અવાજ સંભળાય છે.)
- અંગ્રેજ સોલ્જર : (અંદરથી) ભાગ ગયા ... સાલ્લા ... ઉસ ટરફ દોડો ...
- (ટોળું હાશકારો કરે છે) (સ્ટેજ ઉપર સુબેરદાર સુરજી નિનામા અને જીવા કુશકા તથા પ્રજાજનો સામે સામે આવી જાય છે.)
- જીવા કુશકા : (સુરજીને) એલા, તું તો આપડાવાળો ભીલ હૈ લા, આપડી નાતનો હૈ, ચિતરિયા પાલનો હૈ !
- આદિવાસી નેતા-૧ : ચિતારિયા પાલનો હૈ ?
- બધા સભાજનો - હૈ ... હૈ ... ચિતરીયા પાલનો હૈ ...
- સુરજી નિનામા : હા, હા ... હું સુરજી નિનામા ... અંગ્રેજ પલટનનો એમ.બી.સી. સુબેરદાર હું.
- હું ચિતરિયા પાલનો હું. મારી પાહેં બંદૂકવાળી આપડાવાળા ભીલોની મોટી પલટન હૈ ...બોલ ?
- જીવા કુશકા : તું હૈ (કેમ) અણાના (તેમના) હાથે થઈ ગીજજો હૈ ?

- આદિવાસી નેતા-૨ : પણ ... આઈ કીમ (કેમ) આજ્યો (આવ્યો) હૈ ?
- જીવા-કુશકા : એ તો અંગ્રેજ રાજનું માનવી હૈ લા ...:
- સુરજી કુશકા : શબા ... હો ... (શાબાશ), ભીલ થઈને ભીલને જ ભડાકે દેહે લા,
આજ મગરાં (ડુંગરાં) નો માનવી થઈને આ જ મગરાંના લોકોને મારહેં
લા ... ને આ અંગ્રેજ હાકેમના કહેવાથી ?
હાક ... થૂ ... (બધા સભાજનો ડચકરા બોલાવી) હાક ... થૂ ...
આપડાવાળો થૈને ?
- આદિવાસી નેતા-૧ : મારા હાહરા (સસરા) ખોદહા (પુતળા) એ ભોપાના નેજા (ધજા) નેંચેં
(નીચે) પૈંઠો હૈ ... લા
- આદિવાસી નેતા-૨ : આપડાવાળા થૈ ને ?
- અંગ્રેજ સોલ્જર : (પ્રવેશીને) (જીવા કુશકાને) તુમને ભગા દિયા ઉસકો ? મેં ટુજે ગોલી
માર ડુંગા ...
- ચટ્ટન : (ગુસ્સે થઈ જાય છે) ... એય... ભીલ ક્યો બૈઠે હો અભી ટક ? ચલો
... જિસ કો જિંદા રહના હૈ, ટુરટ ભાગ જાઓ ઈધર સે ... જાઓ ...
(કોઈ ખસતું નથી)
- સુરજી : એકવાર કિયેં હૈં (કહીએ છીએ) ... નાહોં (નાસો) બધા.
- ચટ્ટન : જો દસ ગીનને ટક નહીં ભાગેગા, ઉસકો ગોલી માર ડુંગે.
- બધા સભાજનો : (મોટેથી) કાળિયા દેવની જે... કાળિયા દેવની જે ...
- સુરજી : હેલા મગરાં ઉપર ... ઓટોમેટિક મશીનગન સડાવી (ચઢાવી) હૈં,
લબલબી દબાવેં એટલીસ વાર હૈ ... તમારાં તીર કામકાં કામ ની લાગે
... જાઓ અબીને અબી નાહી સૂટો બધા. બધા સભાજનો - (મોટેથી)
નહીં નાહવાના ...

- સુરજી : મશીનગન ચેવી (કેવી) હૈ, જાણાં સાં (જાણો છો) ... એંહ ... એકબાજુ ગોળીઓ ઓરાતી જાયને બીજી બાજુ ફૂટતી જાય ... ને ... ઘા સાફ ...
- ચટ્ટન : એક ... દો ... તીન ...
- જીવા કુશકા : (હિંમતથી આગળ આવી) કોઈ ની (નહીં) ભાગવાનો, (સુરજીને બતાવી) કોઈ આની જેમ બાયલો કે બીકણ નહીં. આપડે તો એક સ (એક જ) થઈને વટ રાખવાના, આઝાદ થવાના બોલો ... મોતા બાવજીની જે ... મોતીયા પીરની જે ...
(ગગનભેદી જયજયકાર થાય છે, કોઈ ભાગતું નથી.)
- સુરજી : આણામાં (અહીંયા), મી (હું) એકલો ભીલ નહીં, એં ... મશીનગન ચલાવવા વાળો, ને આખી રેજિમેન્ટ ભીલનીસ હેં ... લા... આ જગા ગોઝારી થાહેં ... બૈરાં સોરાં રવડી પડહે હાસું ... (સાયું) કઉં (કહું) હું (હું). (ટોળા સભામાંથી કોઈ છૂપી રીતે દેશી તમંચા દ્વારા ચટ્ટન ઉપર ફાયરિંગ કરે છે. ચટ્ટનનો ટોપો માથેથી નીચે પડી જાય છે) (સોલ્જરો પોઝિશન લઈ લે છે.)
- ચટ્ટન : (ગુસ્સે થઈને, સભાજનોને) કીસ ને, કિસને મેરા ટોપા ઉછાલા (બધા હસી પડે છે, મશ્કરી કરે છે, ચટ્ટન વધારે ગુસ્સે થઈ જાય છે.)
માર જાયેંગે સબ ગરાસિયે કો ... ચલો ... ભાગ જાઓ ...
બધા- નહીં ... ની ... હટવાના ...
- આદિવાસી ટોળું : ગણકા ખાંમદ (ગણપતિ ભગવાન) ને નવ લાખ દેવીઓ આપડી સાથે હૈ ... લા...
- આદિવાસી ટોળું : કાળિયો દેવ આપડી હાથે હૈ ...
- આદિવાસી ટોળું : હોળીની રમણા કરો ને અતારિયો (અંધારિયો) યુગ પૂરો કરો.
- આદિવાસી ટોળું : આકો કરી અંગ્રેજોને પીયાલામાં ઘાલો લ્યા ...

- આદિવાસી ટોળું : શાબા ... હો ... , ઓવે ... પાઈ ઓવે ... કો ની નાહવાના ...
(બધા ચિચિયારીઓ પાડે છે, ઝનૂન વ્યાપે છે. થોડાંક તીર છૂટે છે)
(ચટ્ટન આદેશ કરે છે, ફાયર ! ગોળીબાર શરૂ થાય છે. ઓટોમેટીક મશીનગનથી ગોળીઓ દડાધડ છૂટે છે. સ્ત્રી-પુરુષો-બાળકો આગળને આગળ આવે છે. અંગ્રેજોને શાપ આપે છે. ગુસ્સો ઠાલવે છે, ગાળો બોલે છે, પથ્થરો મારે છે, ભાલા ફેંકે છે. મરે છે જેમ જેમ મરે છે તેમ તેમ બીજા આગળ આવતા જાય છે.)
- આદિવાસી સ્ત્રી : તને... તને ગરતિયો પીર ભરખે મૂઆ રાખ્ખસ.
- બીજી આદિવાસી સ્ત્રી : (રણચંડી બનીને) તને પેરવ (ભૈરવ) ખપ્પર ભરી ભરખે મુવા ! લોહીની નદીઓ ખડૂકા (ઘોઘ) લેહે ... , પાણ બધા આઝાદ થઈ. (કલાકારોની અવર જવર ગોઠવવી જરૂરી) લાશો પડે છે ... લાશો પડે છે ... લાશોના ઢગ ખડકાઈ જાય છે. કેટલીક કુવામાં પડે છે. દર્દનાક ચીસો, ઉંહકારા સંભળાય છે. બધા જ આદિવાસી મરી જાય ત્યાં સુધી ખૂની ખેલ ચાલે છે.)
- સુરજી નિનામા : (બધા મરેલા ઉપર નજર ફેરવી) (ચટ્ટનને સલામ ભરી) યહ, સબ લાશોં કા ક્યા કરેંગે સર ...
- ચટ્ટન : યે કુએ મેં ફેંક દો ... સબ ...
- સુરજી નિનામા : સર, આ લાશોથી કૂવો ભરાઈ જાહે સર ...
- ચટ્ટન : બાકી લાશોં કો ઉસ નદી મેં ગાડ દો, કિસીકો પતા ન ચલે.
(સોલ્જરો ઊંચકીને કૂવામાં નાખે છે. તે પહેલાં તેમનાં માદળિયાં કાનની બુટ્ટીઓ વગેરે લૂંટી લે છે. કેટલાંકને જીવતા જ કૂવામાં નાખી દે છે.)
- જીવા કુશકા : (સંતાયેલો છે. વિકરાળ થઈ વાઘની જેમ છલાંગ મારી પાછળથી ચટ્ટન પર કુદે છે. તેને પાડી નાખે છે. તેની રિવોલ્વર ખેંચી લઈ તેને મારવા ઉગામી ઘોડો દબાવવા જાય છે.)

હત્યારા

- સુરજી નિનામા : (તુરત ઓચિંતો પોઝીશન લઈ, જીવા કુશકાની પીઠ ઉપર ગોળી મારે છે) લે ... આપડાવાળા.
- જીવા કુશકા : (પીઠ પર ગોળી વાગવાથી, મરતાં મરતાં સુરજી સામે જોઈને) સાલે ... કાલે ... અંગ્રેજ ... થૂ ... થૂ ...
- ચટ્ટન : (હાથ ખંખેરી ઊભો થઈ) થેન્ક્સ ... દેશી ... થેન્ક્સ ... (આશ્ચર્ય) બાર્ટર્ડ ... કોઈ બી ભીલ યહાં સે ભાગા નહીં, સબ કે સબ ગરાસિયે મર ગયે સાલ્લે ... કમાલ કે લોગ હૈ યે ... આઝાદી કે દીવાને ... સ્ટેજ પર ધીરે ધીરે અજવાળું થાય છે.
- પ્રવક્તા : આવાં અનેક હિંસક અહિંસક આંદોલનો પછી ૧૯૪૭ માં દેશને આઝાદી મળી, ત્યારે પછીનાં ત્રણ વર્ષ બાદ ૧૯૫૦નો એક દિવસ જુઓ. (કુવાના થડા પર ઊંઘો પડી જીવતા મડા જેવો સુરજી નીનામા હૈયાફાટ રુદ્ધ કરે છે. ગાંધીવાદી બનેલા વૃદ્ધ મોતીલાલ હાથમાં લાકડી લઈ પ્રવેશે છે. સુરજી ... મોતીલાલના પગ પકડી લે છે. રડે છે.)
- મોતીલાલ : છાનો રે ... ભૂંડા, તારા ભાઈઓનું કાસળ કાઢતાં કાઢતાં હવે નિવૃત્ત થયો ને દેશ અહિંસક તાકાતથી આઝાદ થયો છે. સ્વાધીન થયો છે. અહીં લોકો ભેગા થાય તે પહેલાં ... તું તારા ઘર ભેગો થઈ જા. ને સુખેથી આરામ ફરમાય.
- સુરજી નિનામા : મુ ... મારા વતનના ખોલરા (ઘર) માં પગ નઈ મેલું. આ ઢોકળિયા કૂવામાં મારાવાળા સુતા સે ... મનથી મરી જયો સું. બાવજી ! (ગાંડાની જેમ દોડે છે) તમારી રાહ જોતો હતો. મને હવે રોખશો નહી ... બાવજી. (આકંઠ કરતો કૂવામાં કૂદી પડે છે, મોટેથી બોલે છે) ... હે ... રામ.
- મોતીલાલ : (કૂવામાં ડોકિયું કરી) ... હે... રામ, આદિજાતિ પ્રજાના વજજર જેવા દેહ અને ફૂલ જેવા કોમળ હૈયાનો ક્યાંય ... જોટો નથી ... હે ... રામ.

(‘વીરભૂમિ’ માંથી)

પ્રવૃત્તિ ક્રમાંક : ૩૫

અભિગમ : ચર્ચા પદ્ધતિ

શીર્ષક : પરિસંવાદ

સંબંધિત વિષયો : સામાજિક વિજ્ઞાન, ભારતીય સંસ્કૃતિ

પ્રસ્તુત પ્રવૃત્તિ અંતર્ગત વિદ્યાર્થીઓને ભારતીય સંસ્કૃતિની સિદ્ધિ નિબંધ અંતર્ગત સંસ્કૃતિ, પ્રકૃતિ અને વિકૃતિ વચ્ચેનો ભેદ સમજાવવામાં આવશે. ભારતીય સંસ્કૃતિની પ્રયોગશીલતાનો ઉપયોગ કરીને ભારતીય સંસ્કૃતિની વિશેષતાઓ વિશે સમજાવી વિવિધતામાં એકતાની સમજ આપવામાં આવશે.

ભારતીય સંસ્કૃતિની સિદ્ધિ

વિનોબા ભાવેએ 'ભારતીય સંસ્કૃતિની સિદ્ધિ' નિબંધમાં સંસ્કૃતિ-પ્રકૃતિ વચ્ચેનો ભેદ ઉદાહરણોથી સમજાવ્યો છે. વિકૃતિનો અસ્વીકાર અને પ્રકૃતિને સંસ્કૃતિનું રૂપ આપવાની ભલામણ લેખકે કરી છે. ભારતીય સંસ્કૃતિની પ્રયોગશાળા લેખકે મહિમા કર્યો છે. ભારતદેશનો વિચાર વૈભવ અદ્ભુત છે એમ કહી લેખકે ભારતીય સંસ્કૃતિની ખૂબીઓ ખૂબ સચોટ રીતે સમજાવી વિવિધતામાં એકતાની વિશેષતા સ્પષ્ટ કરી છે.

પ્રકૃતિ એટલે સમજ સ્વભાવ, સંસ્કૃતિ એટલે સહજ સ્વભાવથી ઉપર ઊઠવું. વિકૃતિ એટલે સહજ સ્વભાવથી નીચે પડવું. પ્રકૃતિ વચ્ચે છે, નોર્મલ છે, સહજ છે.

માણસની એક પ્રકૃતિ હોય છે, એક સંસ્કૃતિ અને એક વિકૃતિ. ભૂખ લાગે છે અને ભૂખ લાગતાં માણસ ખાય છે, તે એની પ્રકૃતિ છે. ભૂખ ન લાગવા છતાં માણસ ખાય છે, તે એની વિકૃતિ છે અને ભૂખ લાગવા છતાં આજે એકાદશી છે એટલા વાસ્તે ભગવત્-સ્મરણ માટે માણસ ખાતો નથી, તે એની સંસ્કૃતિ છે. આમ, ઉપવાસ કરવો એ સંસ્કૃતિ છે. આપણે મહેનત કરીને ખાઈએ છીએ, તે આપણી પ્રકૃતિ છે. આપણે જાતે મહેનત કરવાનું ટાળીશું, બીજાની મહેનત લૂંટીને ભોગ ભોગવતા રહીશું. તે આપણી વિકૃતિ છે. આ વસ્તુ ભલે મોટા ભાગના માણસોમાં આજ

સુધી દેખાતી હોય તેમ છતાં આ કદાપિ સંસ્કૃતિ હોઈ શકે નહિં. પરંતુ આપણા શ્રમથી પેદા થયેલી ચીજ પણ બીજાને વિના ભોગવવી નહિં, આપીને અને વહેંચીને જે ભોગવવી એ માણસની સંસ્કૃતિ છે. માણસમાં અને પશુમાં ફરક છે, અંતર છે. આ અંતરને વધારવું , પશુપણામાંથી નિકળતા જઈને માણસપણા તરફ આગળ વધતા જવું તેને જ સંસ્કૃતિવર્ધન કહે છે. માણસ સુખ અને આનંદ શોધે છે, એ ખરું ! ક્યો પ્રાકૃત છે અને ક્યો સંસ્કૃત છે તેનો ખ્યાલ રાખવો પડે. પરંતુ ક્યો આનંદ વિકૃત છે, ક્યો સુખ છે અને એ જ સુસંસ્કૃત આનંદ છે. જે આનંદ આપણને સંસ્કૃતિ તરફ લઈ જાય એ જ સાચો આનંદ છે.

સંસ્કૃતિ ક્યારેય ખરાબ નથી હોતી, વિકૃતિ જ ખરાબ હોય છે અને પ્રકૃતિને આપણે ન ખરાબ કહી શકીએ, ન સારી, તે જેવી છે તેવી છે. કાગડો કાળો છે, તેને આપણે ખરાબ ન કહી શકીએ, કેમ કે તે એની પ્રકૃતિ છે. બગલો સફેદ છે, પણ તેટલા માત્રથી આપણે તેને સારો ન કહી શકીએ, કેમ કે એની પ્રકૃતિ છે, પ્રકૃતિથી ઉપર ઊઠીને આગળ વધવું એ જ સંસ્કૃતિ છે.

ઘણી વાર આપણે વિકૃતિને પણ સંસ્કૃતિ માની લેવાની ભૂલ કરી બેસીએ છીએ. એટલે આ બાબત સાવધ રહેવાની જરૂર છે. આજે પશ્ચિમના લોકો વિજ્ઞાનમાં ઘણા આગળ વધ્યા છે. એમની પાસેથી આપણે લેવા લાયક ઘણું છે, પરંતુ એમનામાં ઘણો વિકૃતિનોયે અંશ પડ્યો છે, તેને સંસ્કૃતિ માની લેવાની ભૂલ આપણે ન કરીએ. એમની વિકૃતિ કાંઈ આપણે અપનાવવાની નથી. તે સિવાય દુનિયાભરની જેટલી સંસ્કૃતિ છે, તે આપણે અપનાવી લેવાની છે.

આની સાથોસાથ એ પણ ધ્યાનમાં રાખીએ કે દુનિયાભરની સંસ્કૃતિ લઈએ, પણ આપણે ત્યાંની પણ ભલે હોય, વિકૃતિ આપણને ન ખપે. આપણે ત્યાં પ્રાચીન કાળથી કોઈ એક જ ચીજ ચાલી આવતી હોય, પણ તે જો વિકૃતિ હોય, તો તેનો સ્વીકાર હરગિજ ન કરવો જોઈએ. વિકૃતિ બીજાઓની હોય કે આપણી હોય, સદંતર વર્જ્ય છે અને પ્રકૃતિને સ્વીકારવી પણ તેનુંયે હંમેશા શોધન કરતા રહેવું. પ્રકૃતિને હરહંમેશ સંસ્કૃતિનું રૂપ આપતા રહેવું. ખાવાનું આપણે ન છોડી શકીએ, કારણ કે તે પ્રકૃતિ છે, પણ માંસાહાર છોડી શકીએ. તે જરૂર છોડીએ, કેમ કે તે સંસ્કૃતિની દિશાનું આગળનું પગલું છે. ખાવામાં સંયમ રાખી શકીએ તો જરૂર રાખીએ, કારણ કે તેમ કરવાથી સંસ્કૃતિની દિશામાં એટલા આગળ વધીશું.

મારું તો માનવું છે કે વિજ્ઞાનની જેમ-જેમ પ્રગતિ થતી જશે. માણસમાં વૈજ્ઞાનિક વૃત્તિ જેમ-જેમ વધતી જશે, તેમ-તેમ વિકૃતિઓ ક્ષીણ થતી જશે અને માણસ સંસ્કૃતિની દિશામાં આગળ વધતો જશે. બહુ આગ્રહ કરી-કરીને ખવડાવવું કે અકરાંતિયાની માફક ખાવું , એ પણ વિકૃતિ જ છે. પણ આજે હજી માણસને આ સમજાતું નથી, કેમ કે માણસને આપણી શરીર રચનાનું અને પાચન-પ્રક્રિયાનું જ્ઞાન નથી. જ્યારે તેને શરીરનું અંતર-બાહ્ય જ્ઞાન કે માણસને આપણી શરીર રચનાનું અને પાચન-પ્રક્રિયાનું પૂરતું જ્ઞાન નથી. જ્યારે તેને શરીરનું અંતર-બાહ્ય જ્ઞાન થશે, ત્યારે તેને તરત સમજાશે કે આ વિકૃતિ છે અને તે છોડવી જોઈએ. માણસ કાયમ સંસ્કૃતિ-વિકૃતિનું પૃથક્કરણ કરતો રહેશે, વિશ્લેષણ કરતો રહેશે, પ્રયોગો કરતો રહેશે અને પોતાને સાચી દિશામાં આગળ વધારતો રહેશે.

આવું ભારતમાં થયું છે. અહીં હજારો વરસથી માણસ જાતજાતના પ્રયોગો કરતો રહ્યો છે અને તેમાંથી આપણે જેને ભારતીય સંસ્કૃતિ કહીએ છીએ, તે નીપજી છે. ભારતની સંસ્કૃતિ પ્રયોગશીલ છે. ભારત પ્રાચીન કાળમાં બહુ જ પ્રવૃત્તિમય હતો. અહીં બહુ પ્રયોગો પણ થયા, તેના નિષ્કર્ષ પણ નીકળ્યા અને તેમાંથી વિવિધ શાસ્ત્રો પણ ઊભાં થયા. તેમાં આધ્યાત્મિક દૃષ્ટિએ મુખ્ય હતી. માણસ આધ્યાત્મિક દૃષ્ટિએ કેમ આગળ વધતો રહે, તેની ખોજ નિરંતર ભારતમાં ચાલી. આવી બધી યોજનાઓ આપણા પૂર્વજોએ અનેક પ્રયોગો કરી-કરીને ઘડી અને આ આપણો બહુ મોટો વારસો છે.

ભારત માટે એમ કહેવાય છે કે આ એક મોટો સંપન્ન દેશ છે. અહીં સુંદર-સુંદર સેંકડો નદીઓ વહે છે અને હિમાલય જેવો અદ્ભૂત પહાડ તો અહીં છે જ આપણો દેશ ભારે સુજલ ને સુફળ છે. પણ આપણા કરતાંયે વધારે સુજલ-સુફળ દેશ દુનિયામાં મોજૂદ છે. એટલે આ કાંઈ આપણી વિશેષતા ન કહેવાય. કા, આપણે એવો દાવો જરૂર કરી શકીએ કે અહીં જે વિચાર-સંપદા આપણને મળી છે, તે અત્યંત અદ્વિતીય છે, આ હું કોઈ અભિમાનથી નથી કહેતો. જો હું કોઈ બીજા દેશમાં જન્મ્યો હોત, તો પણ નિષ્પક્ષપણે તટસ્થતાથી ભારત વિશે આવું જ કહેત કે ભારતનો વિચાર-વૈભવ ખરેખર અદ્વિતીય છે.

ભારતમાં વૈદિક ઋષિઓથી લઈને આજ સુધી શબ્દોની એક અખંડ પરંપરા ચાલી આવી છે હું દુનિયામાં બીજો કોઈ દેશ એવો નથી જોતો, જ્યાંની ભાષામાં દસ હજાર વરસોથી એના એ શબ્દ ચાલ્યા આવતા હોય. ભારતમાં શબ્દ શક્તિનું જેટલા ઊંડાણથી ચિંતન થયું છે, તેટલું બીજે ક્યાંય નથી થયું. ભારતે પોતાના પુરાણ શબ્દોને તોડ્યા નથી. નવા જરૂર બનાવ્યા છે. સાથે જ જૂના શબ્દોમાં નવા અર્થમાં નાખીને તેમનો વિકાસ કર્યો છે. આ શબ્દ-પરંપરા ભારતમાં પહેલેથી આજસુધી અખંડ ચાલી આવી છે અને બીજે ક્યાંય આવું જોવા મળતું નથી.

યાસ્કાચાર્યે કહ્યું , આપણી સનાતન છતાં નિત્યનૂતન સંસ્કૃતિ છે. આપણી ભીતર એક અખંડ તંતુ કાયમ છે, પુરાણ જમાનામાં કોઈ ઋષિ આજે આવે તો તેને આપણો બાહ્ય વેશ ભલે જુદો-જુદો દેખાય, પણ એને આપણામાં એવું કાંઈક અવશ્ય દેખાશે, જેને લીધે એ કહી ઊઠશે કે આ મારાં જ બાળકો છે. આપણી ભીતર કોઈક શાશ્વત, સ્નિગ્ધ, ચવડ, કઠોર અને જીવતરવાળી વસ્તુ છે, જે બદલાતી નથી. આ આપણું એક અનોખું બળ છે.

હજારો વરસોનો આપણો પુરાતન દેશ છે. જ્યારે બીજા દેશોના ઇતિહાસનો આરંભ પણ નહોતો થયો, ત્યારે આપણા પૂર્વજો ગૌરવશિખર ઉપર પહોંચી ગયા હતા. અનેકાનેક પરિવર્તન આવ્યાં. છતાં અહીંની પરંપરા અતૂટ રહી, જે પ્રાચીનતમ કાળ સાથે આપણને જોડી રાખે છે. સ્થળ-કાળના ભેદો છતાં અહીં એકતાનું જ દર્શન થાય છે.

અહીં કહેવાયું છે કે ‘દુર્લભ ભારતે જન્મ’ આપણો આ ભારતદેશ પરમ પવિત્ર દેશ છે. એમ આપણા પૂર્વજો કહ્યા કરતા. ‘દુર્લભ મહારાષ્ટ્રે જન્મ’, ‘દુર્લભ ગુજરિષ જન્મ’- એવાં વચન તમને અહીં ક્યાંય નહીં મળે. તુલસીદાસજી પણ કહેશે, ‘ભલિ ભારત ભૂમિ, ભલે કુલ જન્મ’ પાંચસો વરસ પહેલાં ગુજરાતનાં કવિ નરસિંહ મહેતાએ ગાયું - ‘ભરત ખંડ ભૂતળમાં જન્મી જેણે ગોવિંદના ગુણ ગાયા રે !’ તે ધન્ય છે ! આ જ વાત અસમના શંકરદેવ અને માધવદેવે પણ કહી ન નરસિંહ મહેતાએ ગુજરાતનો મહિમા ગાયો, ન શંકરદેવે અસમનો મહિમા ગાયો ! એકબીજાની ભાષા તો તેઓ જાણતા નહોતા, એકબીજાનેય નહોતા જાણતા, છતાં ભારત અમારી પુણ્યભૂમિ છે અને અમે તેમાં જન્મ પામ્યા તેથી ધન્ય થઈ ગયા, એવું એ બંનેએ અનુભવ્યું અને વ્યક્ત કર્યું.

આવી રીતે આખા ભારતનું અભિમાન એ કાંઈ પ્રકૃતિ નથી, બલકે સંસ્કૃતિ છે. જ્યાં એવી ભાષાઓ છે કે ન જાણતો હોય તેને શીખતાંયે વરસો નીકળી જાય, એવી વિભિન્ન ભાષાઓ અને અપરંપાર વિવિધતાળા આ ભૂખંડને એક દેશ માનવો, એ સંસ્કૃતિ છે. પ્રકૃતિથી ઉપર ઊઠીને આ સંસ્કૃતિ સધાઈ છે. એવી ભારતીય સંસ્કૃતિને આપણે જાળવવાની છે અને આગળ વધારવાની છે.

(“ભારતીય સંસ્કૃતિ”માંથી)

પ્રવૃત્તિ ક્રમાંક : ૩૬

અભિગમ	:	ચર્ચા પદ્ધતિ
શીર્ષક	:	વિવિધતા માં એકતા-ભારતીય સંસ્કૃતિનું આગવું લક્ષણ
સંબંધિત વિષયો	:	હિન્દી, સામાજિક વિજ્ઞાન, ભારતીય સંસ્કૃતિ

પ્રસ્તુત પ્રવૃત્તિ અંતર્ગત વિદ્યાર્થીઓને ભારતીય સંસ્કૃતિની એક આગવું લક્ષણ “વિવિધતામાં એકતા” દર્શાવવામાં આવશે. ભારતની સભ્યતા અને સંસ્કૃતિ વિશે ગૌરવપૂર્ણ ઇતિહાસ વિદ્યાર્થીઓ જાણશે. ભારતની ભૂમિ, ભારતના લોકો અને ભારતની સંસ્કૃતિ આ ત્રણેય મહત્વના પાસાંઓ વિશે વિદ્યાર્થીઓ સંબંધિત રચનાઓ દ્વારા માહિતગાર થશે. પ્રસ્તુત “ભારત ગૌરવ” ગીતના પઠન દ્વારા વિદ્યાર્થીઓ સમગ્ર ભારતવર્ષના ગૌરવપૂર્ણ ઇતિહાસ વિશે માહિતગાર થશે.

ભારત-ગૌરવ

ભૂ-લોક કા ગૌરવ, પ્રકૃતિ કા પુણ્ય લીલા-સ્થલ કહાँ ?

ફૈલા મનોહર ગિરિ હિમાલય ઓર ગંગાજલ જહાँ ।

સમ્પૂર્ણ દેશોં મેં અધિક કિસ દેશ કા ઉત્કર્ષ હૈ ?

ઉસકા કિ જો ઋષિભૂમિ હૈ, વહ કૌન ? ભારતવર્ષ હૈ ॥

હાँ, વૃદ્ધ ભારતવર્ષ હી સંસાર કા સિરમૌર હૈ,

એસા પુરાતન દેશ કોઈ વિશ્વ મેં ક્યા ઓર હૈ ?

ભગવાન કી ભવ-ભૂતિયોં કા યહ પ્રથમ ભણ્ડાર હૈ ?

विधि ने किया नर सृष्टि का पहले यही विस्तार है ।

यह पुण्यभूमि प्रसिद्ध है इसके निवासी आर्य हैं,

विद्या, कला-कौशल सबके जो प्रथम आचार्य है ।

सन्तान उनकी आज यद्यपि, हम अधोगति में पड़े,

पर चिह्न उनकी उच्चता के आज भी कुछ है खड़े ।

वे आर्य ही थे जो कभी अपने लिए जीते न थे,

वे स्वार्थ-रत हो मोह की मदिरा कभी पीते न थे ।

संसार के उपकार-हित जब जन्म लेते थे सभी,

निश्चेष्ट होकर किस तरह वे बैठ सकते थे कभी ?

प्रस्तुत निबंधना संदर्भ द्वारा विद्यार्थीओ भारत देश, भारतीय संस्कृति अने सभ्यतानी गरिमा विशे सभज डेणवशे.

राष्ट्र का स्वरूप

भूमि, भूमि पर बसने वाला जन और जन की संस्कृति, इन तीनों के सम्मिलन से राष्ट्र का स्वरूप बनता है । भूमि का निर्माण देवों ने किया है, वह अनन्त काल से है । उसके भौतिक रूप, सौन्दर्य और समृद्धि के प्रति सचेत होना हमारा आवश्यक कर्तव्य है । भूमि के पार्थिव स्वरूप के प्रति हम जितने अधिक जाग्रत होंगे उतनी ही हमारी राष्ट्रियता बलवती हो सकेगी । यह पृथ्वी सच्चे अर्थों में समस्त राष्ट्रीय विचारधाराओं की जननी है । जो राष्ट्रियता पृथ्वी के साथ नहीं जुड़ी वह निर्मूल होती है । राष्ट्रियता की जड़े पृथ्वी में जितनी गहरी होगी उतना ही राष्ट्रिय-भावों का अंकुर पल्लवित होगा । इसलिए पृथ्वी के भौतिक स्वरूप की आद्योपांत जानकारी प्राप्त करना, उसकी सुन्दरता, उपयोगिता और महिमा को पहचानना आवश्यक है । उदाहरण के लिए पृथ्वी की उपजाऊ शक्ति को बढ़ाने वाले मेघ जो प्रति वर्ष समय पर आकर अपने अमृत जल से इसे सींचते हैं, हमारे अध्ययन की परिधि के अन्तर्गत आने चाहिए । उन मेघजलों से परिवर्तित प्रत्येक तृणलता और वनस्पति का सूक्ष्म परिचय प्राप्त करना भी हमारा कर्तव्य है ।

इस प्रकार जब चारों ओर से हमारे ज्ञान के कपाट खुलेंगे, तब सैकड़ों वर्षों से शून्य और अन्धकार से भरे हुए जीवन के क्षेत्र में नया उजाला दिखाई देगा ।

धरतीमाता की कोख में जो अमूल्य निधियाँ भरी हैं, जिनके कारण वह वसुन्धरा कहलाती है, उनसे कौन परिचित न होना चाहेगा ? लाखों-करोड़ों वर्षों से अनेक प्रकार की धातुओं को पृथ्वी के गर्भ में पोषण मिला है । दिन-रात बहने वाली नदियों ने पहाड़ों को पीस-पीस कर अगणित प्रकार की मिट्टियों से पृथ्वी की देह को सजाया है । हमारे भावी आर्थिक अभ्युदय के लिये इन सब की जाँच-पड़ताल अत्यन्त आवश्यक है । पृथ्वी की गोद में जन्म लेने वाले खड़े पत्थर कुशल शिल्पियों से सँवारे जाने पर अत्यन्त सौन्दर्य का प्रतीक बन जाते हैं । नाना भाँति के अनगढ़ नग विन्ध्य की नदियों के प्रवाह में सूर्य की धूप से चिलकते रहते हैं, उन सिलवटों को जब चतुर कारीगर पहलदार कटाव पर लादे हैं तब उनके प्रत्येक घाट से नई शोभा और सुन्दरता फूट पड़ती है, वे अनमोल हो जाते हैं । पृथ्वी और आकाश के अन्तराल में जो कुछ सामग्री भरी है, पृथ्वी के चारों ओर फैले हुए गम्भीर सागर में जो जलचर एवं रत्नों की राशियाँ हैं उन सबके प्रति चेतना और स्वागत के नए भाव राष्ट्र में फैलने चाहिए । राष्ट्र के नवयुवकों के हृदय में उन सबके प्रति जिज्ञासा की नई किरणें जब तक नहीं फूटती तब तक हम सोए हुए के समान हैं ।

विज्ञान और उद्योग दोनों को मिलाकर राष्ट्र के भौतिक स्वरूप का एक नया ठाट खड़ा करना है । यह कार्य प्रसन्नता, उत्साह और अथक परिश्रम के द्वारा नित्य आगे बढ़ाना चाहिए । हमारा यह ध्येय हो कि राष्ट्र में जितने हाथ हैं उनमें से कोई भी इस कार्य में भाग लिए बिना न रहे ।

मातृभूमि पर निवास करने वाले मनुष्य राष्ट्र के दूसरे अंग हैं । पृथ्वी हो और मनुष्य न हो, तो राष्ट्र को कल्पना असंभव है । पृथ्वी और जन दोनों के सम्मिलन से ही राष्ट्र का स्वरूप सम्पादित होता है । जन के कारण ही पृथ्वी पृथिव्याः । “भूमि माता है, मैं उसका पुत्र हूँ ” जन के हृदय में इस सूत्र का अनुभव ही राष्ट्रियता की कुंजी है । इसी भावना से राष्ट्र निर्माण के अंकुर उत्पन्न होते हैं ।

यह भाव सशक्त रूप में जागता है तब राष्ट्र-निर्माण के स्वर वायुमण्डल में भरने लगते हैं । इस भाव के द्वारा ही मनुष्य पृथ्वी के साथ अपने सच्चे सम्बन्ध को प्राप्त करते हैं । जहाँ यह भाव नहीं

है वहीं जन और भूमि का सम्बन्ध अचेतन और जड़ बना रहता है। जिस समय भी जन का हृदय भूमि के साथ माता और पुत्र को पहचानता है उसी क्षण आनन्द और श्रद्धा से भरा हुआ उसका प्रणाम-भाव मातृभूमि के लिए प्रकट होता है। यह प्रणाम-भाव ही भूमि और जन का दृढ बन्धन है। इसी दृढ भित्ति पर राष्ट्र का भवन तैयार किया जाता है। इसी दृढ चट्टान पर राष्ट्र का चिरजीवन आश्रित रहता है। इसी मर्यादा को मानकर राष्ट्र के प्रति मनुष्यों के कर्तव्य और अधिकारों का उदय होता है। जो जन पृथ्वी के साथ माता और पुत्र के सम्बन्ध को स्वीकार करता है, उसे ही पृथ्वी के वरदानों में भाग पाने का अधिकार है। माता के प्रति अनुराग और सेवा-भाव पुत्र का स्वाभाविक कर्तव्य है। वह एक निष्कारण धर्म है। स्वार्थ के लिए पुत्र का माता के प्रति प्रेम, पुत्र के अधःपतन को सूचित करता है। जो जन मातृभूमि के साथ अपना सम्बन्ध जोड़ना चाहता है उसे अपने कर्तव्यों के प्रति पहले ध्यान देना चाहिए।

माता अपने सभी पुत्रों को समान भाव से चाहती है, इसी प्रकार पृथ्वी पर बसने वाले जन बराबर है। उनमें ऊँच और नीच का भाव नहीं है। जो मातृभूमि के हृदय के साथ जुड़ा हुआ है, वह समान अधिकार का भागी है। पृथ्वी पर निवासी करने वाले जनों का विस्तार अनंत है- नगर और जनपद, पुर और गाँव, जंगल और पर्वत नाना प्रकार के जनों से भरे हुए हैं। ये जन अनेक प्रकार की भाषाएँ बोलने वाले और अनेक धर्मों के मानने वाले हैं, फिर भी वे मातृभूमि के पुत्र हैं और इस कारण उनका सौहार्द भाव अखंड है। सभ्यता और रहन-सहन की दृष्टि से जन एक-दूसरे से आगे पीछे हो सकते हैं, किन्तु इस कारण से मातृभूमि के साथ उनका जो सम्बन्ध है, उसमें कोई भेद-भाव उत्पन्न नहीं हो सकता। पृथ्वी के विशाल प्रागण में सब जातियों के लिए समान क्षेत्र है। इतिहास के अनेक उतार-चढ़ाव पार करने के बाद भी राष्ट्र निवासी जन नई उठती लहरों से आगे बढ़ने के लिए आज भी अजर-अमर है। जन का सततवाही जीवन, नदी के प्रवाह की तरह है जिसमें कर्म और श्रम के द्वारा उत्थान के अनेक घाटों का निर्माण करना होता है।

राष्ट्र का तीसरा अंग जन की संस्कृति है। मनुष्यों ने युग-युगों में जिस सभ्यता का निर्माण किया है, वही उसके जीवन की श्वास-प्रश्वास है। बिना संस्कृति के जन की कल्पना बन्धनमात्र है, संस्कृति ही जन का मस्तिष्क है। संस्कृति के विकास और अभ्युदय के द्वारा ही राष्ट्र की वृद्धि

सम्भव है। राष्ट्र के समग्र रूप में भूमि और जन के साथ-साथ जन की संस्कृति का महत्वपूर्ण स्थान है। यदि भूमि और जन अपनी संस्कृति से विरहित कर दिए जाएँ तो राष्ट्र का लोप समझना चाहिए। जीवन के विटप का पुष्प संस्कृति है। भूमि पर बसने वाले जन से ज्ञान के क्षेत्र में जो सोचा है और कर्म के क्षेत्र में जो रचा है - दोनों के रूप में हमें राष्ट्रीय के दर्शन मिलते हैं।

जंगल में जिस प्रकार अनेक लता, वृक्ष और वनस्पति अपने अदम्य भाव से उठते हुए पारस्परिक सम्मिलन से अविरधी स्थिति प्राप्त करते हैं, उसी प्रकार राष्ट्रीय जन अपनी संस्कृतियों के द्वारा एक-दूसरे के साथ मिलकर राष्ट्र में रहते हैं। जिस प्रकार जलों के अनेक प्रवाह नदियों के रूप में मिलकर समुद्र में एकरूपता प्राप्त करते हैं, उसी प्रकार राष्ट्रीय जीवन की अनेक विधियाँ राष्ट्रीय संस्कृति में समन्वय प्राप्त करती है। समन्वययुक्त जीवन ही राष्ट्र का सुखदायी रूप है।

साहित्य, कला, नृत्य, गीत, अमोद-प्रमोद अनेक रूपों में राष्ट्रीय जन अपने मानसिक भावों को प्रकट करते हैं। गाँवों और जंगलों में स्वच्छन्द जन्म लेने वाले लोकगीतों में तारों के नीचे विकसित लोककथाओं में संस्कृति का अमित भण्डार भरा हुआ है, जहाँ से आनन्द की भरपूर मात्रा प्राप्त हो सकती है। राष्ट्रीय संस्कृति के परिचय-काल में उन सबका स्वागत करने की आवश्यकता है।

पूर्वजो ने चरित्र और धर्म, विज्ञान, साहित्य, कला और संस्कृति के क्षेत्र में जो कुछ भी पराक्रम किया है उस सारे विस्तार को हम गौरव के साथ धारण करते हैं और उसके तेज को अपने भावी जीवन के साक्षात् देखना चाहते हैं। जहाँ अतीत वर्तमान के लिए भाररूप नहीं है, जहाँ भूत-वर्तमान का जकड़ रखना नहीं चाहता वरन् अपने वरदान से पुष्ट करके उसे आगे बढ़ाना चाहता है, उस राष्ट्र का हम स्वागत करते हैं।

प्रवृत्ति क्रमांक : 37

अभिगम	:	पठन पद्धति
शीर्षक	:	काव्यगान
संबंधित विषयो	:	सामाजिक विज्ञान, हिन्दी

प्रस्तुत काव्य “भारत वर्ष हमारा है” द्वारा विद्यार्थीओ भारत देशनी विविधता तथा देश प्रत्ये स्वाभिमान केणवशे.

भारतवर्ष हमारा है

कोटि-कोटि कंठों से निकली आज यही स्वरधारा है,
भारतवर्ष हमारा है, यह हिन्दुस्तान हमारा है ।
जिस दिन सबसे पहिले जागे, नव सिरजन के स्वप्न घने,
जिस दिन देश-काल के दो-दो विस्तृत विमल वितान तने,
जिस दिन नभ के तारे छिटके, जिस दिन सूरज-चाँद बने ।
तब से है यह देश हमारा, यह अभिमान हमारा है,
भारतवर्ष हमारा है, यह हिन्दुस्तान हमारा है ।
जबकि घटाओं ने सीखा था, सबसे पहले घहराना,
पहिले-पहल हवाओं ने जब सीखा था, कुछ हहराना,
जबकि जलधि सब सीख रहे थे, सबसे पहिले लहराना,
उसी अनादि-आदि क्षण से यह जन्मस्थान हमारा है,
भारतवर्ष हमारा है, यह हिन्दुस्तान हमारा है ।
गरज उठे ब्यालीस कोटिजन, सुन ये वचन उछाह-भरे,
काँप उठे प्रतिपक्षी जन-गण, उनके अंतस्तल सिहरे,
आज नये युग के नयनों से ज्वलित अग्नि के पुंज भरे ।
कौन सामने आयेगा, यह देश महान हमारा है
भारतवर्ष हमारा है, यह हिन्दुस्तान हमारा है ।

प्रवृत्ति क्रमांक : ३८

अभिगम	:	थर्या पद्धति
शीर्षक	:	राष्ट्रीय प्रतिको
संबंधित विषय	:	सामाजिक विज्ञान

प्रस्तुत प्रवृत्ति अंतर्गत विद्यार्थीओने सीसीआरटी, न्यु दिल्ली द्वारा प्रकाशित थयेल राष्ट्रीय प्रतिको जेवा के मोर, वाघ, कमण, राष्ट्रीय ध्वज, राष्ट्रीय डेलेंडर, राष्ट्रीय चिन्ह विशे माहिती अने मार्गदर्शन आपवामां आवशे. राष्ट्रीय प्रतिकोना शिक्षण द्वारा विद्यार्थीओ सांस्कृतिक अने प्राकृतिक वारसा आधारित शिक्षण प्राप्त करशे. अहीं मोर विशे विद्यार्थीओने माहिती आपवामां आवशे.

भारत में २००० से अधिक पक्षियों की प्रजातियाँ हैं, जिनमें सर्वाधिक भव्य, मनमोहक और आकर्षक पक्षी है – मोर। वर्षा ऋतु में मोर का नृत्य आनन्द व उत्सव की भावनाएं उत्पन्न करता है।

(संदर्भ : सांस्कृतिक स्रोत अने प्रशिक्षण केन्द्र, न्यु दिल्ली)

संस्कृत में मोर को मयूर कहते हैं। मोर सांपों को मारने के लिए जाना जाता है। भारतीय चित्रकला तथा शिल्पकला में मोर की चोंच में झूलते सर्प (भुजंगभुक्) के असंख्य चित्रण है। मोर के सिर पर कलगी या नीले तार समान पंखो का मुकुट होने के कारण इसे “शिखी” अथवा “शिखावल” भी कहा जाता है।

मोर, मौर्य वंश का प्रतिक चिह्न था । मौर्य नाम “मोर” शब्द से ही गृहीत है । कहा जाता है कि मोर बादलों की गड़गड़ाहट (मेघ गर्जन) से इतना अधिक सम्मोहित हो जाता है कि पखावज अथवा मृदंगम जैसे ताल वाद्यों से उत्पन्न होनेवाली ध्वनि को, वर्षा के आने से पूर्व बादलों की गर्जन मानकर मानसून ऋतु का अग्रदूत बन कर नृत्य करना आरंभ कर देता है ।

“नाचल मोर संग श्याम” – यहाँ पर “श्याम” शब्द काले बादलों के प्रतिकार्य को भी प्रस्तुत कर रहा है ।

हिन्दी, उर्दू, पंजाबी तथा मराठी में इसे मोर, कन्नड में नविलु, तमिल और मलयालम में मायिल, संस्कृत में नीलकंठ, भुजंगभुक्, शिखी, केकिन, मेघानन्द, शिखण्डित और फारसी में तौस कहते हैं ।

प्रवृत्ति क्रांति : 36

अभिगम : कार्यशाळा

शीर्षक : स्कीप्ट लेखन (अेक पात्रीय अभिनय)

संबंधित विषयो : गुजराती, सामाजिक विज्ञान, शिक्षण व्यवहार संबंधी क्षमताओ

प्रस्तुत प्रवृत्ति अंतर्गत विद्यार्थीओने अभिनय माटेनी स्कीप्टनी विशेषताओ अभ्यास काण्णपूर्वक करो अने तेना आधारे धोरण-८ ना पाठ्यक्रममां आवता विविध पात्रो के जे पाठना समग्र विषय-वस्तु तरीके केन्द्र स्थाने होय, ते पैकी अेकनी पसंदगी करीने आ प्रमाणे अेकपात्रीय अभिनय माटेनी स्कीप्ट लेखो अने तेनो अभिनय दैनिक प्रार्थना संभेदनमां करवामां आवशे.

स्कीप्ट लेखन करती वेणा, लेखन अंतर्गत तमारा मौलिक विचारो आधारित संवादो लेखवा जोधअे, परंतु साथे-साथे समग्र विषय-वस्तुनुं हाई जणवाध रहे ते रीते प्रस्तुत थवुं घटे. नमूनारूप पात्रो नीये मुजबना होध शके,

- सरदार वल्लभाभाई पटेल
- रविशंकर महाराज
- ठक्कर बापा
- सुभाषचंद्र बोस
- मादाम कामा
- शिबि राजा
- सम्राट अशोक
- अंसीनी राणी लक्ष्मीबाई
- छत्रपति शिवाजी.

એકલવ્ય

(એકલવ્ય તીરંદાજી કરતો પ્રવેશે છે. થોડીવાર પછી ધનુષ્યબાણ ગુરુમૂર્તિ

સમક્ષ મૂકી વંદન કરે છે.)

હું એકલવ્ય, શૂદ્ર છું છતાં શા માટે ક્ષત્રિય ન બની શકું ? ગુરુ દ્રોણે મને વિદ્યા દેવાની ના પાડતાં કહ્યું હતું ; “શૂદ્રને દીધેલી વિદ્યા વાંઝણી રહે”

અને ત્યારથી આ સુંદર જંગલની સાક્ષીએ મેં શપથ લીધા છે કે ગુરુદેવે જે વિદ્યા દેવાની ના પાડી છે, તે જ વિદ્યા તેમની માનસી મૂર્તિ પાસે મારે શીખવી - બસ શીખવી જ.

આવો-આવો જંગલમાં વૃક્ષો અને જંગલનાં પશુ-પંખીઓ, તમારા મિત્ર જેવા આ એકલવ્યને તમે જ તો સાથ આપ્યો છે. આ નિર્જન જંગલમાં ધનુર્વિદ્યામાં રસ લેતાં તમે મને શીખવ્યું છે. આ વૃક્ષ, વેલી અને પશુપંખી, ઝરણાં, સરોવર, નદી અને આકાશ. આહ ! જ્યારે હું કંઈક પણ સુંદર જોઉં છું ત્યારે મને મારી માં સાંભરી આવે છે. છેવટની રજા લીધી ત્યારે તેણે મને કહ્યું “ભાઈ આપણે શૂદ્ર. આપણો ધર્મ સેવાનો” અને એટલું કહીને એ રડી પડી. સ્વજનો જેવા ભૂતકાળના દિવસો મને આજે પણ યાદ છે.

(થોડા વિરામ પછી)

હું શૂદ્ર , મારો અધિકાર સેવાનો, પરંતુ મારું અંતર મને સાદ કરી કરીને ક્ષત્રિયધર્મ સ્વીકારવા કહેતું હોય, ત્યારે મારે સાચો ધર્મ કયો માનવો ? પરશુરામ બ્રાહ્મણ થઈને ક્ષત્રિય બન્યા, વિશ્વામિત્ર ક્ષત્રિય થઈને બ્રાહ્મણ બન્યા, તો હું એકલવ્ય શૂદ્ર છું છતાં ક્ષત્રિય શા માટે બનું ?

(પુનઃ ધનુર્વિદ્યામાં પરોવાતાં)

ઓહ ! આ કૂતરો મારા અભ્યાસમાં વિક્ષેપ ઊભો કરી રહ્યો છે. મારે તેનું મોં બંધ કરવા પૂરતું બળ વાપરવું જોઈએ. તીરને એટલા જ વેગથી છોડું કે તેમ થાય. આજ્ઞા આપો, ગુરુદેવ !

પોતાના જ્ઞાન અને બળ ઉપર જેટલો જોઈએ તેટલો સંયમ જે માણસ હરઘડીએ રાખી શકે તે ખરો વિદ્વાન, તેજ સાચો યોદ્ધો, આજે મારા બાણ પર મારે સંયમ રાખવો રહ્યો.

(ગુરુવંદના અને બાણ છોડવાનો અભિનય)

બસ એનું ભસવાનું જ હવે તો બંધ થઈ ગયું. અરે આ તો જતો રહ્યો !

અરે તમે ! હા, એ કૂતરાનું મોં બાણોથી મેં જ બંધ કરી દીધું , શું કહો છો ? મારી ચપળતા જોઈ તમે ખુશ ખુશ થઈ ગયા ? પણ જુઓ, હું કોઈને ખુશ કરવા માટે ધનુર્વિધા શીખતો નથી.

આ પ્રતિમા ?

એ ગુરુ દ્રોણની - મારા ગુરુદેવની છે. હા, ગુરુ દ્રોણે મને શિષ્ય તરીકે સ્વીકાર્યો છે. મેં પ્રશ્નો પૂછ્યાં છે અને એમણે ઉત્તરો વાળ્યાં છે. અષાઢની મેઘલી રાત્રિમાં જળબિંદુ ને વીંધી નાખવાનો મર્મ મને એમણે જ બતાવ્યો છે અને કહ્યું છે “વત્સ, જીવન પૂરું થાય છે, વિદ્યા પૂરી થતી નથી” એમણે તો મને વિદ્યાનું ખરું રહસ્ય શિખવાડ્યું , વિદ્યા જન્મે છે, અપાતી નથી. ઊંઘમાંથી ઊઠીને ફેંકેલું બાણ, મેઘલી જામી હોય તેવી અંધારી રાત્રે અગિયાને વીંધી નાખે ત્યારે ધનુર્વિધા સાધ્ય થઈ કહેવાય.

પણ ... પણ આ બધું તમે મને પૂછ્યું ? તમે ? પણ તમે કોણ છો ? શું કહ્યું ? મહાપ્રતાપી પાંડુ રાજાના પુત્ર બાણાવળી અર્જુન - ગુરુ દ્રોણના પ્રિય શિષ્ય અને તમે તો ગદાધારી ભીમ ! હા, બરાબર.

ના, ના, મારી વિદ્યા તો હજી પાશેરામાં પહેલી પૂણી. હં. શું વાત કરો છો ! દ્રોણાચાર્ય પોતે અહીં આવી રહ્યા છે ?

(સામે દોડી જઈ પ્રેમથી)

પ્રણામ ગુરુદેવ ! હા, ગુરુદેવ, તમારી માનસી પ્રતિમા મેં પૂજી છે. તમે હંમેશા હાજર છો અમે માનીને મેં સાધના કરી છે. પ્રશ્નો પૂછ્યાં છે અને ઉત્તરો મેળવ્યાં છે. જ્યારે ભૂલ કરી છે ત્યારે લાગણીભરી નિશાનીઓથી તમે એ સુધારી છે. ગુરુદેવ તમારી તો મારા પર અસીમ કૃપા છે. હરઘડી ખાલી આકાશમાંથી તમારી નિશાની મને માર્ગદર્શન આપે છે. જાણે તમે ઊભા છો, એટલા જ આગ્રહી છતાં પ્રેમભર્યે એવા જ દૃઢ છતાં દયાભર્યા હા, હા, ગુરુદેવ ધનુર્વિધા મેં છાની રીતે ગ્રહણ કરી છે અને તમે મને એકાંતમાં છાની રીતે શીખવી છે.

જાણે આકાશમાંથી શબ્દ રૂપે,

ફૂલમાંથી સુગંધ રૂપે,

પવનમાંથી પ્રતિમા રૂપે

બધે જ તમે મને અનેક નિશાનીઓ વડે સમજાવતા રહ્યા, શીખવતા રહ્યા.

(પગમાં પડે છે, ગદ્ગદ્ થઈ)

ગુરુદેવ, જ્યાં જ્યાં ન આવડ્યું ત્યાં ત્યાં પ્રતિમા સામે જોયું અને પ્રતિમાએ આંખના ઇશારાથી સઘળું સમજાવ્યું. છતાં ન સમજાયું ત્યારે મારા હૃદયમાં વાંચી શકાય એવા સ્પષ્ટ શબ્દો તમે લખ્યા છે. (ઊભા થઈ) ગુરુદેવ, આ તમારી પ્રતિમા પાસેથી હું બધું શીખ્યો- મેં એને અંતરમાં ઉતારી છે. એણે જ મને કહ્યું કે દુનિયામાં નિરુત્સાહ ક્યાંય નથી, નિરુત્સાહ હૃદયમાં છે. નિરાશા ક્યાંય નથી, નિરાશા માત્ર અંતરમાં છે. પ્રતિમાએ જ મને કહ્યું કે અખંડ અભ્યાસીને અસાધ્ય એવું કાંઈ જ નથી. બસ, તે પ્રમાણે જ હું વર્ત્યો છું.

હા, હા, ગુરુદેવ ! હું તમારો શિષ્ય છું. આપે મને વિદ્યા આપી (સજળ નેત્રે) બોલો, ગુરુદેવ ! પ્રાણનો ખપ હોય તો પ્રાણ આપું ! શું આપું ? ... (સ્તબ્ધતાથી) બીતું કંઈ નહિં , માત્ર મારા જમણા હાથમો અંગૂઠો ?

(તરત જ ધરી દે છે. પુનઃ શાંતિથી)

બીજું કંઈ ? મારો હાથ આપું ? આપની માનસી મૂર્તિએ ક્યારનો મને આશીર્વાદ દઈ દીધો છે, પ્રભુ ! મારી આટલી નાની ભેટથી પણ જાણે આપનું અંતર હસ્યું એ જ મારે મન ઘણું છે. (ફરીથી હાથ જોડી) ગુરુદેવ ! આશીર્વાદ આપો. આ ડાબો હાથ કહે છે, ગુરુદેવને પ્રણામ કરીને મને કામમાં લો. ગુરુદેવ ! આજ્ઞા !

ગુરુદેવાય નમો નમઃ

ગુરુદેવાય નમો નમઃ ! (ધનુષ્યબાળ સાથે પ્રસ્થાન)

પ્રવૃત્તિ ક્રમાંક : ૪૦

અભિગમ	:	પ્રવૃત્તિલક્ષી
શીર્ષક	:	મૂલ્ય આધારિત પ્રસંગ વાતો
સંબંધિત વિષય	:	સામાજિક વિજ્ઞાન

અહિં દશવિલા સંક્ષિપ્ત પ્રસંગો વિદ્યાર્થીઓ વાંચીને તેમાંથી ફલિત થતા મૂલ્યોની યાદી બનાવશે. આ પ્રવૃત્તિના આધારે ધોરણ-૯ ના પાઠ્યપુસ્તકોમાંથી મૂલ્યો તારવી તે આધારિત પ્રસંગ વાતો એકત્રિત કરશે.

- (૧) એક વાર સ્વામી વિવેકાનંદ ને એમના એક શિષ્યએ પોતાના ઘેર જમવા બોલાવ્યા. શિષ્ય જાતે મોચી હતો. સ્વામીજીએ એના ઘેર જમવા જવાનું સ્વીકારી લીધું. નક્કી કરેલા સમયે તેઓ શિષ્યના ઘેર પહોંચી ગયા. સ્વામીજી જમતા હતા ત્યારે એમના એક ધનવાન મિત્રે એમને જોઈ લીધા. એ મિત્ર ઊંચી જાતિનો હતો. એણે તરત જ સ્વામીજીએ કહ્યું .. છી ... છી ... સ્વામીજી મોચીના રોટલા ખાવ છો .. આ સાંભળી સ્વામીજી હસીને બોલ્યા, “ભાઈ, તમે ધ્યાનથી જુઓ, આ રોટલો મોચીનો નહીં, પરંતુ બાજરીનો છે અને બહુ સ્વાદિષ્ટ છે”.
- આ સાંભળી પેલા મિત્રની આંખો ખૂલી ગઈ, પશ્ચાતાપ સ્વરૂપે એ ત્યાં એમની સાથે બેસીને જ ભોજન કરવા લાગ્યો.
- (૨) એક વાર એક માણસને કામકાજ વગરનો ફરતો જોઈને એક ધનવાન માણસે એને પોતાના આંબાવાડિયાના રખેવાળ તરીકે નોકરીએ રાખી લીધો. પેલો માણસ વર્ષો સુધી મહેનત અને ઈમાનદારીથી રખેવાળી કરતો રહ્યો.
- એક વાર ધનવાન માણસને ઘેર કેટલાક મહેમાન આવ્યા. એણે રખેવાળને કેટલીક મીઠી કેરીઓ તોડી લાવવાનું કહ્યું. રખેવાળ ધનવાનને કેરીઓ આપી આવ્યો. મહેમાનોએ કેરી ખાધી તો બધી કેરી ખાટી નીકળી. આમ થવાથી ધનવાન માણસ બહુ નારાજ થયો. તેણે કહ્યું , “શું તેને ખાટી અને મીઠી કેરીઓ ઓળખતા નથી આવડતું”.

રખેવાળે કહ્યું “મને એ વિશે કંઈ પણ જ્ઞાન નથી”.

ધનવાને એનું કારણ પૂછ્યું તો રખેવાળે કહ્યું “માલિક, તમે મને આજ સુધી ક્યારેય કેરી ખાવાનું નથી કહ્યું”.

આ સાંભળી ધનવાને કહ્યું “તું આખો દિવસ આંબાવાડિયામાં રહે છે. તું તો ઈચ્છે ત્યારે ખાવી હોય એટલી કેરી ખાઈ શકતો હતો. એમાં મારે તને કંઈ કહેવાની શી જરૂર હતી ?”.

રખેવાળે કહ્યું “તમે મને રખેવાળી માટે રાખ્યો છે. હું બીજાઓને ચોરી નથી કરવા દેતો, તો પછી હું પોતે કેવી રીતે ચોરી કરી શકું ? તમારી આજ્ઞા વગર કેરી લઉં તો એ ચોરી જ કહેવાય”.

આ જ વ્યક્તિ આગળ જઈને મહાત્મા ઈબ્રાહિમના નામે પ્રસિદ્ધ થયો.

પ્રવૃત્તિ ક્રમાંક : ૪૧

અભિગમ : કાર્યશાળા

શીર્ષક : પ્રાર્થના

સંબંધિત વિષય : ગુજરાતી

પ્રસ્તુત પ્રવૃત્તિમાં વિદ્યાર્થીઓને પ્રાર્થના દ્વારા ભારતના ભવ્ય આધ્યાત્મિક વારસા વિશે સમજ આપવામાં આવશે. વિવિધતામાં એકતા એ પંક્તિને ઉજાગર કરતી આ પ્રાર્થનાઓ ધોરણ-૯ ના વિદ્યાર્થીઓ શાળાના પ્રાર્થના સંમેલનમાં સામૂહિક રીતે ગાશે.

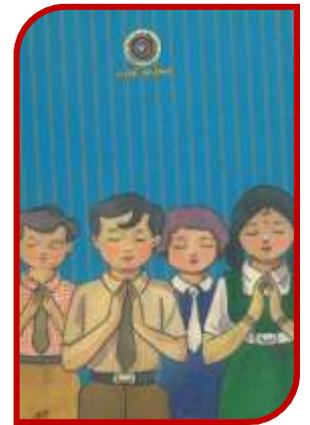
એક જ ડાળનાં પંખી

એક જ ડાળનાં પંખી, અમે સહુ એક જ ડાળનાં પંખી.

વિહરીએ કદી આભમાં ઊંચે,

ઊડી ઊડી કદી આવીએ નીચે,

કિલ્લોલ કરતાં રહેતાં ઉમંગી ... એક જ ...

સુખમાં ને દુઃખમાં સાથે જ રહીએ,
લડીએ-વઢીએ, કઢી જુઢાં જ થઈએ,
તોયે નિરંતર રહેતા સંપી ... એક જ ...
ધરતીને ખોળે બાળ અમે સહુ,
કરીએ કુદરત-ગાન અમે સહુ ,
જીવન કેરા પ્રવાસનાં સંગી ... એક જ ...

મૈત્રીભાવનું ઝરણું

મૈત્રીભાવનું પવિત્ર ઝરણું , મુજ હૈયામાં વહ્યા કરે,
શુભ થાઓ આ સકલ વિશ્વનું , એવી ભાવના નિત્ય રહે.
ગુણથી ભરેલા ગુણીજન દેખી, હૈયું મારું નૃત્ય કરે,
એ સંતાનો ચરણકમળમાં, મુજ જીવનનું અર્ધ્ય રહે.

મૈત્રીભાવનું ...

દીન, કૂર ને ધર્મ વિહોણા, દેખી દિલમાં દર્દ રહે,
કરુણાભીની આંખોમાંથી, અશ્રુનો શુભ સ્ત્રોત વહે,

મૈત્રીભાવનું ...

માર્ગ ભૂલેલા જીવનપથિકને, માર્ગ ચીંધવા ઊભો રહું ,
કરે ઉપેક્ષા એ મારગની, તોયે ક્ષમતા ચિત્ત ધરું .

મૈત્રીભાવનું ...

ચિત્ર ભાનુની ધર્મભાવના, હૈયે સૌ માનવ લાવે,
વેરઝેરનાં પાપ ત્યજીને , મંગલગીતો એ ગાયે.

મૈત્રીભાવનું ...

પ્રવૃત્તિ ક્રમાંક : ૪૨

અભિગમ	:	કાર્યશાળા
શીર્ષક	:	વિચાર-વિસ્તાર
સંબંધિત વિષય	:	ગુજરાતી

પ્રસ્તુત પ્રવૃત્તિમાં વિદ્યાર્થીઓને વિચાર-વિસ્તાર દ્વારા મૂલ્યો પર આધારિત જીવન કૌશલ્ય અંગે સમજ આપવામાં આવશે. જીવન જીવવાની કળા વિશે વિદ્યાર્થીઓ વિચાર-વિસ્તારના માધ્યમથી માહિતગાર થશે.

વિચાર-વિસ્તાર

ખંખેરી ફેંકી દે વૃક્ષ પાંદડાં, ન કદી થડ,
રૂઢિયો ખરતો રુક્ષ , ટકી રહે સંસ્કૃતિવડ.

માનવસમાજની સદીઓ પુરાણી વ્યવસ્થામાં સંસ્કૃતિ જ મહત્વની છે, સામાજિક રીતિરિવાજો અને રૂઢિઓ મહત્વનાં નથી.

દર વરસે વસંતના આગમન પૂર્વે શિશિરઋતુમાં મોટા ભાગનાં વૃક્ષો પોતાના પાંદડાંને ખંખેરી નાખે છે, પણ કદી કોઈ વૃક્ષ થડનો ત્યાગ કરતું નથી. થડ તો વૃક્ષનો આધાર છે અને જો વૃક્ષ થડને છોડે તો એ વૃક્ષ પોતે વૃક્ષ રહેતું નથી. થડ અને વૃક્ષ વચ્ચે તો અવિનાભાવી સંબંધ છે. વખત જતાં વૃક્ષને નવાં પાંદડાં ફૂટે છે અને તે પણ પાછાં અમુક અવધિ બાદ ખરી પડે છે. આમ, પાંદડાંની ખરવા-ફૂટવાની ક્રિયા ચાલ્યા કરે છે પણ થડ તો અવિચળ જ છે.

સંસ્કૃતિ દરેક સમાજનો પ્રાણ છે, આપણો સમાજ પણ એક વૃક્ષ જેવો છે. તેમાં રૂઢિઓરૂપી પાંદડાં છે અને સંસ્કૃતિરૂપી થડ છે. રૂઢિઓ માત્ર બાહ્ય આચાર છે, જ્યારે સંસ્કૃતિ એ તો સમાજનું મુખ્ય અંગ છે.

વખત જતાં રૂઢિઓ નકામી થતી જાય છે અને સમાજ એ રૂઢિઓનો ત્યાગ પણ કરે છે, નવા રીતરિવાજો અને રૂઢિઓ સમાજ અપનાવે છે, પરંતુ સમાજ કદી તેની સંસ્કૃતિને ત્યજતો નથી. સંસ્કૃતિને લીધે જ સમાજની પણ હસ્તી છે અને તેથી જો સમાજ પોતાની સંસ્કૃતિને છોડે તેનો પોતાનો નાશ થાય છે.

ઊગે કમળ પંકમાં, તદપિ દેવશિરે ચડે,

નહિં કુળથી કિન્તુ મૂલ્ય મૂલવાય ગુણો વડે.

કવિએ આ મુક્તકમાં સૂચવ્યું છે કે જગત માનવીનાં કુળને નહિં પરંતુ ગુણોને પૂજે છે. કોઈપણ વ્યક્તિનું માપ તેનામાં રહેલા ગુણોથી નીકળે છે.

આ માટે કવિ કાદવ અને કમળનું ઉદાહરણ આપે છે. પંકજ એટલે કમળ, પંક (કાદવ)માં જન્મે છે. એ રીતે તેનું કુળ સૂગ ચડે એવું ખરું. છતાં કમળપુષ્પને પોતાની અનોખી સુવાસ છે, એ સહુને આકર્ષે છે. તેનો દેવપૂજામાં ઉપયોગ થાય છે. તે દેવમસ્તકે ચડે છે. આમ ભલે કાદવમાં જન્મ્યું હોય છતાં કમળ તેના ગુણને લીધે ઊંચું સ્થાન મેળવે છે.

માનવજાતની બાબતમાં પણ આમ જ કહી શકાય. કોઈપણ માનવીનું મૂલ્યાંકન તેના ગુણ પ્રમાણે જ થવું જોઈએ. ગમે તેવા ખાનદાન ને ઉમદા કુળમાં માણસ જન્મ્યો હોય પણ જો તેનામાં સારા ગુણો નહિં હોય તો લોકો તેનું માન નહિં જાળવે, સૌ તેને હલકટ ગણી ધિક્કારશે ને તેની ટીકા કરશે, પણ જો હલકા કુળમાં જન્મેલો માણસ ગુણવાન હશે, આચાર-વિચારમાં શુદ્ધ હશે, મનથી પવિત્ર હશે તો તે સર્વનો આદર પામશે, તે પ્રતિષ્ઠા મેળવશે ને લોકો તેના ગુણોની વાહ વાહ કરશે ! લિંકન, લાલબહાદુર શાસ્ત્રી, રાજેન્દ્ર પ્રસાદ જેવા સામાન્ય કુટુંબમાં જન્મેલા મહાપુરુષો આજે તેમના ગુણોને કારણે જ સર્વત્ર પુજાય છે.

પ્રચલિત કહેવતો કે જે લોક જીવનમાં બોલાય છે, તે આપણી સંસ્કૃતિ તથા સહજ માનવજીવનને વ્યક્ત કરે છે. આ કહેવતો વ્યવહારિક જીવન સાથે સંકળાયેલ હોવાથી વિદ્યાર્થીઓ તેના દ્વારા મૂલ્ય આધારિત શિક્ષણ પ્રાપ્ત કરશે.

કહેવતો

- ૧) બોલે તેના બોર વહેંચાય.
- ૨) ના બોલવામાં નવ ગુણ.
- ૩) સંપ ત્યાં જંપ.
- ૪) સિદ્ધિ તેને જઈ વરે જે પરસેવે નહાય.
- ૫) અધૂરો ઘડો છલકાય ઘણો.

- ૬) ટીપે-ટીપે સરોવર ભરાય.
- ૭) જ્યાં ન પહોંચે રવિ, ત્યાં પહોંચે કવિ અને જ્યાં ન પહોંચે કવિ ત્યાં પહોંચે અનુભવી.
- ૮) ઝાઝા હાથ રળીયામણાં.
- ૯) નાય ન જાને આંગન ટેઢા.
- ૧૦) ઝાઝી કીડીઓ સાપને તાણે.
- ૧૧) ઉતાવળે આંબા ન પાકે.
- ૧૨) પાકા ઘડે કાંઠા ન ચડે.
- ૧૩) કાગનુ બેસવુ અને ડાળનું પડવું.
- ૧૪) વાવો તેવું લાણો.
- ૧૫) દશેરાના દિવસે ઘોડા ન દોડે.
- ૧૬) સંગ તેવો રંગ.
- ૧૭) હિમ્મતે મદાં તો મદદે ખુદા.
- ૧૮) ઈદ પછી રોજા.
- ૧૯) ક્યાં રાજા ભોજ, ક્યાં ગંગુ તેલી.
- ૨૦) નમે તે સૌને ગમે.

પ્રવૃત્તિ ક્રમાંક : ૪૩

અભિગમ	:	કાર્યશાળા
શીર્ષક	:	વાર્તા લેખન (મૂલ્ય આધારિત)
સંબંધિત વિષય	:	અંગ્રેજી

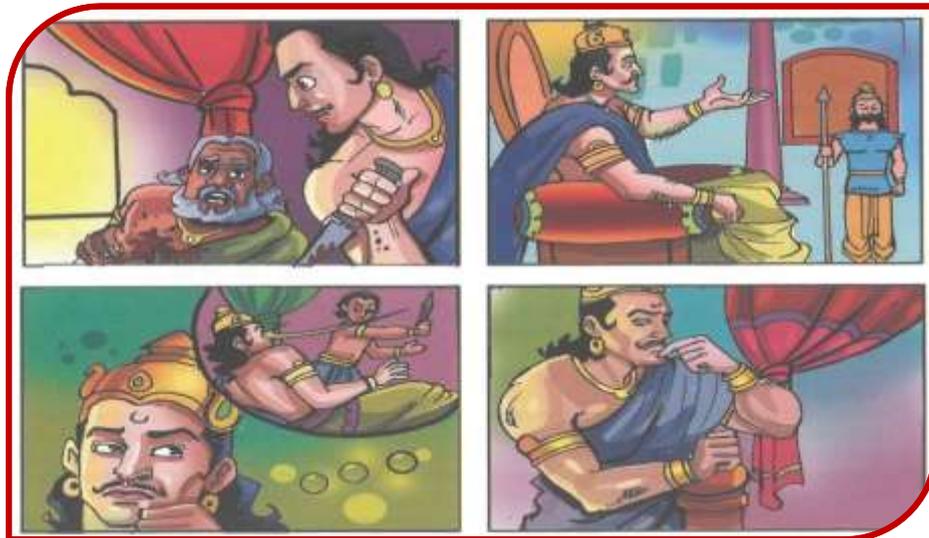
પ્રસ્તુત પ્રવૃત્તિમાં વિદ્યાર્થીઓને બુદ્ધ અને અજાતશત્રુ ની વાર્તાના માધ્યમથી જીવન કૌશલ્યો તથા જીવનમાં સહિષ્ણુતાનું મહત્વ એ વિશે માહિતગાર કરવામાં આવશે. મૂલ્યવર્ધિત આ વાર્તા વિદ્યાર્થીઓને જીવન કૌશલ્યની સમજ આપશે.

The present story of Buddha and Ajatashatru will teach the students different aspects of life skills and moral values.

BUDDHA AND AJATASHATRU

There was a great king called Ajatashatru, who ruled over the whole of Northern India. He had thousands of servants and there were many rich people in his kingdom. He collected a lot of taxes and all his ministers obeyed him.

However, Ajatashatru had become the king by killing his father. So, he was afraid that his own son might turn out to be just as selfish as he was, and might kill him to become the king. Although he had immense riches and power, he did not have peace of mind or happiness.

King Ajatashatru knew, from holy men, that peace of mind and happiness came by leading a simple life, not worrying about riches and power. He discussed with the holy men in his kingdom about leading a simple life, filled with happiness. However, none of their advice was of any help.

So, King Ajatashatru decided to go and visit Buddha. He set out on a journey with all his royal ministers, elephants and horses. He reached the place and saw Buddha, surrounded by a thousand monks and the first thing that struck him was, the silence around the place. His minister said, “Don’t be afraid, Buddha is over there; just go up to him and ask your question” Ajatashatru went up to Buddha and asked “How can I make sure that my son and I gain the same peace of mind and calm, as all these monks?”

Buddha replied, “You should first change and lead a life that is an example for your son to follow. You need to live and appreciate a simple life, which involves a few basic rules :-

- Always act kindly towards other people, never do anything that is harmful to them.
- Always act generously, never take what is not yours.
- Always speak the truth.
- Be content with what you have, do not be greedy.
- Don't get angry.
- Spend some time sitting and relaxing your mind.

“If you do these things, you will feel happy, calm and realize that you already have everything that is important”.

King Ajatashatru was motivated by Buddha said and replied, “I can see that what you teach is not only useful, but very important. Earlier, I was in the dark, but now you have showed me the light and I can see how wrong I have been”.

SUNDAR NAGRI

This story of multi cultural harmony will teach the students about communal harmony and national integration.

A tremendous example of communal harmony and respect for other faiths is set in Sundar Nagari, in East Delhi.

A few years ago, a madarasa for girls and the woman and founded and ran it, fell into tough times. The madarasa had to close down and Saleeman Bi was the verge of being homeless, when a Christian charity, the St. Stephen’s Hospital Community Outreach Programme, stepped in to help. The hospital’s Community Health Centre, which performs door-to-door medical check-ups on people living in the vicinity, found Saleeman in a pitiable condition. She was suffering from bed sores, her hair was infested with lice and there was no one to take care of her. She was also depressed that her madarasa had to shut down. From that day Saleeman became “Amma” to the centre’s doctors and nurses.

Saleeman claims she is over a 100 years old; the deep wrinkles that run across her forehead and the shriveled skin on her face suggest that she could be right. “I started the madarasa 30 years ago, because I wanted forgiveness for any sins I have committed. I believed, this would help me attain heaven after I die,” says Saleeman. Her husband had died many years ago. She then accompanied a relative to Delhi and has lived there ever since. Saleeman worked hard to earn a living selling milk and oil, taking up weaving and even agricultural work.

Dr. Amod Kumar, who runs the St. Stephen’s Community Health Centre, came as a savior. “We considered it our religious duty to take care of Amma, who was our neighbor. But we can’t love our neighbour until we give adequate respect to our neighbour’s faith too” feels Dr. Amod.

Today, nearly 30 girls between 10 and 14 years of age come to the madarasa daily to study Arabic, Urdu and the Quran in the afternoon.

Though her memory fails, the vast reserves of faith helps Saleeman recall and recite prayers and devotional folk songs learnt in childhood. The blessings she whispers into the ears of visitors are much sought after here in Sundar Nagari. “I am not sad anymore. I am enjoying my life now. I get much happiness listening to the children reciting the Quran” she says.

APPENDIX – B

Initial format of the Cultural Heritage Education-based Knowledge Test

(સાંસ્કૃતિક વારસા શિક્ષણ આધારિત જ્ઞાન કસોટીની પ્રાથમિક સંરચના)

વિદ્યાર્થીનું નામ : _____

શાળાનું નામ : _____

જાતિ (પુરુષ/સ્ત્રી) : _____ ધોરણ : _____ વર્ગ : _____

શૈક્ષણિક વર્ષ : ૨૦૧૫-૨૦૧૬

રસની પ્રવૃત્તિઓ : _____

પ્રિય વિદ્યાર્થી મિત્રો,

પ્રસ્તુત કસોટીમાં સાંસ્કૃતિક વારસાના જુદાં-જુદાં ઘટકો સંબંધી જ્ઞાનની ચકાસણી માટેના કુલ ૧૨૦ બહુવિકલ્પ પ્રશ્નોનો સમાવેશ કરેલો છે. આ પ્રશ્નોને ધ્યાનપૂર્વક વાંચી દરેક પ્રશ્ન માટે યોગ્ય વિકલ્પ પસંદ કરી આપેલા જવાબ પત્રના યોગ્ય ખાનામાં “✓” ની નિશાની કરો.

આ કસોટી પત્રને આપના શાળાકીય મૂલ્યાંકન સાથે કોઈ જ સંબંધ નથી. આ માત્ર સંશોધનના હેતુ માટે ઉપયોગમાં લેવાનારી કસોટી હોઈ દરેક પ્રશ્નોનો જવાબ પ્રામાણિકપણે આપો.

આપના સહકારની અપેક્ષા સહ, આભાર.

- ૧) “જનનીની જોડ સખી નહીં જડે રે લોલ” પંક્તિ કયા કવિની છે ?
- (A) નહાનાલાલ (B) દલપતરામ
(C) ર.વ. દેસાઈ (D) બોટાદકર
- ૨) ગુજરાતમાં કવિશ્રી દયારામની કઈ સાહિત્ય કૃતિઓ ઠેર-ઠેર ગવાય છે ?
- (A) ગરબી (B) દોહા
(C) છપ્પા (D) ગઝલ
- ૩) સૌરાષ્ટ્રના લાઠી નરેશ શ્રી સુરસિંહજી તખ્તસિંહજી ગોહિલ કયા ઉપનામથી ઓળખાય છે ?
- (A) ધૂમકેતુ (B) પ્રેમ ભક્તિ
(C) કલાપી (D) સ્વૈર વિહાર
- ૪) ગુજરાતી સાહિત્યમાં ઉમદા હાસ્યકાર તરીકે નીચેના પૈકી કોણ પ્રખ્યાત છે ?
- (A) ર.વ. દેસાઈ (B) ગોવર્ધનરામ ત્રિપાઠી
(C) જ્યોતિન્દ્ર દવે (D) ગૌરીશંકર જોશી
- ૫) “અંધેરી નગરી” જેવી લોકભાગ્ય સાહિત્ય કૃતિના રચયિતા કોણ હતા ?
- (A) કવિ દયારામ (B) કવિ કલાપી
(C) કવીશ્વર દલપતરામ (D) કવિ સુંદરમ
- ૬) “સંકેત” શબ્દનો સમાનાર્થી શબ્દ કયો છે ?
- (A) કિનારા (B) સહારા
(C) ઇશારો (D) એક પણ નહિ
- ૭) “વિશ્વ માતૃભાષા” દિન ક્યારે ઊજવવામાં આવે છે ?
- (A) ૧૧મી ફેબ્રુઆરી (B) ૧૭મી ફેબ્રુઆરી
(C) ૨૧મી ફેબ્રુઆરી (D) ૨૨મી ફેબ્રુઆરી
- ૮) ગુજરાતી ભાષાનો સર્વપ્રથમ શબ્દકોશ કોણે તૈયાર કરાવ્યો હતો ?
- (A) દુર્ગારામ મહેતા (B) રા.વિ. પાઠક
(C) કવિ નર્મદ (D) નીલકંઠરાવ છત્રપતિ

- ૯) બે મોટા સમુદ્રોને જોડનારી ખાડી શું કહેવાય ?
- (A) સમુદ્રધુનિ (B) જલધિ
(C) રત્નાકર (D) ઉદધિ
- ૧૦) હિન્દી કવિ સૂર્યકાન્ત ત્રિપાઠીનું ઉપનામ શું છે ?
- (A) બિહારી (B) નિરાલા
(C) અક્ષેવ (D) દિનકર
- ૧૧) “કુંવરબાઈનું મામેરું” આખ્યાનકૃતિ કયા કવિની છે ?
- (A) કવિ પ્રેમાનંદ (B) ન્હાનાલાલ
(C) નરસિંહ મહેતા (D) કવિ દલપતરામ
- ૧૨) “આનંદ મઠ” કોની પ્રખ્યાત નવલકથા છે ?
- (A) રવિન્દ્રનાથ ટાગોર (B) રવિશંકર રાવળ
(C) બંકિમચંદ્ર ચટ્ટોપાધ્યાય (D) શરદચંદ્ર
- ૧૩) “કલાપી” નો સમાનાર્થી શબ્દ કયો છે ?
- (A) કાબર (B) મોર
(C) કલાકાર (D) શિલ્પી
- ૧૪) ભવાઈનો કયો વેશ સૌથી જૂનામાં જૂનો મનાય છે ?
- (A) રંગલા રંગલીનો (B) કુંડા કુલણીનો વેશ
(C) રતિદેવ (D) જશમાં ઓડણનો વેશ
- ૧૫) ગુજરાતી ભાષામાં “આદિકવિ” તરીકે કોને ગણવામાં આવે છે ?
- (A) પ્રેમાનંદ (B) નરસિંહ મહેતા
(C) દયારામ (D) મીરાબાઈ
- ૧૬) ગદર્ભનો સમાનાર્થી શબ્દ જણાવો.
- (A) પંખી (B) ગળું
(C) ગીધ (D) ગધેડો

- ૧૭) ન્હાનાલાલ ને કયા પ્રકારના કવિ ગણાય છે ?
- (A) ઊર્મિકવિ (B) બાલકવિ
(C) ભક્તકવિ (D) આદિકવિ
- ૧૮) પ્રાચીન સમયમાં “મહાભારત” કયા નામે ઓળખાતું હતું ?
- (A) વિશ્વ સંહિતા (B) જય સંહિતા
(C) હિંદ સંહિતા (D) ભારત સંહિતા
- ૧૯) કયા દિવસની ઉજવણી “વિશેષ પુસ્તક દિવસ” તરીકે કરવામાં આવે છે ?
- (A) ૩ એપ્રિલ (B) ૧૩ એપ્રિલ
(C) ૨૩ એપ્રિલ (D) ૩૦ એપ્રિલ
- ૨૦) “ખાલી ચણો વાગે ઘણો” એ કહેવતમાંથી જે અર્થ નિકળે છે તેવો જ અર્થ નીચેના પૈકી કઈ કહેવતમાંથી નીકળે છે ?
- (A) પાકા ઘડે કાંઠા ન ચઢવા (B) મોરના ઈંડાને ચીતરવા ન પડે
(C) નાચવું નહીં અને આગણું વાંકું (D) અધુરો ઘડો છલકાય ઘણો
- ૨૧) “સદા સૌમ્ય શી વૈભવે ઉભરાતી મળી માતૃભાષા મુને ગુજરાતી” માતૃભાષાની વંદના કરતી આ પંક્તિઓ કયા કવિની છે ?
- (A) અરદેસર ખબરદાર (B) ઝવેરચંદ મેઘાણી
(C) કવિ નર્મદ (D) ઉમાશંકર જોષી
- ૨૨) દયારામે કયા પદ્ય સાહિત્ય પ્રકારની રચના કરી છે ?
- (A) લોકગીત (B) ગરબી
(C) ભજન (D) સોનેટ
- ૨૩) નીચેના પૈકી કોનું નામ નાટકમાં સ્ત્રી પાત્રના અભિનય માટે જાણીતું છે ?
- (A) જયશંકર સુંદરી (B) પરેશ રાવલ
(C) મનોજ જોશી (D) કિરણકુમાર

- ૨૪) મૌર્યવંશની સ્થાપના કરવામાં યાણક્યએ કયા રાજાને મદદ કરી હતી ?
- (A) સમ્રાટ અશોક (B) રાજા બિંદુસાર
(C) ચંદ્રગુપ્ત મૌર્ય (D) સમુદ્રગુપ્ત મૌર્ય
- ૨૫) મહાદેવજીની પૂજાનો વિશેષ મહિમા દિન કયો છે ?
- (A) મહા શિવરાત્રિ (B) રામ નવમી
(C) જન્માષ્ટમી (D) બળેવ
- ૨૬) મહાન સમ્રાટ અશોકના પિતાનું નામ શું હતું ?
- (A) ચંદ્રગુપ્ત મૌર્ય (B) સમુદ્રગુપ્ત મૌર્ય
(C) બિંદુસાર (D) જસ્ટીન
- ૨૭) કયા ભારતીય અભિનેતાનું સિને જગતમાં મહત્વના યોગદાન માટે આસ્ટ્રેલિયા દ્વારા સન્માન કરવામાં આવ્યું ?
- (A) અમિતાભ બચ્ચન (B) આમિર ખાન
(C) સલમાન ખાન (D) શાહરૂખ ખાન
- ૨૮) તાજેતરમાં પાકિસ્તાન દ્વારા કયા અભિનેતાના ખાનદાની મકાનને રાષ્ટ્રીય વારસા તરીકે જાહેર કરવામાં આવ્યું ?
- (A) રાજ કપૂર (B) દિલીપકુમાર
(C) ધર્મેન્દ્ર (D) પ્રાણ
- ૨૯) “ઓહ માય ગોડ” માં ગુજરાતી રંગભૂમિના કયા જાણીતા કલાકારે નોંધપાત્ર અભિનય કરેલો છે ?
- (A) મનોજ જોશી (B) સ્વ. રમેશ મહેતા
(C) પરેશ રાવલ (D) એક પણ નહિ
- ૩૦) ભારતીય ફિલ્મ ઉદ્યોગના પિતા તરીકે કોણ ઓળખાય છે ?
- (A) રાજકપૂર (B) દાદા સાહેબ ફાળકે
(C) બલરાજ સહાની (D) સત્યજીત રે

૩૧) ભારતની સૌપ્રથમ થ્રી-ડી ફિલ્મ કઈ છે ?

- (A) પાથેર પાંચાલી (B) આનંદ
(C) છોટા ચેતન (D) કોરા કાગજ

૩૨) એકવીસમી સદીના મહાનાયકનું કોને બિરુદ આપવામાં આવ્યું છે ?

- (A) રાજ કપૂર (B) રાજેશ ખન્ના
(C) દેવાનંદ (D) અમિતાભ બચ્ચન

૩૩) હિન્દી ફિલ્મોના નિર્માણ માટેનો જાણીતો ફિલ્મ સ્ટુડિયો “રામોજી ફિલ્મ સીટી” કયા શહેર નજીક આવેલો છે ?

- (A) મુંબઈ (B) બેંગ્લોર
(C) કલકત્તા (D) હૈદરાબાદ

૩૪) કયું શહેર બોલીવુડ તરીકે જાણીતું છે ?

- (A) મુંબઈ (B) ચેન્નાઈ
(C) દિલ્લી (D) કોલકત્તા

૩૫) ભારતીય ફિલ્મ ઉદ્યોગના પિતા તરીકે કોણ ઓળખાય છે ?

- (A) રાજ કપૂર (B) દાદા સાહેબ ફાલકે
(C) બલરાજ સહાની (D) સત્યજીત રે

૩૬) પ્રસિદ્ધ ધારાવાહિક ‘રામાયણ’ માં લંકેશ (રાવણ)નું પાત્ર નીચેના પૈકી કોણે ભજવ્યું હતું ?

- (A) અરવિંદ ત્રિવેદી (B) નરેશ કનોડિયા
(C) રમેશ મહેતા (D) કિરણ કુમાર

૩૭) ગુજરાત સરકારે કઈ ફિલ્મને સૌ પ્રથમવાર કરમુક્તિ આપી ?

- (A) દેશ રે જોયા દાદા પરદેશ જોયા (B) સરસ્વતી ચન્દ્ર
(C) સંતુ રંગીલી (D) અખંડ સૌભાગ્યવતી

- ૩૮) અમિતાભ બચ્ચનની કઈ ફિલ્મમાં પ્રસિદ્ધ ક્વાલી “શિરડીવાલે સાઈબાબા” અભિવ્યક્ત કરવામાં આવેલી છે ?
- (A) ચારાના (B) દીવાર
(C) શોલે (D) અમર અકબર એન્થોની
- ૩૯) ભારતની રાષ્ટ્રીય સ્મૃતિ હાંકીનું પ્રાધાન્ય દર્શાવતી તાજેતરની ફિલ્મ કઈ છે ?
- (A) મેરી કોમ (B) ચક્ર દે ઇન્ડિયા
(C) ભાગ મિલખા ભાગ (D) અશોક
- ૪૦) ભારતની શ્રેષ્ઠ મહિલા બોક્સરના જીવન ચરિત્ર પર આધારિત કઈ ફિલ્મ નિર્માણ પામી છે ?
- (A) ચક્ર દે ઇન્ડિયા (B) ભાગ મિલખા ભાગ
(C) મેરી કોમ (D) અશોક
- ૪૧) મનહર રસકપૂરની “અખંડ સૌભાગ્યવતી” ફિલ્મમાં કઈ અભિનેત્રીએ યાદગાર અભિનય આપ્યો હતો ?
- (A) સ્નેહલતા (B) અરુણા ઇરાની
(C) આશા પારેખ (D) પરવીન બોબી
- ૪૨) દિગ્દર્શક કેતન મહેતાની યાદગાર ફિલ્મ કઈ છે ?
- (A) માનવીની ભવાઈ (B) કંકુ
(C) ભવની ભવાઈ (D) મેના ગુજરી
- ૪૩) નીચેનામાંથી કઈ ફિલ્મમાં બાળકના મનોભાવની પરિસ્થિતિ દર્શાવવામાં આવી છે ?
- (A) લગાન (B) શ્રી ઇડિયટ્સ
(C) રંગ દે બસંતી (D) તારે જમીન પર
- ૪૪) કઈ ટીવી શ્રેણીના કલાકારોની ટીમને વડાપ્રધાને સ્વચ્છ ભારત અભિયાનમાં સામેલ કરવાની જાહેરાત કરેલી ?
- (A) સરસ્વતી ચન્દ્ર (B) માથાભારે મંજુલા
(C) સાસ ભી કભી બહુ થી (D) તારક મહેતા કા ઉલટા ચશ્માં

- ૪૫) ઇચ્છા મૃત્યુનું વરદાન જેને મળ્યું હતું તે ગંગાપુત્ર નીચેના પૈકી કોણ હતા ?
- (A) ભીષ્મ (B) પાંડુ
(C) વિદુર (D) ભીમ
- ૪૬) યોગમાં કેટલા પ્રકારની શુદ્ધિ ક્રિયાઓ સમાવિષ્ટ છે ?
- (A) પાંચ (B) છ
(C) સાત (D) આઠ
- ૪૭) યોગનો મુખ્ય ઉદ્દેશ શાની ઓળખ કરાવવાનો છે ?
- (A) શરીર (B) હૃદય
(C) આત્મા (D) વિજ્ઞાન
- ૪૮) નીચેનામાંથી કઈ પ્રાણાયામ ક્રિયાથી શરીરમાં ગરમી પેદા થાય છે ?
- (A) શીતલ (B) શીતકારી
(C) ચન્દ્રભેદન (D) સૂર્યભેદન
- ૪૯) પ્રાણાયામમાં રેચકનો અર્થ શું થાય ?
- (A) શ્વાસ લેવો (B) શ્વાસ છોડવો
(C) શ્વાસ રોકવો (D) શ્વાસ લેવો અને છોડવો
- ૫૦) દ્રોણાચાર્ય એવોર્ડ કોને આપવામાં આવે છે ?
- (A) ટીમના કેપ્ટનને (B) ટીમના મેનેજરને
(C) ટીમના પ્રશિક્ષકને (D) રમતના એમ્પાયરને
- ૫૧) ગુજરાતના વ્યાયામ પ્રવૃત્તિના જનક તરીકે કોનું નામ જાણીતું છે ?
- (A) છોટાભાઈ પુરાણી (B) પુંજારામ કાતારેવા
(C) રવિશંકર મહારાજ (D) મહાદેવભાઈ દેસાઈ
- ૫૨) આંતર રાષ્ટ્રીય યોગ દિવસની ઉજવણી કયા દિવસે કરવામાં આવે છે ?
- (A) ૨૩ જૂન (B) ૨૨ જૂન
(C) ૨૫ જૂન (D) ૨૧ જૂન

- ૫૩) ભારતની રાષ્ટ્રીય રમત કઈ છે ?
- (A) ક્રિકેટ (B) કબડ્ડી
(C) ખો-ખો (D) હોકી
- ૫૪) હોકીની રમતના 'જાદુગર' તરીકેનું ઉપનામ કોને મળ્યું છે ?
- (A) અશોક કુમાર (B) મેજર ધ્યાનચંદ
(C) ધનરાજ પિલ્લાઈ (D) સોમેશ્વર શર્મા
- ૫૫) 'ડક' શબ્દનો ઉપયોગ કઈ રમતમાં થાય છે ?
- (A) હોકી (B) ક્રિકેટ
(C) ટેનિસ (D) ફુટબોલ
- ૫૬) 'અભિનવ બિન્દ્રા' એ કઈ રમત સાથે જોડાયેલ છે ?
- (A) ટેનિસ (B) રાઈફલ શુટીંગ
(C) ચેસ (D) બેડમિન્ટન
- ૫૭) જે ક્રિયામાં નાસિક દ્વારા પ્રાણને અંદર ખેંચવામાં આવે છે તેને શું કહેવામાં આવે છે ?
- (A) પ્રાણાયામ (B) ધારણા
(C) ધ્યાન (D) એક પણ નહિ
- ૫૮) કયા વ્યાયામમાં અનેક આસનોનો સમાવેશ થાય છે ?
- (A) સૂર્યનમસ્કાર (B) ભુજંગાસન
(C) સર્વાંગાસન (D) વજ્રાસન
- ૫૯) ગુજરાતમાં નીચેના પૈકી કોણ 'યોગ કુમારી' તરીકે ઓળખાય છે ?
- (A) નીલોફર ચૌહાણ (B) પ્રાચી શાહ
(C) વૈશાલી મકવાણા (D) હેતલ ચૌહાણ

- ૬૦) હાલમાં સમગ્ર ભારત અને વિશ્વમાં યોગ અંગે જાગૃતિ લાવવાનું કામ કોણ કરી રહ્યું છે ?
- (A) રવિશંકર મહારાજ (B) મોરારીબાપુ
(C) બાબા રામદેવ (D) એક પણ નહિ
- ૬૧) કોમનવેલ્થ રમતોત્સવ દર કેટલા વર્ષે ઉજવવામાં આવે છે ?
- (A) ત્રણ (B) બે
(C) ચાર (D) એક
- ૬૨) વડોદરાના કયા બે ભાઈઓએ ભારતીય ક્રિકેટ ટીમમાં સ્થાન મેળવ્યું છે ?
- (A) ઈરફાન અને યુસુફ પઠાણ (B) મોહમંદ અને સામી
(C) રકેશ અને પ્રકાશ પરીખ (D) ત્રણમાંથી એક પણ નહિ
- ૬૩) વેશ-ભૂષા, ભાવ અને તાલની દૃષ્ટિએ કયું નૃત્ય આગવું સ્થાન ધરાવે છે ?
- (A) કથકલી (B) ઓડિસી
(C) ભરતનાટ્યમ (D) મણીપુરી
- ૬૪) કલાગુરુ રવિશંકર રાવળે કયા ક્ષેત્રમાં મહત્વનું પ્રદાન કર્યું ?
- (A) નૃત્ય (B) સંગીત
(C) નાટક (D) ચિત્ર
- ૬૫) પારસી ભાઈઓ પોતાના નવા વર્ષ માટે જે તહેવાર ઉજવે છે તેનું નામ શું ?
- (A) ગુડી પડવો (B) પતેતી
(C) સંવત્સરી (D) ચેટીયાંદ
- ૬૬) ૨૬ મી જાન્યુઆરીને નીચેના પૈકી કયા દિવસ તરીકે ઓળખવામાં આવે છે ?
- (A) સ્વાતંત્ર્ય (B) પ્રજાસત્તાક દિન
(C) ગાંધી નિર્વાણ દિન (D) બાળદિન
- ૬૭) હેમામાલિની નીચે પૈકી કયા પ્રકારનું નૃત્ય કરે છે ?
- (A) કુચીપુડી (B) ભરતનાટ્યમ
(C) કથકલી (D) મણીપુરી

૬૮) કયા વિસ્તારનું ભરતકામ પ્રખ્યાત છે ?

(A) ઘેડ

(B) ગોઢ

(C) બઝી

(D) વઢિયાર

૬૯) નીચેનામાંથી કોણ પ્રસિદ્ધ સંતુર વાદક તરીકે જાણીતું છે ?

(A) શિવકુમાર શર્મા

(B) ઝાકીરહુસેન

(C) હરિપ્રસાદ ચોરસિયા

(D) એક પણ નહિ

૭૦) કયો તહેવાર પૂનમ સાથે સંકળાયેલો છે ?

(A) ઈદઉલ ફિત્ર

(B) ઈસ્ટર

(C) હોળી

(D) દિવાળી

૭૧) અગ્નિ મંદિર કયા ધર્મનું પૂજાસ્થળ છે ?

(A) તાઓ

(B) પારસી ધર્મ

(C) યહુદી ધર્મ

(D) બૌદ્ધ ધર્મ

૭૨) કેરળનું શાસ્ત્રીય નૃત્ય કયું છે ?

(A) ભરત નાટ્યમ

(B) કથકલી

(C) કથક

(D) ત્રણમાંથી એક પણ નહિ

૭૩) તમિલનાડુનો સૌથી લોકપ્રિય તહેવાર કયો છે ?

(A) ગુડી પડવો

(B) ઓણમ

(C) રક્ષાબંધન

(D) પોંગલ

૭૪) વિશ્વ પર્યાવરણ દિન કયા દિવસે ઉજવાય છે ?

(A) ૫ મે

(B) ૫ જૂન

(C) ૫ જુલાઈ

(D) ૫ ઓગસ્ટ

૭૫) નીચેના પૈકી કોણ પ્રસિદ્ધ ચિત્રકાર હતા ?

(A) પરવીન સુલતાના

(B) પી.ટી.એન. કૃષ્ણન

(C) રામ ક્રિંકર

(D) રાજા રવિ વર્મા

- ૭૬) મહાભારતમાં ભીમ કઈ કલામાં પ્રવીણ હતા ?
- (A) તલવારબાજી (B) ગદા યુદ્ધ
(C) ધર્નુવિદ્યા (D) ત્રણમાંથી એક પણ નહિ
- ૭૭) ભારતીય સંગીતની ગંગોત્રી એટલે
- (A) ઋગ્વેદ (B) સામવેદ
(C) અર્થવેદ (D) યજુર્વેદ
- ૭૮) કઈ નૃત્યશૈલીનું મુળધામ કેરળ છે ?
- (A) કુચીપુડી (B) મણીપુરી
(C) કથકલી (D) કર્ણાટકી
- ૭૯) ભારતના રાષ્ટ્રીય ચિહ્નમાં કયા પ્રાણીની આકૃતિ છે ?
- (A) વાઘ (B) સિંહ
(C) બળદ (D) ઘોડો
- ૮૦) શ્રાવણસુદ પાંચમના દિવસે લોકો શાની પૂજા કરે છે ?
- (A) વૃક્ષ (B) નદી
(C) સૂર્ય (D) નાગ
- ૮૧) કયા તહેવારમાં જૈન લોકો એકબીજાના ઘરે જઈ “મિચ્છામિ દુકકંડમ” કહે છે ?
- (A) પર્યુષણ (B) નવરાત્રિ
(C) દિવાળી (D) મહાવીર જયંતિ
- ૮૨) કુચીપુડી નૃત્યનો પ્રકાર કયા પ્રદેશ સાથે સંકળાયેલ છે ?
- (A) આસામ (B) કેરલ
(C) આંધ્રપ્રદેશ (D) ઓરિસ્સા
- ૮૩) નાળીયેરી પૂનમ ક્યારે ઉજવવામાં આવે છે ?
- (A) અષાઠ સુદ પુનમ (B) ભાદરવા સુદ પુનમ
(C) શ્રાવણ સુદ પુનમ (D) આસો સુદ પુનમ

૮૪) ભારતનું રાષ્ટ્રીય કેલેન્ડર કયા માસથી શરૂ થાય છે ?

(A) માગશર

(B) પોષ

(C) ચૈત્ર

(D) કારતક

૮૫) મોહેંજો દડો અને હડપ્પા સંસ્કૃતિના ચાર હજાર વર્ષ પૂર્વેના અવશેષો નિહાળવા હોય તો તમે કયા સ્થળની મુલાકાત લેશો ?

(A) બગસરા

(B) લોથલ

(C) બોટાદ

(D) ટુવા ટીંબા

૮૬) નીચેનામાંથી કયું સ્થળ નર્મદા કિનારે આવેલું નથી ?

(A) અશ્વિનીકુમાર

(B) નારેશ્વર

(C) સુરપાણેશ્વર

(D) પુનિત ધામ

૮૭) બોધિવૃક્ષ નીચે કોને જ્ઞાન પ્રાપ્તિ થઈ ?

(A) ગેબીનાથ

(B) આદિત્યનાથ

(C) બુદ્ધ

(D) એક પણ નહિ

૮૮) વડોદરા પાસે કયું સ્થળ યુનેસ્કોની વર્લ્ડ હેરીટેજ સાઇટમાં સ્થાન ધરાવે છે ?

(A) ડભોઈ

(B) ચાંપાનેર

(C) છોટાઉદેપુર

(D) એક પણ નહિ

૮૯) તમારે કાળિયેર હરણ (મૃગ)નું નિરીક્ષણ કરવું હોય તો કયા અભ્યારણની મુલાકાત લેશો ?

(A) રતનમહાલ

(B) વેળાવદર

(C) સાસણગીર

(D) જેસોર

૯૦) ભારતનું રાષ્ટ્રીય પ્રાણી કયું છે ?

(A) સિંહ

(B) વાઘ

(C) હરણ

(D) શિયાળ

- ૯૧) કયો દેશ સફેદ હાથીઓની ભૂમિ તરીકે ઓળખાય છે ?
- (A) પાકિસ્તાન (B) ભારત
(C) મલેશિયા (D) થાઈલેન્ડ
- ૯૨) રામેશ્વરમ્ ક્યાંનું કાશી ગણાય છે ?
- (A) પૂર્વ (B) ઉત્તર
(C) દક્ષિણ (D) પશ્ચિમ
- ૯૩) કોનું શિલ્પ કલાની દૃષ્ટિએ આંતરરાષ્ટ્રીય ખ્યાતિ ધરાવે છે ?
- (A) વિષ્ણુ (B) નટરાજ
(C) ગણપતિ (D) વિશ્વકર્મા
- ૯૪) કેવલાદેવ રાષ્ટ્રીય ઉદ્યાન કયા રાજ્યમાં આવેલું છે ?
- (A) મહારાષ્ટ્ર (B) રાજસ્થાન
(C) ગુજરાત (D) તમિલનાડુ
- ૯૫) નીચેના પૈકી કયા મેળામાં ગધેડાની લે-વેચ થાય છે ?
- (A) તરણેતરના મેળામાં (B) વૌડાના મેળામાં
(C) જખના મેળામાં (D) કાત્યોકના મેળામાં
- ૯૬) સાપોના નિવાસ તરીકે કયું હિલ સ્ટેશન જાણીતું છે ?
- (A) બાલાસિનોર (B) સાપુતારા
(C) માથેરાન (D) એકપાણ નહિ
- ૯૭) 'ગોળ ગુંબજ' કયા સ્થળ સાથે સંકળાયેલ છે ?
- (A) વિજાપુર (B) ગોવા
(C) બિજાપુર (D) વિજયનગર
- ૯૮) 'ઢાઈ-દિન-કા ઝોપડા' એ શું છે ?
- (A) મંદિર (B) મહેલ
(C) મસ્જિદ (D) દેવળ

૯૯) ભારતના રાષ્ટ્રધ્વજમાં અંકિત ધર્મચક્રના કેટલા આરા છે ?

(A) ૧૨

(B) ૩૬

(C) ૨૪

(D) ૩૮

૧૦૦) અમદાવાદ ખાતે આવેલી જામા મસ્જિદ કોણે બંધાવી હતી ?

(A) બહાદુર શાહ

(B) કુતુબુદ્દીન ઐબક

(C) અકબર

(D) અહેમદશાહ

૧૦૧) સ્થાપત્ય કલા એટલે શું ?

(A) ભાવો કંડારવાની કલા

(B) ઇમારતો બાંધવાની કલા

(C) વાસ્તુકલા

(D) નગર આયોજન કલા

૧૦૨) મસ્જિદની અંદર જવા-આવવાનો રસ્તો એટલે શું ?

(A) ગલિયારા

(B) લિયાન

(C) સહન

(D) કીખાણ

૧૦૩) નવધણ કૂવો ક્યાં આવેલો છે ?

(A) જુનાગઢ

(B) પોરબંદર

(C) દ્વારિકા

(D) સિદ્ધપુર

૧૦૪) દક્ષિણ ભારતના મંદિરોનું પ્રવેશદ્વાર એટલે શું ?

(A) મંડપ

(B) વિમાન

(C) ગોપુરમ્

(D) તોરણ

૧૦૫) મોઢેરાનું મંદિર કઈ શૈલીનું પ્રખ્યાત મંદિર છે ?

(A) દ્રવિડ

(B) નાગર

(C) વેસર

(D) ધરાની

૧૦૬) સૌથી મોટું રથમંદિર કોનું છે ?

(A) નટરાજનું

(B) બ્રહ્માનું

(C) ધર્મરાજનું

(D) વિષ્ણુનું

૧૦૭) તમિલનાડુનો કયો જિલ્લો ભરતનાટ્યમ નૃત્ય શૈલીનું મુખ્ય કેન્દ્ર છે ?

- (A) વેલ્લુર (B) ચિતુર
(C) તાંજોર (D) કોઈમ્બતૂર

૧૦૮) નાટ્યશાસ્ત્રની રચના કોણે કરી હતી ?

- (A) વાલ્મિકીએ (B) મહાકવિ કાલીદાસે
(C) મહાકવિ ભવભૂતિએ (D) ભરત મુનિએ

૧૦૯) કયા નૃત્ય પ્રકારમાં નૃત્યના પાત્રો સુંદર ઘેરઘાર કપડાં અને કલાત્મક મુગટ ધારણ કરે છે ?

- (A) કથક (B) ભરતનાટ્યમ
(C) કથકલી (D) કુચીપુડી

૧૧૦) વાંસળીમાં સામાન્ય રીતે કેટલા છિદ્રો આવેલાં હોય છે ?

- (A) ચાર (B) છ
(C) પાંચ (D) આઠ

૧૧૧) ભગવાન શિવનું કયું નૃત્ય તેમનું રૌદ્ર સ્વરૂપ દર્શાવે છે ?

- (A) મોહિની અટ્ટમ (B) કથકલી
(C) તાંડવ (D) મણીપુરી

૧૧૨) સરસ્વતી અને નારદનું મુખ્ય વાદ્ય કયું છે ?

- (A) શહનાઈ (B) બંસરી
(C) વીણા (D) મંજીરા

૧૧૩) મહાભારતમાં અજ્ઞાતવાસ દરમિયાન કોના દ્વારા રાજા વિરાટની કન્યા ઉત્તરાને 'નૃત્યકલા' શીખવવામાં

આવી ?

- (A) યુધિષ્ઠિર (B) અર્જુન
(C) સહદેવ (D) નકુલ

૧૧૪) વર્ષાઋતુના સમયે વાદળ ગર્જનાથી આનંદિત થઈને કોણ નૃત્ય કરે છે ?

(A) હંસ

(B) સારસ

(C) મોર

(D) એક પણ નહિ

૧૧૫) તાલ અને લયની સાથે સૌંદર્યની અનુભૂતિ કરાવતી કલા કઈ છે ?

(A) નાટ્યકલા

(B) ચિત્રકલા

(C) નૃત્યકલા

(D) સંગીતકલા

૧૧૬) ભારતીય પુરાણોમાંથી આપણને કેટલી કલાઓ વિશે જાણવા મળે છે ?

(A) ૬૮

(B) ૬૪

(C) ૬૨

(D) ૭૨

૧૧૭) નારદ નામના સંગીતશાસ્ત્રીએ કયો ગ્રંથ લખ્યો છે ?

(A) સંગીત ગંગોત્રી

(B) સંગીત રત્નાકર

(C) સંગીત પારિજાત

(D) સંગીત મકરંદ

૧૧૮) શ્રીકૃષ્ણના જીવનપ્રસંગ પર આધારિત શાસ્ત્રીય નૃત્યનો પ્રકાર કયો છે ?

(A) કથક

(B) મણિપુરી

(C) ભરતનાટ્યમ

(D) કથકલી

૧૧૯) ભારતના ઇતિહાસમાં 'તુતી-એ-હિંદ' (હિંદના પોપટ) તરીકે કોણ પ્રખ્યાત થયું છે ?

(A) બૈજનાથ (બૈજુ બાવરા)

(B) રોશન વજીફદાર

(C) અમીર ખુસરો

(D) ઉસ્તાદ ફૈયાઝ ખાન

૧૨૦) બીરજુ મહારાજ કયા નૃત્ય સાથે સંકળાયેલ છે ?

(A) કથકલી

(B) ઓડિસી

(C) કથક

(D) ભરતનાટ્યમ

APPENDIX – C

Final form of the Cultural Heritage Education-based Knowledge Test

(સાંસ્કૃતિક વારસા શિક્ષણ આધારિત જ્ઞાન કસોટીની અંતિમ સંરચના)

વિદ્યાર્થીનું નામ : _____

શાળાનું નામ : _____

જાતિ (પુરુષ/સ્ત્રી) : _____ ધોરણ : _____ વર્ગ : _____

શૈક્ષણિક વર્ષ : ૨૦૧૫-૨૦૧૬

રસની પ્રવૃત્તિઓ : _____

પ્રિય વિદ્યાર્થી મિત્રો,

પ્રસ્તુત કસોટીમાં સાંસ્કૃતિક વારસાના જુદાં-જુદાં ઘટકો સંબંધી જ્ઞાનની ચકાસણી માટેના કુલ ૧૦૦ બહુવિકલ્પ પ્રશ્નોનો સમાવેશ કરેલો છે. આ પ્રશ્નોને ધ્યાનપૂર્વક વાંચી દરેક પ્રશ્ન માટે યોગ્ય વિકલ્પ પસંદ કરી આપેલા જવાબ પત્રના યોગ્ય ખાનામાં “✓” ની નિશાની કરો.

આ કસોટી પત્રને આપના શાળાકીય મૂલ્યાંકન સાથે કોઈ જ સંબંધ નથી. આ માત્ર સંશોધનના હેતુ માટે ઉપયોગમાં લેવાનારી કસોટી હોઈ દરેક પ્રશ્નોનો જવાબ પ્રામાણિકપણે આપો.

આપના સહકારની અપેક્ષા સહ, આભાર.

- ૧) “જનનીની જોડ સખી નહીં જડે રે લોલ” પંક્તિ કયા કવિની છે ?
- (A) નહાનાલાલ (B) દલપતરામ
(C) ર.વ. દેસાઈ (D) બોટાદકર
- ૨) ગુજરાતમાં કવિશ્રી દયારામની કઈ સાહિત્ય કૃતિઓ ઠેર-ઠેર ગવાય છે ?
- (A) ગરબી (B) દોહા
(C) છપ્પા (D) ગઝલ
- ૩) સૌરાષ્ટ્રના લાઠી નરેશ શ્રી સુરસિંહજી તખ્તસિંહજી ગોહિલ કયા ઉપનામથી ઓળખાય છે ?
- (A) ધૂમકેતુ (B) પ્રેમ ભક્તિ
(C) કલાપી (D) સ્વૈર વિહાર
- ૪) ગુજરાતી સાહિત્યમાં ઉમદા હાસ્યકાર તરીકે નીચેના પૈકી કોણ પ્રખ્યાત છે ?
- (A) ર.વ. દેસાઈ (B) ગોવર્ધનરામ ત્રિપાઠી
(C) જ્યોતિન્દ્ર દવે (D) ગૌરીશંકર જોશી
- ૫) “અંધેરી નગરી” જેવી લોકભાગ્ય સાહિત્ય કૃતિના રચયિતા કોણ હતા ?
- (A) કવિ દયારામ (B) કવિ કલાપી
(C) કવીશ્વર દલપતરામ (D) કવિ સુંદરમ
- ૬) “સંકેત” શબ્દનો સમાનાર્થી શબ્દ કયો છે ?
- (A) કિનારા (B) સહારા
(C) ઇશારો (D) એક પણ નહિ
- ૭) “વિશ્વ માતૃભાષા” દિન ક્યારે ઊજવવામાં આવે છે ?
- (A) ૧૧મી ફેબ્રુઆરી (B) ૧૭મી ફેબ્રુઆરી
(C) ૨૧મી ફેબ્રુઆરી (D) ૨૨મી ફેબ્રુઆરી
- ૮) ગુજરાતી ભાષાનો સર્વપ્રથમ શબ્દકોશ કોણે તૈયાર કરાવ્યો હતો ?
- (A) દુર્ગારામ મહેતા (B) રા.વિ. પાઠક
(C) કવિ નર્મદ (D) નીલકંઠરાવ છત્રપતિ

- ૯) બે મોટા સમુદ્રોને જોડનારી ખાડી શું કહેવાય ?
- (A) સમુદ્રધુનિ (B) જલધિ
(C) રત્નાકર (D) ઉદધિ
- ૧૦) હિન્દી કવિ સૂર્યકાન્ત ત્રિપાઠીનું ઉપનામ શું છે ?
- (A) બિહારી (B) નિરાલા
(C) અક્ષેવ (D) દિનકર
- ૧૧) “કુંવરબાઈનું મામેરું” આખ્યાનકૃતિ કયા કવિની છે ?
- (A) કવિ પ્રેમાનંદ (B) ન્હાનાલાલ
(C) નરસિંહ મહેતા (D) કવિ દલપતરામ
- ૧૨) “આનંદ મઠ” કોની પ્રખ્યાત નવલકથા છે ?
- (A) રવિન્દ્રનાથ ટાગોર (B) રવિશંકર રાવળ
(C) બંકિમચંદ્ર ચટોપાધ્યાય (D) શરદચંદ્ર
- ૧૩) “કલાપી” નો સમાનાર્થી શબ્દ કયો છે ?
- (A) કાબર (B) મોર
(C) કલાકાર (D) શિલ્પી
- ૧૪) ભવાઈનો કયો વેશ સૌથી જૂનામાં જૂનો મનાય છે ?
- (A) રંગલા રંગલીનો (B) કુંડા કુલણીનો વેશ
(C) રતિદેવ (D) જશમાં ઓડણનો વેશ
- ૧૫) ગુજરાતી ભાષામાં “આદિકવિ” તરીકે કોને ગણવામાં આવે છે ?
- (A) પ્રેમાનંદ (B) નરસિંહ મહેતા
(C) દયારામ (D) મીરાબાઈ
- ૧૬) ગદર્ભનો સમાનાર્થી શબ્દ જણાવો.
- (A) પંખી (B) ગળું
(C) ગીધ (D) ગધેડો

- ૧૭) ન્હાનાલાલ ને કયા પ્રકારના કવિ ગણાય છે ?
- (A) ઊર્મિકવિ (B) બાલકવિ
(C) ભક્તકવિ (D) આદિકવિ
- ૧૮) નીચેના પૈકી કોનું નામ નાટકમાં સ્ત્રી પાત્રના અભિનય માટે જાણીતું છે ?
- (A) જયશંકર સુંદરી (B) પરેશ રાવલ
(C) મનોજ જોશી (D) કિરણકુમાર
- ૧૯) મૌર્યવંશની સ્થાપના કરવામાં યાણક્યએ કયા રાજાને મદદ કરી હતી ?
- (A) સમ્રાટ અશોક (B) રાજા બિંદુસાર
(C) ચંદ્રગુપ્ત મૌર્ય (D) સમુદ્રગુપ્ત મૌર્ય
- ૨૦) મહાદેવજીની પૂજાનો વિશેષ મહિમા દિન કયો છે ?
- (A) મહા શિવરાત્રિ (B) રામ નવમી
(C) જન્માષ્ટમી (D) બળેવ
- ૨૧) મહાન સમ્રાટ અશોકના પિતાનું નામ શું હતું ?
- (A) ચંદ્રગુપ્ત મૌર્ય (B) સમુદ્રગુપ્ત મૌર્ય
(C) બિંદુસાર (D) જસ્ટીન
- ૨૨) કયા ભારતીય અભિનેતાનું સિને જગતમાં મહત્વના યોગદાન માટે આસ્ટ્રેલિયા દ્વારા સન્માન કરવામાં આવ્યું ?
- (A) અમિતાભ બચ્ચન (B) આમિર ખાન
(C) સલમાન ખાન (D) શાહરૂખ ખાન
- ૨૩) તાજેતરમાં પાકિસ્તાન દ્વારા કયા અભિનેતાના ખાનદાની મકાનને રાષ્ટ્રીય વારસા તરીકે જાહેર કરવામાં આવ્યું ?
- (A) રાજ કપૂર (B) દિલીપકુમાર
(C) ધર્મેન્દ્ર (D) પ્રાણ

- ૨૪) “ઓહ માય ગોડ” માં ગુજરાતી રંગભૂમિના કયા જાણીતા કલાકારે નોંધપાત્ર અભિનય કરેલો છે ?
- (A) મનોજ જોશી (B) સ્વ. રમેશ મહેતા
(C) પરેશ રાવલ (D) એક પણ નહિ
- ૨૫) ભારતીય ફિલ્મ ઉદ્યોગના પિતા તરીકે કોણ ઓળખાય છે ?
- (A) રાજકપૂર (B) દાદા સાહેબ ફાળકે
(C) બલરાજ સહાની (D) સત્યજીત રે
- ૨૬) ભારતની સૌપ્રથમ થ્રી-ડી ફિલ્મ કઈ છે ?
- (A) પાથેર પાંચાલી (B) આનંદ
(C) છોટા ચેતન (D) કોરા કાગજ
- ૨૭) એકવીસમી સદીના મહાનાયકનું કોને બિરુદ આપવામાં આવ્યું છે ?
- (A) રાજ કપૂર (B) રાજેશ ખન્ના
(C) દેવાનંદ (D) અમિતાભ બચ્ચન
- ૨૮) હિન્દી ફિલ્મોના નિર્માણ માટેનો જાણીતો ફિલ્મ સ્ટુડિયો “રામોજી ફિલ્મ સીટી” કયા શહેર નજીક આવેલો છે ?
- (A) મુંબઈ (B) બેંગ્લોર
(C) કલકત્તા (D) હૈદરાબાદ
- ૨૯) ભારતની રાષ્ટ્રીય સ્મૃતિ હાંકીનું પ્રાધાન્ય દર્શાવતી તાજેતરની ફિલ્મ કઈ છે ?
- (A) મેરી કોમ (B) ચક્ર દે ઇન્ડિયા
(C) ભાગ મિલખા ભાગ (D) અશોક
- ૩૦) ભારતની શ્રેષ્ઠ મહિલા બોક્સરના જીવન ચરિત્ર પર આધારિત કઈ ફિલ્મ નિર્માણ પામી છે ?
- (A) ચક્ર દે ઇન્ડિયા (B) ભાગ મિલખા ભાગ
(C) મેરી કોમ (D) અશોક

- ૩૧) મનહર રસકપૂરની “અખંડ સૌભાગ્યવતી” ફિલ્મમાં કઈ અભિનેત્રીએ યાદગાર અભિનય આપ્યો હતો ?
- (A) સ્નેહલતા (B) અરુણા ઇરાની
(C) આશા પારેખ (D) પરવીન બોબી
- ૩૨) દિગ્દર્શક કેતન મહેતાની યાદગાર ફિલ્મ કઈ છે ?
- (A) માનવીની ભવાઈ (B) કંકુ
(C) ભવની ભવાઈ (D) મેના ગુજરી
- ૩૩) નીચેનામાંથી કઈ ફિલ્મમાં બાળકના મનોભાવની પરિસ્થિતિ દર્શાવવામાં આવી છે ?
- (A) લગાન (B) થ્રી ઇડિયટ્સ
(C) રંગ દે અસંતી (D) તારે જમીન પર
- ૩૪) કઈ ટીવી શ્રેણીના કલાકારોની ટીમને વડાપ્રધાને સ્વચ્છ ભારત અભિયાનમાં સામેલ કરવાની જાહેરાત કરેલી ?
- (A) સરસ્વતી ચન્દ્ર (B) માથાભારે મંજુલા
(C) સાસ ભી કભી બહુ થી (D) તારક મહેતા કા ઉલટા ચશ્માં
- ૩૫) ઇચ્છા મૃત્યુનું વરદાન જેને મળ્યું હતું તે ગંગાપુત્ર નીચેના પૈકી કોણ હતા ?
- (A) ભીષ્મ (B) પાંડુ
(C) વિદુર (D) ભીમ
- ૩૬) યોગમાં કેટલા પ્રકારની શુદ્ધિ ક્રિયાઓ સમાવિષ્ટ છે ?
- (A) પાંચ (B) છ
(C) સાત (D) આઠ
- ૩૭) યોગનો મુખ્ય ઉદ્દેશ શાની ઓળખ કરાવવાનો છે ?
- (A) શરીર (B) હૃદય
(C) આત્મા (D) વિજ્ઞાન

- ૩૮) નીચેનામાંથી કઈ પ્રાણાયામ ક્રિયાથી શરીરમાં ગરમી પેદા થાય છે ?
- (A) શીતલ (B) શીત્કારી
(C) ચન્દ્રભેદન (D) સૂર્યભેદન
- ૩૯) પ્રાણાયામમાં રેચકનો અર્થ શું થાય ?
- (A) શ્વાસ લેવો (B) શ્વાસ છોડવો
(C) શ્વાસ રોકવો (D) શ્વાસ લેવો અને છોડવો
- ૪૦) દ્રોણાચાર્ય એવોર્ડ કોને આપવામાં આવે છે ?
- (A) ટીમના કેપ્ટનને (B) ટીમના મેનેજરને
(C) ટીમના પ્રશિક્ષકને (D) રમતના એમ્પાયરને
- ૪૧) ગુજરાતના વ્યાયામ પ્રવૃત્તિના જનક તરીકે કોનું નામ જાણીતું છે ?
- (A) છોટાભાઈ પુરાણી (B) પુંજારામ કાતારેવા
(C) રવિશંકર મહારાજ (D) મહાદેવભાઈ દેસાઈ
- ૪૨) આંતર રાષ્ટ્રીય યોગ દિવસની ઉજવણી કયા દિવસે કરવામાં આવે છે ?
- (A) ૨૩ જૂન (B) ૨૨ જૂન
(C) ૨૫ જૂન (D) ૨૧ જૂન
- ૪૩) ભારતની રાષ્ટ્રીય રમત કઈ છે ?
- (A) ક્રિકેટ (B) કબડ્ડી
(C) ખો-ખો (D) હોકી
- ૪૪) હોકીની રમતના 'જાદુગર' તરીકેનું ઉપનામ કોને મળ્યું છે ?
- (A) અશોક કુમાર (B) મેજર ધ્યાનચંદ
(C) ધનરાજ પિલ્લાઈ (D) સોમેશ્વર શર્મા
- ૪૫) 'ડક' શબ્દનો ઉપયોગ કઈ રમતમાં થાય છે ?
- (A) હોકી (B) ક્રિકેટ
(C) ટેનિસ (D) ફુટબોલ

- ૪૬) 'અભિનવ બિન્દ્રા' એ કઈ રમત સાથે જોડાયેલ છે ?
- (A) ટેનિસ (B) રાઈફલ શુટીંગ
(C) ચેસ (D) બેડમિન્ટન
- ૪૭) જે ક્રિયામાં નાસિક દ્વારા પ્રાણને અંદર ખેંચવામાં આવે છે તેને શું કહેવામાં આવે છે ?
- (A) પ્રાણાયામ (B) ધારણા
(C) ધ્યાન (D) એક પણ નહિ
- ૪૮) કયા વ્યાયામમાં અનેક આસનોનો સમાવેશ થાય છે ?
- (A) સૂર્યનમસ્કાર (B) ભુજંગાસન
(C) સર્વાંગાસન (D) વજ્રાસન
- ૪૯) વેશ-ભૂષા, ભાવ અને તાલની દૃષ્ટિએ કયું નૃત્ય આગવું સ્થાન ધરાવે છે ?
- (A) કથકલી (B) ઓડિસી
(C) ભરતનાટ્યમ (D) મણીપુરી
- ૫૦) કલાગુરુ રવિશંકર રાવળે કયા ક્ષેત્રમાં મહત્વનું પ્રદાન કર્યું ?
- (A) નૃત્ય (B) સંગીત
(C) નાટક (D) ચિત્ર
- ૫૧) પારસી ભાઈઓ પોતાના નવા વર્ષ માટે જે તહેવાર ઉજવે છે તેનું નામ શું ?
- (A) ગુડી પડવો (B) પતેતી
(C) સંવત્સરી (D) ચેટીયાંદ
- ૫૨) ૨૬ મી જાન્યુઆરીને નીચેના પૈકી કયા દિવસ તરીકે ઓળખવામાં આવે છે ?
- (A) સ્વાતંત્ર્ય (B) પ્રજાસત્તાક દિન
(C) ગાંધી નિર્વાણ દિન (D) બાળદિન
- ૫૩) હેમામાલિની નીચે પૈકી કયા પ્રકારનું નૃત્ય કરે છે ?
- (A) કુચીપુડી (B) ભરતનાટ્યમ
(C) કથકલી (D) મણીપુરી

- ૫૪) કયા વિસ્તારનું ભરતકામ પ્રખ્યાત છે ?
- (A) ઘેડ (B) ગોઢ
(C) બન્ની (D) વઢિયાર
- ૫૫) નીચેનામાંથી કોણ પ્રસિદ્ધ સંતુર વાદક તરીકે જાણીતું છે ?
- (A) શિવકુમાર શર્મા (B) ઝાકીરહુસેન
(C) હરિપ્રસાદ ચોરસિયા (D) એક પણ નહિ
- ૫૬) કયો તહેવાર પૂનમ સાથે સંકળાયેલો છે ?
- (A) ઇંદઉલ ફિત્ર (B) ઇસ્ટર
(C) હોળી (D) દિવાળી
- ૫૭) અગ્નિ મંદિર કયા ધર્મનું પૂજાસ્થળ છે ?
- (A) તાઓ (B) પારસી ધર્મ
(C) યહુદી ધર્મ (D) બૌદ્ધ ધર્મ
- ૫૮) કેરળનું શાસ્ત્રીય નૃત્ય કયું છે ?
- (A) ભરત નાટ્યમ (B) કથકલી
(C) કથક (D) ત્રણમાંથી એક પણ નહિ
- ૫૯) તમિલનાડુનો સૌથી લોકપ્રિય તહેવાર કયો છે ?
- (A) ગુડી પડવો (B) ઓણમ
(C) રક્ષાબંધન (D) પોંગલ
- ૬૦) વિશ્વ પર્યાવરણ દિન કયા દિવસે ઉજવાય છે ?
- (A) ૫ મે (B) ૫ જૂન
(C) ૫ જુલાઈ (D) ૫ ઓગસ્ટ
- ૬૧) નીચેના પૈકી કોણ પ્રસિદ્ધ ચિત્રકાર હતા ?
- (A) પરવીન સુલતાના (B) પી.ટી.એન. કૃષ્ણન
(C) રામ કિંકર (D) રાજા રવિ વર્મા

૬૨) મહાભારતમાં ભીમ કઈ કલામાં પ્રવીણ હતા ?

(A) તલવારબાજી

(B) ગદા યુદ્ધ

(C) ધર્નુવિદ્યા

(D) ત્રણમાંથી એક પણ નહિ

૬૩) ભારતીય સંગીતની ગંગોત્રી એટલે

(A) ઋગ્વેદ

(B) સામવેદ

(C) અર્થવેદ

(D) યજુર્વેદ

૬૪) કઈ નૃત્યશૈલીનું મુળધામ કેરળ છે ?

(A) કુચીપુડી

(B) મણીપુરી

(C) કથકલી

(D) કર્ણાટકી

૬૫) ભારતના રાષ્ટ્રીય ચિહ્નમાં કયા પ્રાણીની આકૃતિ છે ?

(A) વાઘ

(B) સિંહ

(C) બળદ

(D) ઘોડો

૬૬) શ્રાવણસુદ પાંચમના દિવસે લોકો શાની પૂજા કરે છે ?

(A) વૃક્ષ

(B) નદી

(C) સૂર્ય

(D) નાગ

૬૭) કયા તહેવારમાં જૈન લોકો એકબીજાના ઘરે જઈ “મિચ્છામિ દુકકંડમ” કહે છે ?

(A) પર્યુષણ

(B) નવરાત્રિ

(C) દિવાળી

(D) મહાવીર જયંતિ

૬૮) મોહેંજો દડો અને હડપ્પા સંસ્કૃતિના ચાર હજાર વર્ષ પૂર્વેના અવશેષો નિહાળવા હોય તો તમે કયા સ્થળની મુલાકાત લેશો ?

(A) બગસરા

(B) લોથલ

(C) બોટાદ

(D) ટુવા ટીંબા

- ૬૯) નીચેનામાંથી કયુ સ્થળ નર્મદા કિનારે આવેલું નથી ?
- (A) અશ્વિનીકુમાર (B) નારેશ્વર
(C) સુરપાણેશ્વર (D) પુનિત ધામ
- ૭૦) બોધિવૃક્ષ નીચે કોને જ્ઞાન પ્રાપ્તિ થઈ ?
- (A) ગેબીનાથ (B) આદિત્યનાથ
(C) બુદ્ધ (D) એક પણ નહિ
- ૭૧) વડોદરા પાસે કયું સ્થળ યુનેસ્કોની વર્લ્ડ હેરીટેજ સાઈટમાં સ્થાન ધરાવે છે ?
- (A) ડભોઈ (B) ચાંપાનેર
(C) છોટાઉદેપુર (D) એક પણ નહિ
- ૭૨) તમારે કાળિયેર હરણ (મૃગ)નું નિરીક્ષણ કરવું હોય તો કયા અભ્યારણની મુલાકાત લેશો ?
- (A) રતનમહાલ (B) વેળાવદર
(C) સાસણગીર (D) જેસોર
- ૭૩) ભારતનું રાષ્ટ્રીય પ્રાણી કયું છે ?
- (A) સિંહ (B) વાઘ
(C) હરણ (D) શિયાળ
- ૭૪) કયો દેશ સફેદ હાથીઓની ભૂમિ તરીકે ઓળખાય છે ?
- (A) પાકિસ્તાન (B) ભારત
(C) મલેશિયા (D) થાઈલેન્ડ
- ૭૫) રામેશ્વરમ્ કયાંનું કાશી ગણાય છે ?
- (A) પૂર્વ (B) ઉત્તર
(C) દક્ષિણ (D) પશ્ચિમ
- ૭૬) કોનું શિલ્પ કલાની દૃષ્ટિએ આંતરરાષ્ટ્રીય ખ્યાતિ ધરાવે છે ?
- (A) વિષ્ણુ (B) નટરાજ
(C) ગણપતિ (D) વિશ્વકર્મા

- ૭૭) કેવલાદેવ રાષ્ટ્રીય ઉદ્યાન કયા રાજ્યમાં આવેલું છે ?
- (A) મહારાષ્ટ્ર (B) રાજસ્થાન
(C) ગુજરાત (D) તમિલનાડુ
- ૭૮) નીચેના પૈકી કયા મેળામાં ગઘેડાની લે-વેચ થાય છે ?
- (A) તરણેતરના મેળામાં (B) વૌઠાના મેળામાં
(C) જખના મેળામાં (D) કાત્યોકના મેળામાં
- ૭૯) સાપોના નિવાસ તરીકે કયું હિલ સ્ટેશન જાણીતું છે ?
- (A) બાલાસિનોર (B) સાપુતારા
(C) માથેરાન (D) એકપણ નહિ
- ૮૦) 'ગોળ ગુંબજ' કયા સ્થળ સાથે સંકળાયેલ છે ?
- (A) વિજાપુર (B) ગોવા
(C) બિજાપુર (D) વિજયનગર
- ૮૧) 'ઢાઈ-દિન-કા ઝોપડા' એ શું છે ?
- (A) મંદિર (B) મહેલ
(C) મસ્જિદ (D) દેવળ
- ૮૨) ભારતના રાષ્ટ્રધ્વજમાં અંકિત ધર્મચક્રના કેટલા આરા છે ?
- (A) ૧૨ (B) ૩૬
(C) ૨૪ (D) ૩૮
- ૮૩) અમદાવાદ ખાતે આવેલી જામા મસ્જિદ કોણે બંધાવી હતી ?
- (A) બહાદુર શાહ (B) કુતુબુદ્દીન ઐબક
(C) અકબર (D) અહેમદશાહ
- ૮૪) સ્થાપત્ય કલા એટલે શું ?
- (A) ભાવો કંડારવાની કલા (B) ઇમારતો બાંધવાની કલા
(C) વાસ્તુકલા (D) નગર આયોજન કલા

- ૮૫) મસ્જિદની અંદર જવા-આવવાનો રસ્તો એટલે શું ?
- (A) ગલિયારા (B) લિયાન
(C) સહન (D) કીખાણ
- ૮૬) નવઘણ કૂવો ક્યાં આવેલો છે ?
- (A) જુનાગઢ (B) પોરબંદર
(C) દ્વારિકા (D) સિદ્ધપુર
- ૮૭) દક્ષિણ ભારતના મંદિરોનું પ્રવેશદ્વાર એટલે શું ?
- (A) મંડપ (B) વિમાન
(C) ગોપુરમ્ (D) તોરણ
- ૮૮) તમિલનાડુનો કયો જિલ્લો ભરતનાટ્યમ નૃત્ય શૈલીનું મુખ્ય કેન્દ્ર છે ?
- (A) વેલ્લુર (B) ચિતુર
(C) તાંજોર (D) કોઈમ્બતૂર
- ૮૯) નાટ્યશાસ્ત્રની રચના કોણે કરી હતી ?
- (A) વાલ્મિકીએ (B) મહાકવિ કાલીદાસે
(C) મહાકવિ ભવભૂતિએ (D) ભરત મુનિએ
- ૯૦) કયા નૃત્ય પ્રકારમાં નૃત્યના પાત્રો સુંદર ઘેરઘાર કપડાં અને કલાત્મક મુગટ ધારણ કરે છે ?
- (A) કથક (B) ભરતનાટ્યમ
(C) કથકલી (D) કુચીપુડી
- ૯૧) વાંસળીમાં સામાન્ય રીતે કેટલા છિદ્રો આવેલાં હોય છે ?
- (A) ચાર (B) છ
(C) પાંચ (D) આઠ
- ૯૨) ભગવાન શિવનું કયું નૃત્ય તેમનું રૌદ્ર સ્વરૂપ દર્શાવે છે ?
- (A) મોહિની અટ્ટમ (B) કથકલી
(C) તાંડવ (D) મણીપુરી

- ૯૩) સરસ્વતી અને નારદનું મુખ્ય વાદ્ય કયું છે ?
- (A) શહનાઈ (B) બંસરી
(C) વીણા (D) મંજીરા
- ૯૪) મહાભારતમાં અજ્ઞાતવાસ દરમિયાન કોના દ્વારા રાજા વિરાટની કન્યા ઉત્તરાને 'નૃત્યકલા' શીખવવામાં આવી ?
- (A) યુધિષ્ઠિર (B) અર્જુન
(C) સહદેવ (D) નકુલ
- ૯૫) વર્ષાઋતુના સમયે વાદળ ગર્જનાથી આનંદિત થઈને કોણ નૃત્ય કરે છે ?
- (A) હંસ (B) સારસ
(C) મોર (D) એક પણ નહિ
- ૯૬) તાલ અને લયની સાથે સૌંદર્યની અનુભૂતિ કરાવતી કલા કઈ છે ?
- (A) નાટ્યકલા (B) ચિત્રકલા
(C) નૃત્યકલા (D) સંગીતકલા
- ૯૭) ભારતીય પુરાણોમાંથી આપણને કેટલી કલાઓ વિશે જાણવા મળે છે ?
- (A) ૬૮ (B) ૬૪
(C) ૬૨ (D) ૭૨
- ૯૮) નારદ નામના સંગીતશાસ્ત્રીએ કયો ગ્રંથ લખ્યો છે ?
- (A) સંગીત ગંગોત્રી (B) સંગીત રત્નાકર
(C) સંગીત પારિજાત (D) સંગીત મકરંદ
- ૯૯) શ્રીકૃષ્ણના જીવનપ્રસંગ પર આધારિત શાસ્ત્રીય નૃત્યનો પ્રકાર કયો છે ?
- (A) કથક (B) મણિપુરી
(C) ભરતનાટ્યમ (D) કથકલી
- ૧૦૦) ભારતના ઇતિહાસમાં 'તુતી-એ-હિંદ' (હિંદના પોપટ) તરીકે કોણ પ્રખ્યાત થયું છે ?
- (A) બૈજનાથ (બૈજુ બાવરા) (B) રોશન વજીફદાર
(C) અમીર ખુસરો (D) ઉસ્તાદ ફૈયાઝ ખાન

APPENDIX - E

REACTION SCALE

સાંસ્કૃતિક વારસા શિક્ષણ કાર્યક્રમ આધારિત ક્રમ માપદંડ

(Cultural Heritage Education Programme based Reaction Scale)

પ્રિય વિદ્યાર્થી મિત્રો,

પ્રસ્તુત ક્રમ માપદંડ Cultural Heritage Education Programme (CHEP) ના અમલીકરણ અને તેની સુસંગતતા વિશે આપના પ્રતિભાવ જાણવાનો પ્રયાસ કરવામાં આવ્યો છે. આ માટે આ કાર્યક્રમ વિશે તમારી સમજ જાણવા અહીં કેટલાક વિધાનો આપવામાં આવ્યો છે. પ્રત્યેક વિધાનના અનુસંધાને તમને પાંચ જુદા-જુદા પ્રતિભાવ (સંપૂર્ણ સંમત, સંમત, તટસ્થ, અસંમત, સંપૂર્ણ અસંમત) આપવામાં આવ્યા છે. તમને જે પ્રતિભાવ યોગ્ય લાગે તે પસંદ કરી તેના અનુરૂપ ખાનામાં “✓”ની નિશાની કરો. આપનો પ્રતિભાવ સંશોધન હેતુ માટે ઉપયોગમાં લેવાનો હોઈ તે ગોપનીય રાખવામાં આવશે, જેથી પ્રમાણિકપણે આપનો સુયોગ્ય પ્રતિભાવ આપશો. પ્રત્યેક વિધાન માટે આપનો પ્રતિભાવ જરૂરી છે.

વિદ્યાર્થીનું નામ :

ઘોરણ :

છોકરા/છોકરી :

અ.નં.	વિધાન	સંપૂર્ણ સંમત	સંમત	તટસ્થ	અસંમત	સંપૂર્ણ અસંમત
૧	અમલમાં મુકવામાં આવેલા આ કાર્યક્રમ અંતર્ગત ઘટકો પર્યાપ્ત હતા.					
૨	આ કાર્યક્રમના અમલીકરણ દરમિયાન જુદાં-જુદાં ઘટકો પર આધારિત પુરું પાડવામાં આવેલું સાહિત્ય પર્યાપ્ત હતું.					
૩	આ કાર્યક્રમના અમલીકરણમાં જુદાં- જુદાં વિષયોના તજજ્ઞોની કામગીરી અસરકારક રહી.					
૪	આ કાર્યક્રમના અમલીકરણનો સમયગાળો અપુરતો હતો.					
૫	આ કાર્યક્રમના અમલીકરણથી શિક્ષણના લાંબાગાળાના હેતુઓ સિદ્ધ થઈ શકે છે.					

૬	આ કાર્યક્રમને વધુ અસરકારક બનાવવા માટે અન્ય ઘટકો સામેલ કરવા પડે.					
૭	આ કાર્યક્રમના અમલીકરણ થકી સંસ્કૃતિ વિશે વિશદ્ જ્ઞાન મળી શકે છે.					
૮	આ કાર્યક્રમ અભ્યાસક્રમ સાથે સુસંગત હતો.					
૯	આ કાર્યક્રમના અમલીકરણથી લુપ્ત થયેલી મધુબની ચિત્રકલા અંગે જાણકારી મળી.					
૧૦	આ કાર્યક્રમનું અમલીકરણ સંતોષકારક રહ્યું.					
૧૧	આ કાર્યક્રમના અમલીકરણથી “સાંસ્કૃતિક મૂલ્યોનો” વિકાસ થઈ શક્યો.					
૧૨	આ કાર્યક્રમના અમલીકરણથી આપણા સાંસ્કૃતિક વારસા અંગે માહિતી પ્રાપ્ત થઈ.					

૧૩	આ કાર્યક્રમના અમલીકરણથી ભારતીય સંગીત તથા શાસ્ત્રીય નૃત્યો વિશે જાણકારી મળી.					
૧૪	આ કાર્યક્રમના અમલીકરણથી શિક્ષણ અંગેના નવીન વિચારો જાણી શક્યા.					
૧૫	શાળા કક્ષાએ આ કાર્યક્રમને લગતી કાર્યશાળાઓનું (Workshops) આયોજન થવું જોઈએ.					
૧૬	“ભારતીય સાંસ્કૃતિક તથા વારસા”ના મૂલ્યોને ઉજાગર કરવા આ કાર્યક્રમ અસરકારક લાગતો નથી.					
૧૭	આ કાર્યક્રમના અમલીકરણથી શિક્ષણની નવી પ્રવૃત્તિઓ વિશે જાણકારી મળી.					
૧૮	આ કાર્યક્રમના અમલીકરણથી લુપ્ત થયેલી કલાઓ અંગેની જાણકારી મળી.					
૧૯	આ કાર્યક્રમના અમલીકરણથી ભારતની જુદી-જુદી ભાષાઓ અંગે માહિતી મળતી નથી.					

૨૦	આ કાર્યક્રમના અમલીકરણથી નાટ્ય તથા કલા વિષયક માહિતી મળી.					
૨૧	આ કાર્યક્રમના અમલીકરણથી ભારતના જુદા-જુદા રાષ્ટ્રીય તથા ધાર્મિક પર્વો વિશેની જાણકારી મળતી નથી.					
૨૨	આ કાર્યક્રમના અમલીકરણથી લુપ્ત થયેલી કલા “કથ પુતળી કલા (Puppets)”ની વિશેષતા જાણવા મળી.					
૨૩	શિક્ષણ અને સંસ્કૃતિનો સમન્વય સમજવામાં આ કાર્યક્રમ સફળ લાગ્યો.					

APPENDIX - F

List of Experts for the Validation of CHEP

Sr. No	Expert Name	Qualification	Institution Name
1	Dr. Belaben Shah	M.A, M.Ed. Ph.D.	Senior Lecturer, DIET, Vadodara
2	Dr. Harish Vyas	M.A., Ph.D.	Former Dean, Department of Drama, Faculty of Arts, The M.S.University of Baroda, Vadodara
3	Dr. Viranchi Trivedi	M.A, M.Ed. Ph.D.	Former Principal, S.D. Patel, B.Ed. College Vadodara
4	Mr. Durgesh Upadhyay	B.Com., LLB, Diploma in Dramatics	Journalist, Writer, Researcher of Folk Literature of Culture
5	Smt. Kalpana Barot	M.A. B.Ed.	Retired Assistant Teacher

APPENDIX - G

List of Resource Persons for the Implementation of CHEP

Sr. No	Name of the Resource Person	Qualification	Institution Name
1	Aabid Ali	M.A. (History)	Guiding Assistant, EME Temple, Vadodara
2	Dipakbhai Parikh	M.A, M.Ed.	Principal, Baroda High School, ONGC, Vadodara
3	Dipti Upadhyay	B.P. A	Professional Classical Dancer
4	Dr. Ami Pandya	B.P.A, M.P.A., Ph.D.	Assistant Professor, Department of Dance, Faculty of Performing Arts, The M. S. University of Baroda, Vadodara
5	Dr. Belaben Shah	M.A, M.Ed. Ph.D.	Senior Lecturer, DIET, Vadodara
6	Dr. Harish Vyas	M.A., Ph.D.	Former Dean, Department of Drama, Faculty of Performing Arts, The M.S. University of Baroda, Vadodara
7	Dr. Viranchi Trivedi	M.A, M.Ed. Ph.D.	Former Principal, S.D. Patel, B.Ed. College Vadodara
8	Hardi Joshi	B.S. W	The M.S. University of Baroda, Vadodara

9	Hardik Joshi	B.A.	Professional Violist
10	Hasmukh Jadav	M.A, B.Ed.	Assistant Teacher, Unnati Vidhalya, Akota, Vadodara
11	Kamalkant Soni	B.Sc. B.Ed.	Assistant Teacher, Vakal Vidhalaya, Bajwa
12	Maitri Bhatt	B.S. W	The M.S. University of Baroda, Vadodara
13	Mohanbhai Barot	M.A	Poet and <i>BhashaShastri</i>
14	Mr. Durgesh Upadhyay	B.Com., LLB, Diploma in Dramatics	Journalist, Writer, Researcher of Folk Literature and Culture
15	Mukesh Pathak	M.Sc.	Assistant Guide , Gujarat Natural Conservation Society, Sindhrot, Vadodara
16	Pankajbhai Patel	M.A., D.B.Ed	Assistant Teacher, Vakal Vidhalaya, Bajwa
17	Pravin Bhai G. Patel	M.A., B. P. Ed.	Professional Yogacharya
18	Rachana Pathak	M.A	Founder, Bal Nutan Sanstha, Vadodara
19	Rameshbhai Parmar	M.A, B.Ed.	Assistant Teacher, Vakal Vidhalaya, Bajwa
20	Rohitbhai Barot	M.A, B.Ed.	In charge Principal, Vakal Vidhalaya, Bajwa

21	Udesinh Pargi	M.A, B.Ed.	Assistant Teacher, Vakal Vidhalaya, Bajwa
22	Vipin Kolcha	B.A. A.T.D	Assistant Teacher, Vakal Vidhalaya, Bajwa

APPENDIX - H

Photographs Showing Implementation of CHEP

A visit to Built Space & Heritage Site - EME Temple, Vadodra

Implementation of CCRT Kit

Sports Activity

Interactive Session on Creativity

An Interactive Session on Language Enrichment Programme

Workshop on Drama (Performing Arts)

Workshop on Yoga

Workshop on Indian Classical Dance (Bharatnatyam)

APPENDIX – I

Published Research Papers

KCG-Portal of Journals

Knowledge Consortium of Gujarat

Department of Higher Education - Government of Gujarat

Journal of Education - ISSN : 2320-0014

Continuous Issue-19 | July – September 2018

A PEDAGOGY FOR THE CULTURAL HERITAGE EDUCATION AT SECONDARY LEVEL

INTRODUCTION

Education is one of the basic needs of human beings. Education has the capacity to bring about changes in the world. Education is one of the most important building blocks for a nation as it serves as an instrument of economic and social development. It is through education that a child gets equipped with skills and competencies essential for a successful life. Education commission (1964-1966) observed that "Education has always been important but perhaps, never more so in man's history than today. In a science based world, education and research are crucial to the development process of a country, its welfare, progress and security".

Educationalist strives to fully develop the intellectual and inherent potential of the child and make efforts to see that their potential is fully realized for the benefits of the individuals and that of the society. A person becomes a full human being through education and he/she alone can be educated, whereas the lesser being can only be trained. Education refines sensitivities and perception that contribute to individual's growth and development, social cohesion and national spirit. Education hence, as a system becomes a potent instrument for achievement of societal goals. To achieve these goals there is a systematic hierarchy of education system viz. Elementary education, Secondary education, Higher Secondary education and Higher education. Among all this secondary education has its own importance as it deals with the adolescent stage. Under this stage the students' potentialities are in a smoldering stage. If that would be channelized in a proper way at this stage, it would further contribute in terms of social, cultural, economical, ethical and ultimately towards the national development. Culture properly integrated with the education can serve this purpose very effectively.

EDUCATION AND CULTURE

The child and his social environment are considered together in the process of education, as they are influencing each other. Recent studies in Anthropology and Social Psychology have

Shown the extreme flexibility of human behavior, and have stressed the extent to which Individual's personality is determined by the culture in which one is brought up. In fact, culture represents the total life of the society. It includes anything that can be communicated in the next generation. Also, a person reflects the culture and contribute for its development and preservation. Thus, culture represents the Social Heritage. The characteristics of culture are as follows.

- a) It is developed by men.
- b) It is an outcome of social interactions.
- c) It can be transmitted, preserved and reinterpreted.
- d) It is a summation of Social virtues and values.
- e) It is different for different societies.
- f) It has its own 'Ethos'.
- g) It is an ideal for each society.
- h) It has capability of adjustment and reformation.
- i) It is consistent and dynamic in nature.
- j) It is a supplement of human needs and ambitions.

Based on the above characteristics of culture it can be realized that they are reflected in the long term educational goals. Thus, in the process education culture has its important role which can be envisaged through three important processes viz. preservation of culture, transmission of culture and

reinterpretation of culture. It's a realized fact that an effective pedagogy for the cultural heritage education is essential to make these processes more effective mainly to achieve the curricular goals at school levels.

CULTURAL HERITAGE EDUCATION (CHE):-

Culture is a complex set of knowledge, belief, art, morals, laws, customs, other capabilities and habits acquired by man as a member of society. It represents the social heritage. A person reflects the culture and also contributes for its development and preservation.

Heritage is a conceptual identity of an area which includes not only built tangible heritage but has intangible aspects like its language, lifestyles, ceremonies, festivities, work cultures inherent specific of a community. Hence, considering all above together is "Cultural Heritage".

Cultural Heritage and Education are not mutually exclusive, both aim at improving the quality of life through the medium of academics, imparting knowledge on various disciplines and sensitizing the students to aesthetics, moral values, creativity in thought and action, thereby refining their personality. This can clearly be indicated as Cultural Heritage Education (CHE).

Cultural Heritage Education is not merely recreation for the learners, but should be an important part of their learning process. It will help them to understand arts, literature, history and society as a whole and will inculcate values of respect for diversity and tolerance. To create and enact pedagogy for cultural heritage education, one needs to draw a Plan of Action comprising activities, programmes and projects planned throughout the year depending on availability of resources. Very limited resources are required for the most basic cultural heritage education. This would be in terms of Cultural Heritage Education (CHE). More involved programmes require some investment. But most activities under these programmes, like heritage walks and heritage clubs, require little capital investment but can go a long way in helping the learners experience culture and heritage and bring alive many of the things they read in the school textbooks, some of the suggested activities under CHE are as under:

- Celebration of special days (World Heritage Day, Environment day, Teacher's day etc.)
- Heritage walks in historical areas of cities/towns/World Heritage Site
- Nature walks/excursions to local parks, areas of bio-diversity, even agrarian sites
Site visits to museums and archaeological sites.
- Essay competitions on literature (in English and local languages) and talks by writers. Students should be encouraged to read and write creatively in their local language. An introduction to the heritage of the language would be very useful, which can be done by a writer or a poet in the said language or a teacher educator who is fluent in it.
- Small scale projects for the student that can be put up as mini-exhibitions / bulletin board displays on heritage.
- Involving students in documenting local living heritage like festivals, performing arts or craftsmen and women.
- Establishment of heritage clubs for heritage debates, quizzes, and discussions activities like presentations fieldtrips and documentations.
- Adopt-a-Monument scheme where students / heritage club can adopt a local monument, clean up its environs, investigate its local official and oral history, study the monument and make drawings of its details as well as overall plan, understand the challenges in its conversion and maintenance and campaign for its preservation.
- Painting and drawing competitions for students at built heritage sites.
- Workshops with artists and craftsmen and women, both traditional and contemporary to help students understand the basic vocabulary and techniques involved.

RATIONALE OF THE STUDY

Understanding one's own country becomes more difficult if you are an Indian. A recent survey has indicated that 4653 communities live in India in a predominantly Hindu Society with a sizeable Muslim population. They include people professing all the major faiths of the world, entertaining different notions about the migration of the soul, speaking several languages and dialects. Each group has its own district folklore, industry and handicrafts. But India is more than a sum of these. Jawaharlal Nehru once said, "India is a cultural unity amongst diversity, a bundle of contradictions held together by strong but invisible threads". These have given successive generations of Indians a mindset, a value system, and a way of life, which has been retained with remarkable continuity.

Ancient India had been an inexhaustible store of knowledge in every science and art known in those times. To enumerate some of these we may mention Astronomy, Astrology, Mathematics, Medicine, Etymology, Literature, Philosophy, Grammar, Iconography, Architecture, Chemistry, Logic, Engineering and etc.

The wide range of Hindu educational achievements and the long period of their successful working in every science and art so striking that one instinctively attracted to study the phenomenon provided under the same. History encompasses the development of human consciousness, a handing over or easy passage of ideas and beliefs from one generation to the other. As a remarkable feat of the conservation of memory, the Hindus, through the tradition of shruti and smriti have passed on the Vedas, the Ramayana, the Mahabharata, the Bhagavad Gita and other sacred texts to the present day. The Vedas and Upanishads and our great epics came to guide and determine the way of living and thinking of the elite as well as the common people. The Ramayana, the Mahabharata, the Upanishads and the Bhagvad Gita, the finest works of art and sculpture of Ajanta and Ellora and various Buddhist shrines, the best universities of the world of their times at Nalanda and Vikramshila are achievements that should give us pride in our heritage. Looking at this great Indian culture and heritage, the National Policy on Education has also given importance to our culture and heritage in education. The National Policy on Education (NPE-1986) recognized the need of education to be culture - based. The role of education in developing democratic citizenship was recognized. Knowledge of culture plays a prominent role in democratic thinking of a citizen, who is known for his ability to shift truth from false and is more receptive to new ideas. True education also brings clarity of thought, compassion concern for mankind and is a basis for human rights.

NPE- 1986 further emphasized fostering among students an understanding of the diverse cultural and social system of the people living in different parts of the country as an important objective of school education. As a follow up of the NPE (1986), Programme of Action(POA - 1992) suggests an illustrated view on the cultural perspective interlinking education and culture in order to promote the process of child's personality development particularly in terms of discovering the inherent potentialities of child. Right from the pre-primary stage to the highest level of formal education, a program of action has to be formulated. Mutual participation, use of inexpensive and relevant material for cultural exposure, promotion of the concept of cultural neighbourhood involving active participation of the community, reformation of the curriculum, motivation of teachers and efforts to encourage the young generation to participate in cultural and allied activities were some of the important features of this document. According to NCF (2005) the period from infancy to adolescence is one of rapid growth and change in behavior. The curriculum must have an approach to learning and development that is able to see the interconnections and transcend between physical and mental development and interaction with the others.

The central Board of Secondary Education (CBSE) believes that heritage education is important in education. CBSE has mentioned in its circular to promote culture and heritage in education for the students with a view to focusing on following major objectives.

- a) To bring History and Social Science curriculum alive for the students through active learning and doing.
- b) To promote awareness of and involvement in heritage to inculcate a respect for diversity, tolerance, mutual understanding, patience and promote peaceful co-existence in school students.
- c) To inspire young students and encourage them to build a future through an understanding of the past and the present.
- d) To equip students to understand and explore their local heritage and gain a sense of confidence for the self.
- e) To encourage students to learn about national heritage as well as gain exposure to different heritages around the country.

Thus, proves the importance of CHE at school level. At National level the Centre for Cultural Resources and Training (CCRT) has been established by the Government of India to promote culture and heritage in education. The CCRT's endeavour has been to produce informative and attractive educational material on Indian culture and to distribute the same in the schools of country from where the teachers are being trained. They are used in a variety of teaching situations to create an understanding of the inter-disciplinary approach in Indian artistic manifestations. They aim at sensitizing the youth to the philosophy and aesthetics inherent in Indian art and culture. Students do not always get a chance to visit museums and historical monuments to get a first-hand learning experience about cultural heritage; hence, the materials of CCRT bring to the students, in the confinement of the four walls of the class room, the splendour and beauty of Indian thoughts and arts.

Apart from other audio-visual materials prepared by the CCRT in its 'Cultural kit' have received wide acclaim and are very popular among teachers in all parts of the country, who are using them to create among students a sense of responsibility for conservation of all that is beautiful in our natural and cultural heritage.

Content analysis of the text books of Std-9 [Gujarat Secondary and Higher Secondary Education Board: GSHSEB] signifies that all the major domains and sub domains like Built space & heritage sites , Language, Material art, Films, Museums and Institutions, Sports and Yoga, Cultural Practices , History, Performing Art, Natural Heritage are included in the prescribed text books. It can also be observed that the major sub domains like Ideas, Norms and Materials in terms of their various components are merged in the text books. Recently GSHSEBhas introduced Continues Comprehensive Evaluation (CCE). One of the main aims of CCE is to focus on the non - scholastic aspects such as life skills, attitudes, values, creative skills, aesthetic skills, performing skills, sports and yoga etc. through cultural aspects. But on the basis of investigator's long experience as a teacher, it is observed that CCE has not been correlated with any kind of cultural practices. It simply focuses on cognitive domain. Hence, there is utmost need to incorporate various cultural inputs through pedagogical practices under CCE to achieve educational goals. It seems that the implementation of pedagogy for Cultural Heritage Education at school level will be proved a better supplement to achieve the objectives of CCE, too.

Shankar (1995) explained the role of yogic practices in health fitness and sports promotion. Yoga has gained worldwide popularity, as is evident from recent trends. Yoga can serve as an applied science in a number of fields such as education, physical education, sports, health and family welfare. Yogic practices not only help to strengthen each organ and develop every muscle of the body but also regulate the circulation of blood, purify the lungs, inspire the mind and help to achieve a harmonious development of human personality. Yogic science thus needs to be given proper place in education. Looking to the broad coverage of various domains and sub domains under Cultural Heritage Education, it would be a challenging task to incorporate all the aspects of Culture and Heritage in Education. In pursuance of one of the major objectives of CHE, Tokyo Metropolitan University (1978) has outlined the broad components of the curriculum in environmental studies for high school students. The curriculum included group activities, outdoor exercises and problem solving

assignments as required by the concept of lifelong education. The major content areas covered under the curriculum were:

- Mankind within the biosphere.
- Consumption of materials and energy by man mineral resources, Agriculture resources, wildlife and utilization of Nuclear energy.
- Human activities and destruction of environment.
- Increase in food production and control of human population.
- Rational use and conservation of nature.

The state government has also introduced the separate subject named "Environmental studies" at elementary school level to achieve some of the major objectives of Cultural Heritage Education. Apart from this, the other subjects like languages, physical Education and yoga, Social Science, Drawing and Music etc are also contributing a lot in achieving the objectives of CHE.

It seems that no educational system has put up its efforts systematically to emphasize CHE at school level. CBSE has suggested to promote CHE through different activities under its initiatives but it is a matter of investigation that to what extent the CBSE schools have been successful in achieving the objectives of promoting cultural Heritage Education. Further it necessitates the well planned Cultural Heritage Education Program and pedagogy for the schools. Thus inspired the investigator to carry out the present study.

OBJECTIVES

1. To develop a Pedagogy for the Cultural Heritage Education (CHE) for Secondary School Students.
2. To implement CHE as a pedagogy for the Cultural Heritage Education.
3. To study the effectiveness of pedagogy for CHE with respect to:
 - Different domains of Cultural Heritage Education
 - Achievement of the students related to Cultural Heritage Education

HYPOTHESES

HO1: There will be no significant difference in the mean achievement scores of the students in the pre-test and post-test(Cultural Heritage Education based knowledge test).

HO2: There will be no significant difference in the mean achievement scores of the students in the domain " Built space & Heritage" of the pre- test and post-test.

HO3: There will be no significant difference in the mean achievement scores of the students in the domain " Languages " of the pre- test and post-test.

HO4: There will be no significant difference in the mean achievement scores of the students in the domain "Films " of the pre- test and post-test.

HO5: There will be no significant difference in the mean achievement scores of the students in the domain " Sport and Yoga" of the pre- test and post-test.

HO6: There will be no significant difference in the mean achievement scores of the students in the domain " Cultural Practices " of the pre- test and post-test.

HO7: There will be no significant difference in the mean achievement scores of the students in the domain " Performing Arts " of the pre- test and post-test.

DELIMITATION

The present study was delimited to the students of standard IX of Gujarati medium Grant-In Aid Secondary School of Vadodara City, following the prescribed syllabus of Gujarat Secondary and Higher Secondary Education Board (GSHSEB).

METHODOLOGY

Population

Total 30,114 students of standard IX studying in Grant-in-aid secondary schools of Vadodara district of Gujarat state under GSHSEB constitute the population for the study. There are total 07 clusters of schools in Vadodara district known as 'Shala Vikas Sankul' (SVS).

Sample

Under the present study, two schools were selected purposively for the selection of sample. An intact class of standard IX in each school was considered as the sample for the present study. One school was considered as an experimental group and students from the other school were treated as control group. Looking to the requirements of the study, schools were selected purposively on the basis the following criteria and certain pre-requisites.

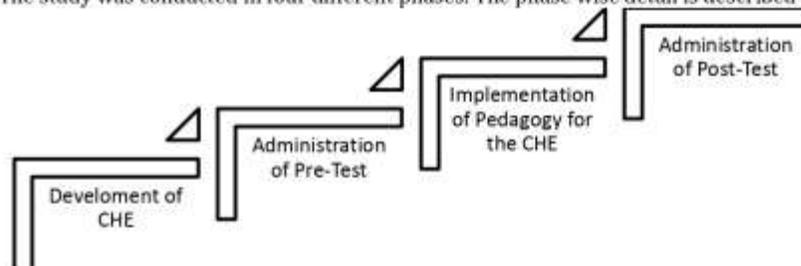
- No objection of school authority for the implementation of a pedagogy for CHE
- Provision of Suitable Space in the School for a pedagogy for CHE
- Support of Human-Resources and Material Resources from the School for a pedagogy for CHE.

Design of the study

True Experimental design was adopted for conducting the present study. Pre-test -Post-test Control Group design was used for the present study.

Plan and procedure

The study was conducted in four different phases. The phase wise detail is described as under.

Phase I - Development of CHE

Under this phase a composite programme covered Six (06) domains of Cultural Heritage Education was developed by the investigator with the support of some resource persons those who are contributing for the promotion of Culture and Heritage in Education. The programme consisted of variety of activities cor-related with existing school subjects of standard IX. The relevant supporting materials was also identified and provided to the students to facilitate them.

Phase II - Administration of pre-test

Under this phase, a pre-test (A Cultural Heritage based knowledge test) was administered to the students of both the groups with a view to measuring their achievement in terms of knowledge related to Culture and Heritage.

Phase III - Implementation of Pedagogy for the CHE

As a part of pedagogy, the developed CHE was implemented on a selected group of students during the two semesters of the academic year 2015-16. The implementation of activities under pedagogy for CHE was included in the co-curricular activities of the school with some necessary modifications, while rest of the activities of pedagogy for CHE was organized on every Saturday as well as last working day of each month. Hence, looking to the available months during two semesters, the investigator devoted

36 hours for the implementation of activities under pedagogy for CHE except the activities merged under CCA. A brief report was prepared by the investigator with respect to interest, aptitude and active participation of the students in the various activities of the pedagogy for CHE. This was helpful to judge their sensitization towards different domains of pedagogy for CHE.

Phase IV - Administration of post test

Under this phase, the post-test was administered to the selected groups of the students with a view to studying the effectiveness of implemented pedagogy for CHE.

TOOLS AND TECHNIQUES

The following tool was constructed and used for the data collection.

Achievement Test: The achievement test was constructed on the basis of the six selected domains of Culture and Heritage with a view to knowing students' knowledge related to Culture and Heritage. This achievement test was used as both pretest as well as posttest. Students' achievement in this test was judged on the basis of marks obtained in different multiple choice type test items included in the achievement test.

DATA COLLECTION

To study the effectiveness of pedagogy for CHE, the investigator collected the data in terms of student's achievement related to Cultural Heritage regarding the pedagogy. The students' achievement was studied by collecting data in terms of their achievement scores with the help of pretest and posttest. Thus, the above data was collected to study the effectiveness of pedagogy for CHE.

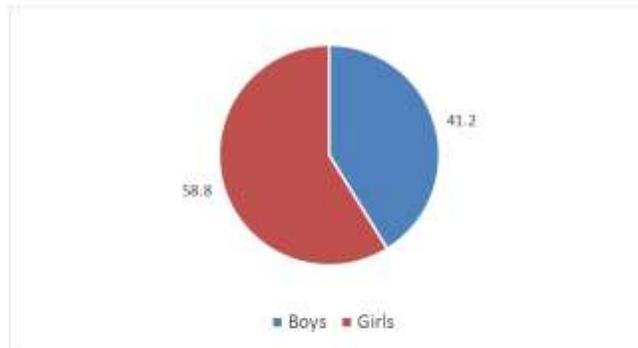
DATA ANALYSIS AND INTERPRETATION

As the data was collected through purposive sampling, nonparametric statistics was used for the data analysis.

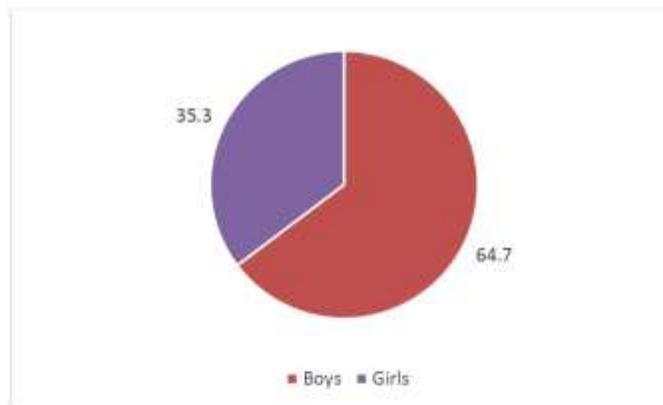
From the data analysis, it can be derived that the students of class 9th were very much excited with the CHE. It was found that CHE was more effective and interesting in real learning. It was also found that the students were very eager to have this kind of innovative idea in the learning. The whole programme was very productive and successful. The result of the findings is shown below.

Demographic Information

Gender (Control Group)	Frequency	Percent
Boys	21	41.2
Girls	30	58.8

Gender (Experimental Group)	Frequency	Percent
Boys	33	64.7
Total	51	100.0

SECTION 1 Table 3.1 - Wilcoxon Test between Experimental and Control Group

	N	Mean	SD	Z	Sig. (2-tailed)
Pre_MHV	51	43.45	7.65		
Post_MHV	51	44.51	8.03	-0.73	0.46
Pre_VVB	51	41.57	9.69	0.46	0.02

Post_VVB	51	46.94	13.33
----------	----	-------	-------

Table 3.1 explains students' responses from Mahi Reva Adarsh Vidhyalaya and Vakal Vidhyalaya, Bajwa. Wilcoxon test was conducted to evaluate whether there was a significant effect of intervention on students who belongs to experimental group. The results indicated a significant difference, $z = -7.06$, $p < .01$. Therefore it is derived that implementation of CHE made an effective impact on students' learning.

Table 3.2 - Rank Table

		N	Mean Rank	Sum of Ranks
Control Group	Negative Ranks	22	23.48	516.50
	Positive Ranks	26	25.37	659.50
	Ties	3		
	Total	51		
Experimental Group	Negative Ranks	16	23.88	382.00
	Positive Ranks	33	25.55	843.00
	Ties	2		
	Total	51		

Table 3.2 describes the comparison of responses of pre-test and post-test among both experimental and control group. In control group, 22 participants have higher achievement scores before the intervention, 26 students have higher achievement scores after the intervention and 3 students showed no change in their achievement scores. Whereas, students from experimental group on which pedagogy was implemented. 16 students have showed higher achievement scores before the intervention, 33 students have showed higher achievement scores after the intervention and 2 students showed no change in their achievement scores.

CONCLUSION

At last it can be concluded that the whole programme was found very effective and still there is need to highlight this type of programme in the school. If we sincerely try as an educator to explore the programs regarding to promote culture and heritage among the students in different schools of the state, it would be very useful to them for their versatile development.

IMPLICATION OF THE STUDY

- Through the study the investigator found that students enjoyed pedagogy for CHE very much interesting and it also helped the students to understand our great past culture and heritage.
- This programme was very effective for them since secondary education has its own importance as it deals with the adolescent stage.

- Under this stage the student's potentialities are in a smoldering stage. If that would be channelized in a proper way at this stage, it would further contribute in terms of social, cultural, economic, ethical and ultimately towards the national development.
- Really there is lot of work to be done regarding to promote Pedagogy for CHE at secondary level.

REFERENCES

- I. ACAD/EO (COM)/ (CBSE/2010/ Circular No.2) dated 6th January, 2011, (Retrieved from www.cbse.nic.in).
- II. Apte, D.G. (1961). Our Educational Heritage.
- III. Banerjee, J.N. (1956). "The Development of Hindu Iconography", Calcutta.
- IV. Best John W. and Kahn James V. (2011). Research in Education. Tenth edition, New Delhi: Prentice Hall of India Pvt. Ltd.
- V. Bhattacharjee, A & Sharma, N. (2009). Status of co Scholastic Activities in the school Program of the elementary Schools, Assam, India (Retrieved from <http://www.iaaer.net/ejournal/vol / 22110/8.pdf>)
- VI. Bhattacharya, A.K. (1974). Chitralaksana: A Treatise on Indian Painting, Calcutta.
- VII. Biswal and Srivastava, (2005). 'Designing and implementing co-curricular activities to inculcate Social values among B. ED students. Vadodara: CASE Publication, The M.S. University of Baroda Press.
- VIII. CM (CBSE Heritage/ 2011 Circular No.80/11 dated 5th November, 2011, (Retrieved from www.cbse.nic.in).
- IX. Darling-Hammond, L., & Bransford, J. (2005). Preparing teachers, a changing world: What Teachers should learn and be able to do. San Francisco, CA: Jossey-Bass.
- X. Dave, R. H. (1999). Towards Effective Teacher Education. IASE Monograph - I, Gujarat Vidyapith, Ahmedabad.
- XI. Desai, G. (1991). Construction and standardization of a test to measure language creativity in Gujarati for the students of std. VIII to XI. An Unpublished Ph. D, Thesis, (Edu) Gujarat University Ahmedabad.
- XII. Dhaky, M.A. The Vyala Figures on the Medieval Temples of India
- XIII. Dubey, H. (1991). Concept of Value Education in India at school level. In N. Venkataiah, &N. Sandhya (EDS) Research in Value Education: New Delhi: A.P.H Publishing corporation.
- XIV. Dulama, et.al. (2011). Developing Values for Secondary School students through the study of art subjects, Acta didactica Napocewia, 4 (2).
- XV. Gay, G. (2005). A synthesis of scholarship in multicultural education. Naperville, IL: North Central Regional Educational laboratory. (Retrieved from <http://www.cfw.tufts.edu/?category/education-leaning/3/topic/multicultural-education/62/on> 8th March, 2013).
- XVI. Government of India, Ministry of Human Resource Development. (1986). National Policy on Education, New Delhi.
- XVII. Grewal, B. (1993). Indian Wild Life, Singapore.
- XVIII. Gupta, R.S. (1972). Iconography of the Hindus, Buddhists and Jains, Bombay, Ions.
- XIX. <http://sahapedia.wordpress.com>
- XX. Ladson-Billings, G. (1995). Toward a theory of culturally relevant pedagogy. American

Educational Research Journal.

- XXI.** National curriculum frame work (2005). position paper national focus group on arts, music National curriculum frame work (2005). development and learning. New Delhi: National Council of Educational Research and Training.
- XXII.** National curriculum frame work (2005). Report of NCERT New Delhi
- XXIII.** NCERT (1966). Importance of English: Report of Secondary Education Commission, (1964-66) New Delhi: NCERT
- XXIV.** NCERT (2000). "National Curriculum Frame work for School Education" New Delhi: NCERT (2005). National Curriculum Framework. National Council of Educational Research and Training, New Delhi.
- XXV.** NCTE (2009). National Curriculum Framework for Teacher Education. National Council for Teacher Education, New Delhi,
- XXVI.** Ottaway, A.K. (1962). Education and Society.
- XXVII.** Patel, D. U. (1993). A study of the effect of thinking programmes on the creativity of the students. Journal of Educational Research and Extension, vol. 31, No 1, An experiment journal of Teacher Education and Research volume no - 1 June.
- XXVIII.** Pathak, S.P. (2009). Life skills Education in the pre - Service Teacher Education: An Experiment Journal of Teacher Education and Research Volume no - 1.
- XXIX.** Raval, N.V. (2011). Philosophical and Sociological Foundations of Education. Nirav Prakashan, Ahmedabad.
- XXX.** Raval, S. (2006). The role of drama in enhancing life skills in children with specific learning difficulties in a school of Mumbai. An Unpublished PhD, Thesis (Edu) Coventry University in Collaboration with University of Worcester.
- XXXI.** Ryar, V. and Michael, S.J. (1988). Preparing and trying out programme for developing creative thinking ability in students of age group between 10th and 12th controlling some psycho socio factors. An Unpublished PhD, Thesis, (Edu) Sardar Patel University, V.V. Nagar.
- XXXII.** Sarangi, R. (1994). Moral Education in schools. In N. Venkatalah, & N. Sandhya(Eds), Research in Value Education, New Delhi: A.P.H publishing corporation.
- XXXIII.** Shankar, G. (1995). Role of yogic practices in health, Fitness and sports promotion. Role of physical Education and sports sciences in sports promotion, Delhi: General Association of National sports federation (India) and National Association of Physical Education and sports sciences, 30.
- XXXIV.** Sikdar, M. (2008). Assessing Effectiveness of Training Approaches on life skills Inculcation in holistic Teacher Education case publication, 2008-09.
- XXXV.** Singh, B.P. (2011). Our India, NCERT. New Delhi
- XXXVI.** Sivaramamurti, C. (1978) Chitrasutra of the Vishnudharmottara, New Delhi.
- XXXVII.** Skinner, A. (1999). Teaching Through Traditions: incorporating Languages and culture into curricula. In.N. Venkataiah(ed) (2005) Research in Value Education, New Delhi: APH Publishing Corporation.
- XXXVIII.** Tensuka, Y. (1978), Basic studies in environmental education curriculum, Tokyo Metropolitan University, Tokyo.
- XXXIX.** Thakar, S.K. (1996). A study of the effect of an encouraging environment and appropriate training in creative writing ability of students. An Unpublished Ph. D, Thesis (Edu) S.P. University, V. V. Nagar.

- XL.** Tomasek and Morton, T. (2006). Student cognition and motivation during the classroom Bird Watch citizen science project. In Dissertation Abstracts International (2007). Vol. 67, No. 11 P.no. 4135. A.
- XII.** Veronica, (1967). Indian Mythology, London.

.....

Niteshkumar R. Thakar

Research Scholar

Department of Education (CASE)

Faculty of Education and Psychology

The Maharaja Sayajirao University of Baroda

Vadodara

Satish P. Pathak

Professor

Department of Education (CASE)

Faculty of Education and Psychology

The Maharaja Sayajirao University of Baroda

Vadodara

Copyright © 2012 - 2018 KCG. All Rights Reserved. | Powered By: Knowledge Consortium of Gujarat

EduInspire-An International E-Journal

An International Peer Reviewed and Referred Journal

Council for Teacher Education

(CTE, Gujarat Chapter)

www.ctegujarat.org Email: jg_hac@yahoo.com

Professional Development of Secondary Teachers Through Cultural Heritage Education

Nitesh R. Thakar

Asst. Teacher,

Vakal Vidyalaya, Bajwa (Dist. Baroda) &

Research Scholar, CASE.

Mo. -9601684010

Email:- niteshthakar007@yahoo.com

Prof. Satish P. Pathak

Professor, Department of Education (CASE),

Faculty of Education and Psychology,

The M. S. University of Baroda.

Mo. -9925270529

Email:- pathakspp_msu@yahoo.com

Abstract

Now a day, there is a growing concern towards teachers' professionalism due to the swift change in the educational scenario, their educational qualities, roles and functions at all levels of education. The rapidly changing social, cultural, political, environmental, psychological, economical and technological contexts have demanded development of various new competencies, characteristics, qualities and skills for the teachers to perform multifarious educational activities. Cultural context of education is an amalgamation of above stated other contexts, as it represents the total life of the society. 'Cultural Heritage' and 'Education' are not mutually exclusive; both aim at improving the quality of life through the medium of academics, imparting knowledge and sensitizing the learners to aesthetics, moral values, creativity in thought and action thereby refining their personality. This can clearly be indicated as 'Cultural Heritage Education' (CHE).

The National Policy on Education (NPE - 1986) recognized the need of education to be culture based. The Central Board of Secondary Education (CBSE) has emphasized to promote Cultural Heritage Education for the students with a view to promote

EduInspire-An International E-Journal

awareness about involvement in heritage to inculcate a respect for diversity, tolerance, mutual understanding and patience and to promote peaceful co-existence in school students.

The effective integration of Cultural Heritage Education at school level necessitates culturally relevant pedagogy. For this, teachers should understand the concepts underlying the Cultural Heritage Education and clearly demonstrate how these concepts can be merged in their teaching – learning processes. Looking to the above need, the authors have organized a workshop on: 'Cultural Heritage Education for the secondary teachers', with a view to their professional development. In fact, it was a small scale experimental research study based on 'One Group Pre-test Post-test Design' under the Pre-experimental Designs.

The present paper conceptualizes the need of Cultural Heritage Education as an important pedagogical aspect for the professional and humane teachers. It also depicts the effectiveness of the organized workshop for professional development of the teachers with respect to their conceptual knowledge regarding Culture and Heritage and their feedback.

Keywords: Culture, Heritage, Professional Development, Secondary Teachers

CTE

Professional Development of Secondary Teachers Through Cultural Heritage Education

Nitesh R. Thakar

Asst. Teacher,
Vakal Vidyalaya, Bajwa (Dist. Baroda) &
Research Scholar, CASE.
Mo.-9601684010
Email:- niteshthakar007@yahoo.com

Prof. Satish P. Pathak

Professor, Department of Education (CASE),
Faculty of Education and Psychology,
The M. S. University of Baroda.
Mo.-9925270529
Email:- pathakspp_msu@yahoo.com

INTRODUCTION

Education is one of the basic needs of human beings. Education has the capacity to bring change in the world. Education is one of the most important building blocks for a nation as it serves as an instrument of economic and social development. It is through education that a child gets equipped with skills and competencies essential for a successful life. Educationalist strives to fully develop the intellectual and inherent potential of the child and make efforts to see that their potential is fully realized for the benefits of the individuals and that of the society. Education hence, as a system becomes a potent instrument for achievement of societal goals. To achieve these goals there is a systematic hierarchy of education system viz. Elementary education, Secondary education, Higher Secondary education and Higher education. Among all these, Secondary education has its own importance as it deals with the adolescent stage. Under this stage the students' potentialities are in a smoldering stage. If that would be channelized in a proper way at this stage, it would further contribute in terms of social, cultural, economical, ethical and ultimately towards the national development.

The secondary education is a terminal stage for some and a transitional stage for the others. This stage turns out to be the most important for the future of an individual. This is the stage after which majority of the learners will go for higher learning or will enter in the world of work. Attitudes and skills developed at this stage would become foundation for further growth and development. It is vital for an individual to excel not only intellectually, but also socially, physically, emotionally and culturally. This can only be achieved by linking education with Cultural Heritage and at the same time keeping pace with rapidly changing

EduInspire-An International E-Journal

technology. For effective and result oriented education, it has to be culture based and it must take into account the cognitive, emotional and spiritual needs of the students. Such education aims to foster knowledge, encourage engagement and generate action towards understanding and revitalizing the diversity of Indian culture.

National Curriculum Frame Work-Position Paper (2005) mentioned that the secondary stage is apt for refining aesthetic sensibilities and promoting social values through projects on conservation of the natural and cultural heritage and through opportunities for studying Indian culture, working with artists of the community, organizing festivals and celebrations of the community, at large, display of physical environment and surrounding landscape. Art education at this stage comprise study of visual and aural resources and their exploration projects to promote creative expressions and exhibition of works in visual and aural forms; inter-group, inter-school art activities; study trips and interaction within the community; and exploration of traditional art forms including theatrical arts of the community and neighborhood. It has been further clarified the objective of the same in an elaborated manner as under.

- To provide joyful learning experiences.
- To introduce the students to new media and techniques and their use for creative expressions and for making objects of common use.
- To provide opportunities for developing awareness about folk arts, local specific arts, and other cultural components leading to an appreciation of heritage and cultural diversity.
- To enable the students to use their artistic and aesthetic sensibilities in day to day life and get acquainted with the life and work of the local artist.
- To develop creative expressions through locally available materials with the help of community.
- To refine the sense of appreciation of the beauty of nature and the basic elements of art forms.

In addition to this, it is further suggested that activities, programmes and themes should also be chosen and designed to promote values related to India's common cultural heritage, history of freedom movement and protection of environment. Learning by doing and a wide exposure to art forms is a must for self expression and broadening of the learner's own experience. Thus, curriculum at this level is differentiated and specialized and art education, too, should be treated as a specialized subject.

EduInspire-An International E-Journal

National Curriculum Framework (2005) states the significance of Social Science by highlighting its necessity in laying the foundation. One of the most important tasks of Social Science is to help the students to develop an insight into human relationship owe social values and attitude to enable them to appreciate the rich cultural heritage.

The Central Board of Secondary Education (CBSE) has emphasized to promote Cultural Heritage Education for the students with a view to promote awareness about involvement in heritage to inculcate a respect for diversity, tolerance, mutual understanding and patience and to promote peaceful co-existence in school students.

Conceptually realized the need of promoting cultural heritage education at secondary level, has really become a greater challenge for the teachers. Now a day, there is a growing concern towards teachers' professionalism due to the swift change in the educational scenario, their educational qualities, roles and functions at all levels of education. The rapidly changing social, cultural, political, environmental, psychological, economical and technological contexts have demanded development of various new competencies, characteristics, qualities and skills for the teachers to perform multifarious educational activities. Inclusion of several specialized courses in two years B.Ed. like Drama and Art in Education, Yoga Education, Reading and reflecting on texts and Critical understanding of ICT along with other core courses related to Perspectives in Education, Curriculum and Pedagogies etc.; is not merely to enhance the professional capacities of the student teachers in reality but, it is an intended curricular change in Pre-service Teacher Education (PSTE) for widening their vision towards promotion of cultural heritage education in a long run.

Emphasizing on Cultural Heritage Education, the Centre for Cultural Resources and Training (CCRT), New Delhi, an autonomous organization has been practicing on how to integrate culture in education. It provides in-service training to the teachers and encourages learners at all levels to preserve the Cultural Heritage through different ways and means. Thus all above discussed matter proves the importance of Cultural Heritage Education.

CULTURAL HERITAGE EDUCATION (CHE)

In fact cultural context of education is an amalgamation of above stated other contexts, as it represents the total life of the society. Major components of culture include art and languages, ideology, technology, social organizations, economical organizations and political organizations. 'Heritage' is a conceptual identity of an area which includes not only built tangible heritage but has intangible aspects like its language, lifestyles, ceremonies, festivities, work cultures inherent specific of a community. Hence, considering all above together is 'Cultural Heritage'. 'Cultural Heritage' and 'Education' are not mutually

EduInspire-An International E-Journal

exclusive; both aim at improving the quality of life through the medium of academics, imparting knowledge and sensitizing the learners to aesthetics, moral values, creativity in thought and action thereby refining their personality. This can clearly be indicated as 'Cultural Heritage Education' (CHE). The major domains covered under Cultural Heritage Education can be seen from the given Table no. 1.

Table no. 1 :- Domains of the CHE

1. Knowledge System	2. Built pace & heritage	3. Language
4. Material Arts	5. Films	6. Cultural Practice
7. Performing Arts	8. History	9. Natural Heritage
10. Literature	11. Museum and Institutions	12. Sports & Yoga
13. Culinary (Cooking Traditions)		

(Source: CBSE Heritage/2011 Circular No. 80/11 dated 5th November, 2011)

The varieties of domains covered under CHE indicate the utmost need of integrating them into the school curriculum and text books. Further it necessitates its effective transaction in the class rooms. Both of these aspects emphasize on the important role of teachers.

Apart from teaching skills, content mastery and knowledge related to pedagogical aspects have become necessary to develop cultural competence among the teachers. This would further helpful to the students and teachers for better transmission of the same, successfully in the future generations.

Applying cultural competence and to promote social justice in teacher education is the need of the hour. One of the charges to teacher education is to prepare teachers to connect and communicate with diverse learners (Darling-Hammond and Bransford, 2005). To develop capacity among culturally, socially, and linguistically diverse students, teachers need to know their own cultures first. They also need to hold high expectations for all students, understand developmental levels and what is common and unique among different groups, reach out to families and communities to learn about their cultures, select curriculum materials that are inclusive, use a range of assessment methods, and be proficient in a variety of pedagogical methods that facilitate the acquisition of content knowledge for all learners. Establishing a closer fit between pedagogy and culturally different learning styles positively impacts students both socially and academically (Gay, 2002).

Culturally relevant pedagogy "not only addresses students' achievement but also helps students to accept and affirm their cultural identity while developing critical perspectives that challenge inequities that schools (and other institutions) perpetuate"

EduInspire-An International E-Journal

(Ladson-Billings, 1995, p. 469).

The effective integration of Cultural Heritage Education at school level necessitates culturally relevant pedagogy. For this, teachers should understand the concepts underlying the Cultural Heritage Education and clearly demonstrate how these concepts can be merged in their teaching – learning processes. This would further help to the students for better preservation, transmission and reinterpretation of the Culture and heritage.

Looking to the above needs, the authors have organized a workshop (during 9th January, 2018 to 11th January, 2018) under the aegis of CCRT, New Delhi on: '**Cultural Heritage Education for the Secondary teachers**', with a broad objective of in-service teachers' professional development. In fact, it was a small scale Experimental research study based on one of the Pre-experimental Designs named the 'One Group Pre-test Post-test Design'. The present paper conceptualizes the need of Cultural Heritage Education as an important pedagogical aspect for the professional and humane teachers. It also portrays the report about the studied effectiveness of the said intervention programme in terms of teachers' conceptual knowledge regarding Cultural Heritage and their feedback about the organized workshop. The detailed procedure adopted for the same, is described as under:

THE PROCEDURE

The procedure included mainly four phases mentioned and described as below;

- a) Pre-testing of in-service teachers' conceptual knowledge regarding Culture and Heritage.
- b) Enhancing the pedagogical knowledge among the in-service teachers regarding Cultural Heritage Education through workshop.
- c) Post-testing of teachers' conceptual knowledge regarding Culture and Heritage and studying the feedback of the teachers about the effectiveness of the organized workshop.
- d) Analysis of the data and interpretation

(a) Pre-testing:

Prior to organize the workshop, a pre-test was administered on the participant teachers under this phase with a view to know the initial level of their knowledge related to Culture and heritage. This test was constructed by the authors and validated with the help of experts' opinion. There were total 100 multiple choice type questions in this pre-test (i.e. Cultural Heritage Education based Knowledge Test), based on domains viz. Language, Films, Physical education & Yoga, Cultural practices, Built space & heritage and Performing arts. This test was also used for post-testing. Thus, under this phase data in terms of teachers' achievement

EduInspire-An International E-Journal

score were obtained.

(b) Organization of the workshop on Cultural Heritage Education:

In this phase, the said workshop was organized under the aegis of CCRT, New Delhi during 9th January, 2018 to 11th January, 2018 at Vakal Vidyalaya, Bajwa, District-Vadodara by the District Resource Person of CCRT (who is one of the authors of this paper) with the support of a team of Experts. 40 secondary school teachers were deputed for participating in this workshop by the District Education Officer (DEO) Vadodara, Gujarat. The subject-wise detail of included teachers in the workshop is given in the Table no. 2.

Table no. 2 : Subject-wise Number of teachers

Subject	Gujarati	Hindi	English	Maths	So. study	Science	Sanskrit
No. of teachers	05	06	07	06	06	05	05
Total teachers	Forty (40)						

The workshop was organized with a view to achieve the following specific objectives:

- 1) To extend the outreach of CCRT's activities at grass-root level by providing training inputs in CHE through workshop mode.
- 2) To highlight the need for aesthetics, culture and value oriented education so as to make aware the future generations about their cultural heritage roots.
- 3) To discuss the importance and relevance of the CHE in schools.
- 4) To enhance the pedagogical knowledge among the in-service teachers regarding Cultural Heritage Education.

To achieve the above stated objectives, the followed schedule of the three day workshop (during 9.30 a.m. to 6.00 p.m. on each day) can be seen from the Table no. 3.

Table no. 3 : Schedule of the Workshop on: "Cultural Heritage Education"

Date → Session ↓	09-01-2018 (Tuesday)	10-01-2018 (Wednesday)	11-01-2018 (Thursday)
1.	<i>Sarva-Dharma Prarthana</i>	<i>Prarthana & Reporting</i>	<i>Prarthana & Reporting</i>
2.	<i>Yoga-abhyas</i>	<i>Yoga-abhyas</i>	<i>Yoga-abhyas</i>
3.	PRE-TEST Multi-media presentation on CCRT and its activities	Use of CCRT Cultural kit for CHE	Our great Cultural & Historical heritage
4.	Cultural practices in teaching-learning process	Culture of different tribes	Role of Films for Socio-cultural change
5.	Local Cultural Resources	Our languages & Literature	Contribution of our great Indian personalities
6.	Drama and Dance as a pedagogy	Visit to a Historical place	Lesson-planning POST-TEST & FEEDBACK

EduInspire-An International E-Journal

The above sessions were conducted by the experts coming from the relevant field. All the sessions were conducted with the proper combination of lecture, demonstration, discussion and related group work.

(c) *Post-testing and Feedback :*

Under this phase, the post-test was administered with a view to know the conceptual knowledge of the teachers related to cultural heritage after organizing the workshop. Thus, under this phase data in terms of teachers' achievement score in post-test were obtained. After that the group of teachers was given a prescribed format for giving their written feedback regarding the organized workshop. It included the following six open-ended questions with a view to get their feedback.

- Which local cultural resources do you use for teaching in the school?
- Which new conceptual aspects have you come to know from this workshop?
- Which major objectives of CHE have been achieved through this workshop?
- Give your opinion about the resource persons of this workshop, in brief.
- Did you find this workshop useful for the enhancement of your professional capacity?
- Give your suggestions to make this type of workshop more fruitful in future.

(d) *Analysis of the data and Interpretation:*

Looking to the types of available data under the study, both quantitative and qualitative analysis was done. The obtained data in terms of the scores of achievement of the teachers in pre-test and post-test were analyzed quantitatively with the help of *Mann-Whitney U test*. The Mann-Whitney *U test* is a nonparametric test that allows two groups or conditions or treatments to be compared without making the assumption that values are normally distributed. To test the null hypothesis; "*There will be no significant difference between the mean achievement scores of the teachers in pre-test and post-test*"; the statistical calculation was done with the help of Mann-Whitney *U Test Calculator*. The results of the same are given in the Table no. 4.

Table no. 4 : Results Detail of Mann-Whitney U test

<i>(For pre-test scores)</i>	<i>(For Post-test scores)</i>	<i>Combined for both pre and post tests scores</i>
Sum of ranks: 1154	Sum of ranks: 2086	Sum of ranks: 3240
Mean of ranks: 28.85	Mean of ranks: 52.15	Mean of ranks: 40.5
Expected sum of ranks: 1620	Expected sum of ranks: 1620	Standard Deviation: 103.923
Expected mean of ranks: 40.5	Expected mean of ranks: 40.5	
<i>U</i> -value: 1266	<i>U</i> -value: 334	
Expected <i>U</i> -value: 800	Expected <i>U</i> -value: 800	
Result 1 - <i>U</i>-value : The <i>U</i> -value is 334		
Result 2 - <i>Z</i>-ratio : The <i>Z</i> -Score is - 4.47928 The <i>p</i> -value is < .00001. The result is significant at <i>p</i> < .05.		

EduInspire-An International E-Journal

It can be seen from the above table that, the calculated value of U is 334, which is less than the expected value of U at 0.05 level of significance. Hence, the null hypothesis is not accepted. It means, there was significant difference between the mean achievement scores of the teachers in pre-test and post-test. Higher the mean value in case of the scores of post-test shows the significant effect of the organized workshop on achievement of the teachers.

Further the feedback analysis was done qualitatively. The detail of the question-wise analysis has been described as under:

- Which local cultural resources do you use for teaching in the school?
For the above question, teachers opined that they take support of drawing materials, clay, crops, charts, puppets, news papers, books, magazines, musical instruments, television, mobile, internet, *rangoli*, fancy dresses, films and places like temple, historical monuments, garden, river, mountain, farms, forests, zoo, museums etc. for teaching in the school.
- Which new conceptual aspects have you come to know from this workshop?
Teachers had come to know the conceptual aspects like difference between culture and cultural heritage education, importance of culture, different traditional arts, different tribal culture, drama as a pedagogy, languages, dialects, literature, astronomy, puppetry in education, renewable energy sources, contribution of ancient kings and *Rishi-Muni*, rich cultural heritage of India, *vedas* and *upnishadas*, different religions etc.
- Which major objectives of CHE have been achieved through this workshop?
According to the teachers' feedback, they have learnt and practiced the cultural heritage education in the workshop. Also they have enhanced their understanding about integrating culture in education mainly with reference to preservation, transmission and reinterpretation of culture.
- Give your opinion about the resource persons of this workshop, in brief.
Majority of them were satisfied with the expertise of the invited resource persons.
- Did you find this workshop useful for the enhancement of your professional capacity related to CHE?
Almost all the teachers felt the usefulness of the workshop for the enhancement of their professional capacity related to CHE.
- Give your suggestions to make this type of workshop more fruitful in future.
Teachers have given the following important suggestions to make this type of workshop more fruitful in future.

EduInspire-An International E-Journal

- Workshop should be organized at any natural / historical place.
- Duration of workshop should at least for one week
- Workshop should be organized once or twice in a year.
- Workshop should be facilitated with the modern electronic devices for training.
- Workshop should be included more activity or practical based training.
- Some outside resource persons are also to be invited in the workshop.
- Some cultural documentary films should be shown in the workshop.
- Workshop should be facilitated with more field visits of different places.
- All teachers of the schools should be given this type of exposure through workshop.
- Some local level human resources (Musician, Painter, Farmer, Potter, Mason etc.) should be invited in the workshop to facilitate the trainees.

MAJOR FINDINGS

On the basis of the analyzed data and interpretation made, the following major findings are arrived at;

- (1) The in-service teachers could enhance their conceptual and pedagogical knowledge related to Cultural Heritage Education with the help of organized workshop.
- (2) Almost all the teachers realized the efficacy of the organized workshop for the enhancement of their professional capacity related to CHE

DISCUSSION AND IMPLICATIONS

The first finding shows that the in-service teachers could enhance their conceptual and pedagogical knowledge related to Cultural Heritage Education with the help of organized workshop. It would rather exaggerative to say that it happened just due to the organized workshop. But, as it was observed that the employed intervention programme in terms of the workshop, supplemented with non-testing techniques (Observation, Projective technique, Brain storming, Group discussion, Divergent questioning, Personal records etc.) and continuous evaluation made all the difference.

The second finding indirectly indicates the utmost need of promoting CHE programmes at school levels, mainly to enhance the understanding of the diverse rich cultural heritage of India to instill right values among the students and members of community at large. Also the suggestions provided by the teachers, helps the training institutions to chalk out a plan for training methodologies and effective strategies for organizing other in-service training programmes. These efforts will definitely help the system to extend the outreach of CCRT's activities of integrating culture in education at grass-root level with the support of prepared team of Master trainers.

REFERENCES

- CM/CBSE Heritage/ 2011 Circular No. 80/11 dated 5th November, 2011. Retrieved from www.cbse.nic.in
- Darling, H. L. & Bransford, J. (2005). *Preparing teachers for a changing world: What teachers should learn and be able to do*. San Francisco, CA: Jossey-Bass.
- Gay, G. (2005). *A synthesis of scholarship in multicultural education*. Naperville, IL: North Central Regional Educational Laboratory. Retrieved from <http://www.cfw.tufts.edu/?/category/education-learning/3/topic/multicultural-education/62/> on 8th March, 2013.
- Ladson, B. G. (1995). *Toward a theory of culturally relevant pedagogy*. American Educational Research Journal.
- NCERT (2005). *National Curriculum Framework*. National Council of Educational Research and Training, New Delhi.
- National Council of Educational Research and Training (2005). Position paper national focus group on arts, music, *National Curriculum Framework*. New Delhi: NCERT
<https://www.socscistatistics.com/tests/mannwhitney/Default3.aspx>

Paper Received : 12th April, 2019

Paper Reviewed : 20th May, 2019

Paper Published : 1st June, 2019

CTE